

Answering
tomorrow's
challenges
today

Evaluatieplan GLB NSP

Definitief eindrapport

Regieorganisatie GLB

Rotterdam, 9 februari 2024

Evaluatieplan GLB NSP

Definitief eindrapport

Regieorganisatie GLB

Bart Witmond
Hannah Schütte
Jelmer Schreurs
Elvira Meurs
Atze Verkennis

Rotterdam, 9 februari 2024

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1 Inleiding	6
2 Doelen en randvoorwaarden	9
2.1 Doelstellingen van het evaluatieplan	9
2.2 Randvoorwaarden	9
2.3 Evaluatiecriteria	10
2.4 Hoe bepaal je impact?	12
3 Opzet evaluatieplan per SO	16
3.1 Stap 1: Interpretieren en vaststellen context en interventielogica	16
3.2 Stap 2: Doeltreffendheid (effectiviteit) en doelbereik op de impact	17
3.3 Stap 3: Het bepalen van de doelmatigheid (efficiëntie)	18
3.4 Stap 4: Het bepalen van de relevantie	19
4 Besturingsmodel en coördinatie	20
4.1 Plan-do-check-act cyclus	20
4.2 Taken en verantwoordelijkheden bij monitoring en evaluatie van het GLB-NSP	24
5 Belanghebbenden in kaart	28
5.1 Stap 1. Identificeren en analyse van de stakeholders	28
5.2 Stap 2. Indeling van de belanghebbenden	30
5.3 Stap 3. Het in kaart brengen van de belanghebbenden	30
5.4 Stap 4. Behoeftanalyse belanghebbenden.....	31
6 Tijdslijn	32
6.1 Tussentijdse evaluatie(s)	32
6.2 Ex-post evaluatie.....	34
6.3 Tijdslijn	34
7 Data en informatie	36
8 Communicatie en vervolg	37
9 Bronnen, technische ondersteuning en capaciteitsopbouw	39
9.1 Capaciteit en financiële middelen	39
9.2 Programma support	39
Bijlage 1: Begrippenlijst indicatoren	41
Bijlage 2: Uitwerking per SO	46
Overzicht per interventie.....	46

SO 1 Leefbaar landbouwinkomen en voedselzekerheid.....	47
SO 2 Concurrentievermogen.....	51
SO 3 Positie in de waardeketen	54
SO 4 Klimaatverandering en duurzame energie – Mitigatie	57
SO 4 Klimaatverandering en duurzame energie – Adaptatie	61
SO 4 Klimaatverandering en duurzame energie – Energie	64
SO 5 Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen - Water.....	68
SO 5 Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen – Bodem.....	77
SO 5 Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen – Lucht.....	82
SO 6 Bescherming van de biodiversiteit – Biodiversiteit.....	85
SO 6 Bescherming van de biodiversiteit – Landschap	91
SO 7 Jonge landbouwers en leefbaarheid platteland	93
SO 8 Ontwikkeling in plattelandsgebieden.....	97
SO.9 Maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid	100
SO.10 Modernisering kennis en innovatie	104
Evaluatie van specifieke onderwerpen.....	107
Bijlage 3: Begrippenlijst afkortingen	110

Voorwoord

Het gemeenschappelijke landbouwbeleid (GLB) is een belangrijke pijler in de Europese samenwerking. Lidstaten geven een nationale invulling aan het GLB door het toe te snijden op de specifieke behoeften van een land. Zo heeft Nederland voor de nieuwe programmaperiode 2023 - 2027 een Nationaal Strategisch Plan (NSP) opgesteld. Het Rijk, de Provincies en de Waterschappen werken samen om de landbouwsector te ondersteunen bij de uitvoering van het beleid uit het GLB-NSP.

Om te toetsen of de middelen van het GLB-NSP doelgericht en efficiënt worden ingezet, vraagt de Europese Commissie de lidstaten om een evaluatieplan op te stellen. Het nu voorliggende evaluatieplan voor de GLB periode 2023-2027 is geschreven voor het ministerie van LNV als beheerautoriteit. De Regieorganisatie GLB en de werkgroep Monitoring, Evaluatie en Financiën (MEF) waren als gedelegeerd opdrachtgever betrokken en hebben het opstellen van dit evaluatieplan begeleid. Ook het Monitoring Comité NSP heeft gereageerd op een concept evaluatieplan.

Wij danken eenieder die een bijdrage heeft geleverd voor de totstandkoming van dit evaluatieplan. De soepele samenwerking met de begeleidingsgroep maakte het mogelijk om dit evaluatieplan op tijd af te ronden. Onze verwachting is dat dit evaluatieplan de benodigde informatie biedt voor de betrokken stakeholders om goede evaluaties op te stellen.

Namens ons team,

Bart Witmond, projectleider Evaluatieplan GLB-NSP

1 Inleiding

Met het GLB-NSP naar een integraal landbouwbeleid voor pijler 1 en pijler 2

De Europese Commissie heeft voor de nieuwe programmaperiode 2023 - 2027 aan de lidstaten gevraagd een Nationaal Strategisch Plan (NSP) op te stellen. Nederland heeft in een interactief proces met tal van betrokken partijen en op basis van input van belanghebbenden een NSP opgesteld. Op 13 december 2022 heeft de Europese Commissie het NSP van Nederland voor de invulling van het gemeenschappelijke landbouwbeleid goedgekeurd.

Na drie programma's van plattelandontwikkelingsbeleid (POP) wordt een nieuw integraal landbouwbeleid ingevoerd waarbij twee pijlers worden gecombineerd:

1. Inkomensondersteuning en markt- en prijsbeleid en 2. Plattelandontwikkeling. Dit nieuwe programma kent nieuwe doelen en instrumenten en leidt tot een andere aanpak en organisatie dan het vorige programma.

Totstandkoming van de Nederlandse invulling van het GLB

Om te komen tot de Nederlandse invulling van het GLB werd allereerst gekeken waar de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen van de Nederlandse landbouw lagen met behulp van een SWOT-analyse, vervolgens is gekeken waar de behoeften van de samenleving lagen.

Figuur 1.1 Beschrijving Behoeftanalyse en SWOT

Behoeftanalyse en SWOT

De Europese doelen zijn voor de Nederlandse situatie uitgewerkt in in totaal 31 behoeften. Veel van deze behoeften zijn met elkaar verweven en de interventies die we voorstellen, dragen bijna altijd tegelijk bij aan meerdere behoeften en specifieke doelen.

Op basis van de resultaten van de sterkte-zwakte analyse (SWOT), gelet op EU-standpunten en ondersteund door onderzoek is de conclusie, dat van alle GLB-doelen in Nederland de grootste uitdagingen liggen op het gebied van biodiversiteit (reductie stikstofemissies, herstel watersysteem, diversiteit landschap), klimaat (verminderen effecten extreme weersomstandigheden door water-, bodem- en teeltmanagement, reductie uitstoot broeikasgassen) en waterkwaliteit (nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen). Inzet op innovatie en op het ontwikkelen van kennis over deze aandachtsgebieden is hard nodig om deze omslag te kunnen maken.

Bron: Samenvatting Nationaal Strategisch Plan, Rijksoverheid, 16 december 2022

Voor de biologische landbouw is een aparte SWOT analyse uitgevoerd. Het nieuwe GLB richt zich op het ondersteunen van boeren die actief bijdragen aan de gewenste transitie in de landbouw. Ze gaat uit van de overtuiging dat agrariërs onderdeel zijn van de oplossingen voor de huidige problemen rondom biodiversiteit, water en klimaat.

Gelet op het aanzienlijke aantal behoeften en het relatief beperkte GLB budget, heeft Nederland – zoals iedere lidstaat - keuzes moeten maken welke doelen en opgaven voorrang behoeven, welke doelen en opgaven nationaal gefinancierd zouden kunnen worden, welke interventies uit het GLB het best kunnen worden ingezet en hoe de beschikbare Europese en

nationale middelen optimaal te alloceren. Voor het NSP zijn de volgende doelen vanuit het GLB overgenomen en geprioriteerd. Dit zijn de zogenaamde **Specific objectives** (SO's), ook wel specifieke doelen genoemd:

Slimme veerkrachtige landbouw

- a. Een leefbaar landbouwincome en voedselzekerheid (SO1)
- b. Concurrentie vermogen (SO2)
- c. Positie in de waardeketen (SO3)

Milieu, biodiversiteit en klimaat

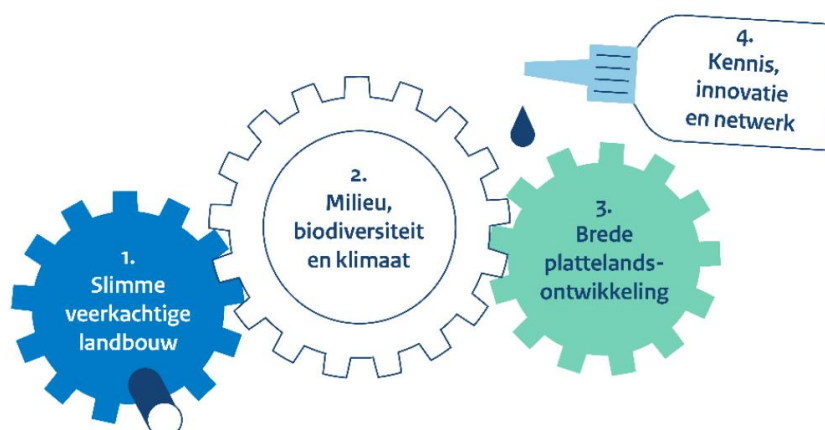
- d. Klimaatverandering en duurzame energie (SO4)
- e. Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem en lucht (SO5)
- f. Bescherming van de biodiversiteit (SO6)

Brede plattelandsontwikkeling

- g. Jonge landbouwers (SO7)
- h. Ontwikkeling in plattelandsgebieden (SO8)
- i. Maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid, onder meer wat betreft veilig, voedzaam en duurzaam voedsel, voedselverspilling en dierenwelzijn (SO9)

Daarnaast is kennis, innovatie en netwerkvorming het horizontale doel (SO10).

Figuur 1.2 Doelen in het GLB-NSP

Bron: Samenvatting Nationaal Strategisch Plan, Rijksoverheid, 16 december 2022

Interventiologica per SO opgenomen in het GLB-NSP

Per geïdentificeerde SO is vervolgens in het GLB-NSP een interventielogica opgenomen (zie ook paragraaf 2.3). Deze interventielogica geeft aan hoe de beoogde activiteiten die onder deze SO worden uitgevoerd bijdragen aan de doelstelling. Achter elke SO zit een hypothese (aannahme of assumptie) over hoe bepaalde interventies tot bepaalde verandering(en)/resultaten leiden. Hiervoor zijn in het GLB-NSP ook indicatoren op het gebied van output en resultaat benoemd. De interventielogica is ook de basis voor gerichte monitoring en evaluatie.

Inhoud van het evaluatieplan

Er is een Europese verordening gericht op de evaluatie van de strategische GLB-plannen en de verstrekking van informatie voor monitoring- en evaluatiedoeleinden: [VO 2022/1475](#). In Titel I, Artikel 2 t/m 4, wordt ingegaan op inhoud van het Evaluatieplan. De minimumvereisten aan het Evaluatieplan zijn neergelegd in Annex I en II. In Annex I zijn voor alle tien Europese doelstellingen de essentiële evaluatie-elementen en aanbevolen succesfactoren opgenomen. Samen vormen deze de basis voor de door de lidstaat op te stellen evaluatievragen. Het is van belang om in het evaluatieplan aan de minimumvereisten uit Annex I te voldoen, dus inclusief de door de Europese Commissie geformuleerde evaluatievragen. Het staat de Lidstaat vrij om evaluatievragen en indicatoren toe te voegen, bijvoorbeeld indien daar vanuit het bestuur om gevraagd wordt. De frequentie van evaluaties gedurende de looptijd van het programma kan een lidstaat zelf bepalen in het evaluatieplan.

In Annex II gaat het om de structuur en inhoud van het Evaluatieplan:

- doelstellingen en behoeften;
- bestuur en coördinatie;
- in kaart brengen van de belanghebbenden;
- tijdlijn;
- gegevens en informatie;
- communicatie en follow-up;
- middelen, technische ondersteuning en capaciteitsopbouw.

Het nu voorliggende document is het Nederlandse evaluatieplan GLB-NSP. Dit is opgesteld in opdracht van en in goede samenwerking met de Regieorganisatie GLB.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 gaat het over de doelstellingen en de randvoorwaarden van het evaluatieplan. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 de opzet van het evaluatieplan per strategische doel beschreven. Hoofdstuk 4 gaat in op de aansturing en de coördinatie en hoofdstuk 5 brengt de stakeholders in kaart. De tijdlijn wordt in hoofdstuk 6 gepresenteerd, hoofdstuk 7 gaat in op data en informatie en in hoofdstuk 8 komen communicatie en het vervolg aan de orde. Hoofdstuk 9 geeft een samenvatting van de capaciteit en beschikbare financiële middelen.

Een overzicht van de toelichting per indicator is beschikbaar in Bijlage 1. Bijlage 2 bevat een overzicht van de te monitoren indicatoren en verantwoordelijkheden omtrent dataverzameling per SO. In Bijlage 3 is tot slot een lijst met afkortingen opgenomen.

2 Doelen en randvoorwaarden

Dit hoofdstuk behandelt de doelen en randvoorwaarden voor de evaluatie van het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) in Nederland met als doel dat de passende evaluatieactiviteiten worden uitgevoerd voor de evaluatie van het GLB-NSP. Het evaluatieplan is geschreven met het in acht nemen van de beoordelingsvereisten van de Verordening (EU) 2021/2115 en de Uitvoeringsverordening (EU) 2022/1475.

2.1 Doelstellingen van het evaluatieplan

De algemene doelstelling van een evaluatieplan is dat de juiste evaluatieactiviteiten worden uitgevoerd. Die evaluaties moeten vervolgens:

- Informatie verschaffen om tussentijds bij te kunnen sturen;
- Informatie verschaffen zodat de Regieorganisatie GLB voldoende sturing kan geven;
- Informatie verschaffen voor de aankomende programma periode voor alle stakeholders;
- De benodigde data voor de (tussentijdse)evaluaties van het GLB-NSP in kaart brengen.

Voor de Nederlandse context voegen we hier de volgende doelstelling aan toe:

- **Coherentie aangeven met andere beleidsvelden:** Het evaluatieplan dient bij te dragen aan analyses en evaluaties op andere beleidsvelden die coherent zijn aan het GLB-NSP zoals interventies omtrent het *Nationaal Programma Landelijk Gebied* (NPLG), *Kader Richtlijn Water (KRW)*, *Kringloopbeleid* en relevante EU verordeningen¹.

Het evaluatieplan voor de GLB periode 2023-2027 is geschreven voor het ministerie van LNV als beheerautoriteit. De Regieorganisatie GLB en de werkgroep Monitoring, Evaluatie en Indicatoren (MEI) waren als gedelegeerd opdrachtgever betrokken en hebben het opstellen van dit evaluatieplan begeleid.

Het nu voorliggende evaluatieplan is het overkoepelende raamwerk. In samenwerking met de relevante stakeholders wordt de vraagstelling van de evaluaties verdiept en ingekleurd vanuit de Nederlandse situatie. De komende maanden en jaren worden gebruikt om de specifieke behoeften voor de Nederlandse evaluaties in te vullen.

2.2 Randvoorwaarden

Om in de doelstellingen van het evaluatieplan te behalen zijn de volgende randvoorwaarden van belang:

- **Heldere besturing (governance):** Het besturingsmodel (governance) van het evaluatieplan dient duidelijkheid te verschaffen over de taken en verantwoordelijkheden van alle

¹ Inclusief de Habitats and Habitats Directives, the Birds Directive, the Water Framework Directive, the Nitrates Directive, the Ceilings Directive, the EU Climate and Energy Directives and the Sustainable Use of Pesticides Directive.

belanghebbenden. Een goede governance versterkt het netwerk tussen stakeholders en omvat tevens communicatie- en procesafspraken.

- **Datakwaliteit:** Een evaluatie bestaat uit zowel kwantitatieve en kwalitatieve gegevens. Het verzamelen en verwerken van gegevens is cruciaal voor het vergaren van objectieve sturingsinformatie. Op basis van deze informatie kunnen evaluatoren en beleidsmakers uitspraken doen over de doelmatigheid en doeltreffendheid van de interventies.
- **Differentiatie mogelijkheden:** Om de juiste sturingsinformatie te kunnen geven, is het van belang dat de evaluatoren de resultaten kunnen duiden aan de hand van de context. Het gaat daarbij bijvoorbeeld over onderscheid naar thema, de regio en het beleidsproces.
- **Afstemming met andere beleidsterreinen en interventies:** In het beleidsdomein lopen er diverse grootschalige interventies die invloed hebben op elkaar. Coördinatie met betrekking tot verantwoordelijkheden, definities, gegevenskwaliteit en deadlines is wenselijk omdat data ook voor andere beleidsterreinen gebruikt zal worden en vice versa.
- **Voldoende middelen:** Organisaties hebben de middelen nodig om aan de bovenstaande voorwaarden te voldoen. Het betreft zowel financiële middelen als de beschikbaarheid over voldoende medewerkers en de benodigde kennis.
- **Haalbaar en betaalbaar:** het verzamelen en bijhouden van data om impact van het GLB-NSP te bepalen moet proportioneel zijn met de benodigde zeggingskracht van de evaluatie.

2.3 Evaluatiecriteria

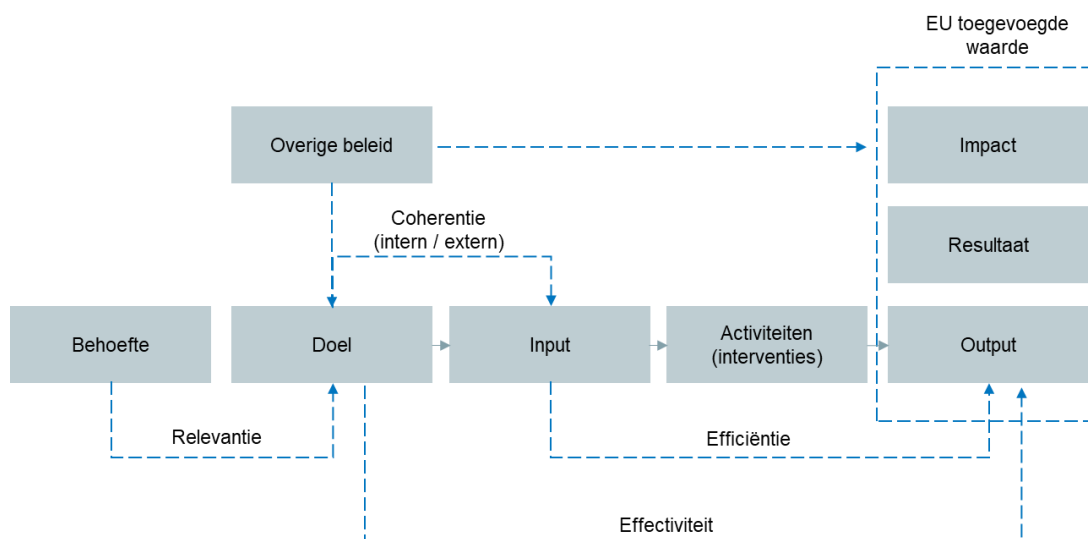
De interventielogica beschrijft, zoals in het voorgaande hoofdstuk reeds beschreven, hoe de beoogde activiteiten die onder deze SO worden uitgevoerd bijdragen aan de doelstelling. Er werd ook al gesteld dat de interventielogica de basis vormt voor monitoring en evaluatie. Deze paragraaf beschrijft de samenhang.

Bij evalueren komt een aantal bekende termen steeds terug. Ook voor dit evaluatieplan worden de vijf evaluatiecriteria zoals zijn gesteld in het REFIT-programma² van de EC: effectiviteit, efficiëntie, coherentie, relevantie en EU-added value gevolgd.

De figuur hieronder geeft een overzicht van hoe de criteria samenhangen met de interventielogica's. Zoals hieronder beschreven zijn de behoeften als eerste links weergegeven. Hierop volgen doelstellingen (de SO's), inputs (geld en middelen), activiteiten (de interventies), outputs (gedefinieerd in o'tjes), de resultaten (gedefinieerd in r'en) en de impacts. In de volgende subparagrafen wordt de samenhang met de evaluatiecriteria gelegd.

² REFIT is het programma voor gezonde en resultaatgerichte regelgeving, zie webpagina, Europese commissie ([Link](#))

Figuur 2.1 Evaluatiekader en evaluatiecriteria

Bron: REFIT, Bewerking: Ecorys

2.3.1 Effectiviteit (doeltreffendheid)

In de effectiviteitsanalyse wordt nagegaan hoe succesvol het programma is geweest bij het bereiken of boeken van vooruitgang in de richting van de doelstellingen. De evaluatie moet:

- Een oordeel vormen over de impact van het programma,
- De rol van het programma in het verwezenlijken van de waargenomen impact.

Er zijn twee niveaus waarmee rekening moet worden gehouden bij het beoordelen van de effectiviteit:

- **Operationele effectiviteit**, waarbij de vooruitgang in de richting van de specifieke GLB-doelstellingen wordt beoordeeld op basis van het behalen van de streefwaarden van de output- en resultaatindicatoren.
- **Impact**, waarbij de vooruitgang in de richting van de algemene en specifieke GLB-doelstellingen van Europa en de Nederlandse invulling in het NSP wordt beoordeeld. De doelstellingen worden beoordeeld op basis van impactindicatoren.

De operationele effectiviteit wordt jaarlijks in de APR gemonitord aan de hand van de output en resultaat indicatoren. Hierbij wordt een nieuwe aanpak volgens het New Delivery Model (NDM) van de Europese Commissie gehanteerd. De APR is geen integraal onderdeel van dit evaluatieplan. Wel biedt de APR en de monitoringssystemen die hiervoor zijn ingericht input aan de mid-term en de ex post evaluatie.

Om de gegevens uit de APR en vanuit de impactindicatoren juist te duiden zijn aanvullende evaluatie/duidingsvragen nodig. Deze evaluatievragen zijn opgenomen in het volgende hoofdstuk. Het gaat hierbij steeds om de vraag in hoeverre de bereikte impact toe te schrijven is aan de inzet vanuit het programma.

2.3.2 *Efficiëntie (doelmatigheid)*

Bij efficiëntie wordt gekeken naar de middelen die door een interventie worden gebruikt die moeten leiden tot het vastgestelde doel. In een efficiëntieanalyse wordt gekeken naar de kosten van de interventie, aangezien deze aan verschillende belanghebbenden toekomen. In de analyse worden tevens de kosten van de interventie vergeleken met de opgeleverde baten. Hierbij wordt ook gekeken naar de mogelijkheden voor vereenvoudiging van maatregelen en eventuele lastenverlichting.

2.3.3 *Coherentie/samenhang*

Bij de evaluatie van de samenhang wordt gekeken in hoeverre verschillende interventies, EU/internationaal beleid en/of nationaal/regionaal/lokaal beleid, goed met elkaar samenwerken en er sprake is van samenhang. Bij analyse van de samenhang kan worden nagegaan of interventies in lijn zijn met, bijvoorbeeld, de doelstellingen van de Europese Green Deal, of dat de interventie consistent is met/bijdraagt aan de doelstellingen uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Bij het opstellen van het GLB-NSP is vanzelfsprekend al gekeken naar deze samenhang met Europees en nationaal beleid.

2.3.4 *Relevantie*

De analyse van relevantie van het beleid kijkt naar de relatie tussen de behoeften en problemen op het moment van de start van de interventie en tijdens de implementatie ervan. Bij de relevantie moet ook gekeken worden naar de relatie tussen de huidige en toekomstige behoeften en problemen op nationaal en Europees niveau en de doelstellingen van de interventie. Oftewel er wordt in de tussentijdse evaluatie bezien of de behoefte waar de maatregel zich op richt nog steeds actueel is en een interventie behoeft.

2.3.5 *EU toegevoegde waarde*

Tot slot dient een evaluatie de toegevoegde waarde van een Europese interventie ten opzichte van een nationale interventie te bestuderen. Welke voordelen kent een Europese interventie of had een nationale interventie ook volstaan?

2.4 Hoe bepaal je impact?

Mate van hardheid van het bewijs

De effectiviteit op het gebied van impact zal in de evaluaties bepaald moeten worden. Dit kan op verschillende niveaus. De hieronder weergegeven effectladder³ geeft inzicht in de verschillende niveaus die de bewijskracht van de effectiviteit bepalen en zegt iets over de mate van (on)zekerheid waarmee conclusies kunnen worden getrokken. In het geval van het GLB-NSP zegt de effectladder iets over hoeveel bewijskracht er is voor de doeltreffendheid van een interventie. De databeschikbaarheid en de mogelijkheid om bepaalde soorten onderzoeken uit te (laten) voeren bepalen de mate van bewijskracht.

³ Zoals ontworpen door Van Yperen en Veerman (2008) en breder toegepast door SEO bij onderzoek naar de kwaliteit van beleidsdoorlichtingen op meerdere beleidsterreinen.

Tabel 2.1 Effectladder

Niveau	Bewijskracht effectiviteit	Omschrijving	Voorbeelden soorten onderzoek
5	Werkzaam: Wetenschappelijk bewezen effectief	Zeer aannemelijk dat de uitkomsten door de interventie zijn veroorzaakt	<ul style="list-style-type: none"> • Studies met een controlegroep o.b.v. kwantitatieve data • Pilot studies o.b.v. kwantitatieve data • Regressieanalyse
4	Doeltreffend: goede resultaten in de praktijk	Enigszins aannemelijk dat de uitkomsten veroorzaakt zijn door de interventie en de elementen waaruit de interventie bestaat	<ul style="list-style-type: none"> • Correlatieanalyse • Case studies volgen over de tijd • Data triangulatie (meerdere onderzoeksmethoden bevestigen het beeld)
3	In theorie effectief: theoretisch goed onderbouwd	Onderzoek toont aan dat de doelen zijn bereikt, deelnemers tevreden zijn, problemen zijn afgenomen, participatie is verbeterd, etc.	<ul style="list-style-type: none"> • Bevragen van respondenten voor en na de interventie (enquête of interview) • Bezien van gegevens monitoring RVO.nl • Focusgroepen
2	Potentieel effectief: goed beschreven	Geloofwaardige interventietheorie over hoe en waarom de interventie de beoogde uitkomsten bereikt	<ul style="list-style-type: none"> • Literatuuronderzoek • Informatie uit aanvragen en beschikkingen
1	Impliciet: niet beschreven	De kernelementen van een interventie (doelgroep, aanpak, uitkomsten) en de randvoorwaarden zijn duidelijk en begrijpelijk omschreven	<ul style="list-style-type: none"> • Documentanalyse • Interviews

Soorten onderzoek en benodigde informatie

De soorten onderzoek en benodigde informatie verschillen per niveau, waarbij er in bovenstaande tabel sprake is van een 'stapellogica': ook niveau 5 start vanuit niveau 1 met een documentanalyse en interviews. Idealiter wordt de effectiviteit van een interventie op niveau 5 bepaald door experimenteel onderzoek, tussen twee groepen waar de ene groep wordt onderworpen aan een experimentele factor en de andere (de controlegroep) niet. In het geval van het GLB-NSP gaat het dan om een groep die deelneemt aan een interventie en een groep die dat niet doet. Op basis van eventuele verschillen in de onderzoeksresultaten tussen de groepen kan vervolgens de effectiviteit van een interventie worden bepaald, maar databeschikbaarheid kan een uitdaging zijn.

Op lagere niveaus kan de effectiviteit van interventies worden bepaald door bijvoorbeeld het afnemen van interviews (zoals met beleidsmakers, deelnemers aan interventies, onderzoekers) en het doen van literatuuronderzoek (bijvoorbeeld naar trends in de waterkwaliteit en theoretische aanwijzingen die erop duiden dat een interventie hier een positieve invloed op heeft gehad). Voordelen van deze methode zijn dat ze relatief minder tijd en geld kosten ten opzichte van veldwerk en metingen.

Informatiebeschikbaarheid

Een aantal punten moet worden opgemerkt als het gaat om informatiebeschikbaarheid:

- **Afweging in tijd en kosten:** Experimenteel onderzoek kost vaak veel tijd en middelen. Tijdens het uitvoeren van evaluaties moet telkens worden bezien of methoden uitvoerbaar en betaalbaar zijn ten opzichte van de te verwachte uitkomsten.
- **Causaliteit:** Bij veel interventies is het lastig om vast te stellen of een specifieke verbetering of verslechtering rechtstreeks toe te schrijven is aan een bepaalde interventie, bijvoorbeeld in het geval van interventies gericht op het verbeteren van de waterkwaliteit. Verscheidene factoren kunnen namelijk gelijktijdig van invloed zijn op de waterkwaliteit, zoals seizoensgebonden variaties, natuurlijke processen, andere beleidsinterventies en andere menselijke activiteiten in hetzelfde gebied. Ook kunnen waarden en de impact van interventies verschillen per locatie (bijvoorbeeld afhankelijk van grondsoort). Dit maakt het lastig om causale verbanden vast te stellen en de impact van een enkele interventie te isoleren.
- **Timing:** De effectiviteit van bepaalde maatregelen pas later in de tijd zichtbaar, zoals effecten op de biodiversiteit of bodemkwaliteit. Voor een aantal maatregelen is de impact dan ook pas op lange termijn vast te stellen.
- **Databeschikbaarheid:** In het kader van beschikbare data moet worden opgemerkt dat er momenteel via verschillende kanalen relevante informatie beschikbaar is of komt. Via het perceelsregister (RVO) wordt bijvoorbeeld geografische data verzameld die waardevol kunnen zijn voor het evaluatieplan en waar koppeling mogelijk is met data van bijvoorbeeld het Netherlands Space Office (NSO). Op basis van deze informatie kan ook meer gebiedsgericht worden gekeken naar impact. Tijdens evaluaties moet worden bezien in hoeverre deze data beschikbaar en bruikbaar is.
- **Databetrouwbaarheid:** de betrouwbaarheid van de data verschilt per actor, thema en methode. De kwaliteit van data wordt vooralsnog niet gemeten bij instanties als RVO. Indien het om data van aanvragers zelf gaat die een inschatting moeten maken van de impact in een aanvraagformulier, kan het zijn dat data niet altijd betrouwbaar is. Hier moet in de evaluaties aandacht voor zijn. Waar nodig kan bijvoorbeeld een bandbreedte worden opgenomen.

Bij het evalueren van het GLB-NSP zal het, afhankelijk van de databeschikbaarheid en de beschikbaarheid van middelen voor onderzoek, gaan om een mix van typen onderzoek en dus verschillende niveaus in bewijskracht en daarmee welk niveau op de effectladder wordt bereikt. Tijdens het evalueren van het GLB-NSP moet steeds worden bezien wat in theorie de best mogelijke wijze van dataverzameling is om met de hoogste bewijskracht de effectiviteit van maatregelen te meten. Voor bepaalde maatregelen kan bijvoorbeeld vooraf worden bepaald dat experimenteel onderzoek noodzakelijk is. Hiervoor geldt dat deze nu moeten worden ingeregeld, om effecten later te kunnen meten.

Voorschrijven van onderzoeksmethodiek

In dit Evaluatieplan zijn geen onderzoeksmethodieken opgenomen, die evaluatoren zouden moeten toepassen. Er is een hele range aan mogelijke instrumenten voor kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Dit evaluatieplan geeft een kader voor het uit te voeren onderzoek, door het werkingsmechanisme van de interventies per SO te beschrijven. Zie hiervoor de toelichting op de interventielogica (zie Bijlage 2). Daar is ook aangegeven welke data beschikbaar zijn en welke mogelijke data gaps er zijn. Het is aan de evaluatoren om per evaluatie een voorstel te doen welke methoden geschikt zijn. De Europese helpdesk voor evaluaties van het GLB-NSP biedt ondersteuning (zie [EU CAP Network](#)).

3 Opzet evaluatieplan per SO

In dit hoofdstuk presenteren we de evaluatieopzet per Specific Objective (SO = specifiek doel) volgens een stappenplan. Dit stappenplan is ontwikkeld met behulp van de informatie van het EU CAP Network. Zij hebben onderstaand figuur ontwikkeld om het bereik van evaluaties weer te geven.

Figuur 3.1 Overzicht van hoe lidstaten evalueren

Bron: EU CAP Network Presentation

De volgende evaluatiecriteria zijn voor Nederland (territorial scope) van belang:

- Effectiviteit (oftewel: wat is het doelbereik en vervolgens is het doel bereikt door toedoen van het GLB-NSP);
- Efficiëntie (doelmatigheid);
- Relevantie.

Alleen voor het evaluatiecriterium “effectiviteit” is vervolgens de bedoeling dat er factoren voor succes, indicatoren en aanvullende informatie wordt vastgesteld. Dit hebben wij voor elke SO gedaan. Het complete overzicht van de te monitoren indicatoren en verantwoordelijkheden omtrent dataverzameling per SO is te vinden in Bijlage 2. Dit hoofdstuk gaat in op de te ondernemen stappen per SO in het beantwoorden van de evaluatiecriteria.

3.1 Stap 1: Interpretieren en vaststellen context en interventielogica

De eerste stap is het interpreteren van de in het GLB-NSP geformuleerde interventielogica. De interventielogica geeft per SO inzicht in het doel, de needs (behoeften), de in te zetten interventies, de output, het resultaat en de te verwachten impact. In de uitwerkingen in Bijlage 2 zijn de interventielogica’s weergegeven met de gekoppelde interventies en bijkomende resultaatindicatoren, zoals die in het GLB-NSP benoemd zijn. De koppeling met de outputindicatoren en de impactindicatoren is gemaakt op basis van Bijlage 1 van Verordening (EU) 2021/2115 L 435/118 en het logisch redeneren van de opstellers van dit evaluatieplan.

Context

Per SO is ook een beschrijving van de context gegeven. Deze context beschrijft de huidige stand van zaken rondom de geformuleerde doelstelling en is grotendeels gebaseerd op het GLB-NSP en de SWOT-analyses.⁴ Daarnaast staat de uiteindelijke impact van de ingezette interventies vaak niet op zichzelf maar wordt deze beïnvloed door andere factoren, bijvoorbeeld door maatregelen die worden genomen vanuit andere beleidsprogramma's met hetzelfde doel. Het is daarom relevant om te benoemen welke beleidsprogramma's in dezelfde context plaatsvinden. Voorbeelden zijn de Kaderrichtlijn Water (KRW), welke deels dezelfde doelen nastreeft als de interventies onder SO5 – water en diverse innovatieagenda's welke dezelfde doelen nastreven als interventies onder SO10 – modernisering kennis en innovatie. Daarnaast zijn er programma's met een regionale dekking, die ook van invloed kunnen zijn op de impact. Deze zijn niet als voorbeeld onder de SO's benoemd, maar er moet wel rekening mee worden gehouden tijdens de evaluatie.

Daarnaast is de landbouw een belangrijk onderwerp in de landelijke en provinciale politiek. De verkiezingen van Provinciale Staten en de Tweede Kamer die in de programmaperiode plaatsvinden kunnen invloed hebben op het speelveld waarin agrariërs keuzes moeten maken. Evaluatoren wordt aanbevolen ook een beschrijving van het politieke klimaat t.a.v. de landbouwsector in de beschrijving van de context op te nemen.

Tot slot is het aan te raden om de vorige evaluatie (indien beschikbaar) te raadplegen. Welke uitdagingen en aanbevelingen zijn er in de vorige periode geformuleerd? Hoe is hier op geanticipeerd?

3.2 Stap 2: Doeltreffendheid (effectiviteit) en doelbereik op de impact

Stap 2 gaat in op het bepalen van de doeltreffendheid. Allereerst moet worden bezien of het doel bereikt is (doelbereik), vervolgens moet worden bepaald of het doel ook dankzij de interventies is bereikt (doeltreffendheid). Omdat de keuze gemaakt is om in het evaluatieplan vooral te bezien of de impact is bereikt (zie hoofdstuk 2), is deze stap vooral gericht op het beschrijven van de doeltreffendheid op impact.

Doelbereik op de impact

De eerste vraag bij de evaluatie is steeds of het doel reeds bereikt is, of in het geval van een tussentijdse evaluatie, wat het doelbereik tot dan toe is. Het maakt hierbij niet uit of dit doel bereikt is door de maatregel zelf, of door andere maatregelen zoals in de context benoemd. De impactindicatoren die zijn opgesteld door de EC geven inzicht in het doelbereik. De impactindicatoren worden bijgehouden door verschillende instanties.

Een punt van aandacht voor de evaluatoren hierbij is dat voor sommige doelen concrete streefwaarden zijn genoemd en voor andere doelen er om verbetering wordt gevraagd zonder dat daar een bepaald niveau is gegeven. Dan moet de evaluator zelf een norm afleiden om te bepalen wat het doelbereik is of volstaan met de beschrijving van het effect, of de richting de

⁴ Berkhout, P., Eweg, A., Jellema, A., van der Meulen, H., & Venema, G. (2021). Analyse van de landbouw en het landelijk gebied in Nederland: een SWOT-analyse (No. 2021-075). Wageningen Economic Research.

juiste is en wat de omvang ervan is (absoluut of relatief ten opzichte van een niveau in een basisjaar).

De vervolgvraag is of het doelbereik is bereikt door toedoen van de interventie. Om dit te bezien, moet allereerst gekeken worden naar in welke mate de resultaten op de 'resultaat-indicatoren' bereikt zijn, oftewel of de beoogde streefwaarden behaald zijn. RVO.nl houdt deze gegevens op de resultaatindicatoren jaarlijks bij door het opleveren van de APR (eerste APR verwacht begin 2025 over het financiële jaar 2024, van oktober tot oktober).

Per SO is vervolgens een tabel opgenomen die inzicht geeft in wat de succesfactoren zijn⁵ en een overzicht van de beschikbare data bij RVO.nl en andere instanties, op de resultaat-indicatoren en de impactindicatoren.

Het meten van succesfactoren

Het bepalen van de doeltreffendheid van interventies op bijvoorbeeld waterkwaliteit kan een complexe uitdaging zijn, omdat het vaak moeilijk is om vast te stellen of een specifieke verbetering of verslechtering van de waterkwaliteit rechtstreeks toe te schrijven is aan een bepaalde interventie van het GLB-NSP. Verschillende factoren kunnen namelijk gelijktijdig van invloed zijn op de waterkwaliteit, zoals seizoensgebonden variaties, natuurlijke processen, andere beleidsinterventies en andere menselijke activiteiten in hetzelfde gebied. Dit maakt het lastig om causale verbanden vast te stellen en de impact van een enkele interventie te isoleren.

Per SO is een tabel opgesteld, welke de denkwijze van de effectladder volgt (zoals beschreven in hoofdstuk 2). In deze tabel wordt steeds bezien wat de best mogelijke wijze van dataverzameling zal zijn om op haalbare en uitvoerbare wijze met de hoogste bewijskracht de effectiviteit van de maatregelen te meten. Door middel van het volgen van deze tabel kan worden vastgesteld of de bijdrage van het GLB-NSP (mogelijkerwijs) geleid heeft tot bijvoorbeeld een verbetering van de waterkwaliteit. Hierbij dient expliciet te worden opgemerkt dat de tabellen een denkrichting beschrijven en dat bij definitieve uitvoering van de evaluaties bezien moet worden in hoeverre er actuele(re) informatie beschikbaar is.

Sommige succesfactoren komen bij verschillende SO's voor. Het is voor de evaluatoren aan te bevelen om die verbindende succesfactoren te beschouwen en zo de brede doorwerking van de aanpak te toetsen.

3.3 Stap 3: Het bepalen van de doelmatigheid (efficiëntie)

Bij doelmatigheid gaat het erom dat de prestaties geleverd worden tegen de laagst mogelijke inzet van (financiële) middelen en ongewenste neveneffecten, dan wel in hoeverre met de inzet van een bepaalde hoeveelheid (financiële) middelen de maximale prestaties en effecten worden gerealiseerd tegenover zo min mogelijk neveneffecten (= kosteneffectiviteit). Om dit te bepalen moet worden vastgesteld of de activiteiten ten opzichte van andere mogelijkheden de beste (d.w.z. prijs effectiefste) oplossing zijn, dan wel dat zij de minste neveneffecten hebben.

⁵ Deels gebaseerd op het Working Document for the Thematic Working Group 3 "Use of Factors of Success in Evaluation", opgesteld door het EU CAP Network (Augustus 2023)

Naast het bepalen van de effectiviteit van de doelstellingen, kan ook bezien worden of de administratieve lasten opwegen tegen het resultaat. Hiervoor kunnen de verschillende interventies die bijdragen aan een bepaalde doelstelling met elkaar vergeleken worden. De methode voor het bepalen van de doelmatigheid is per SO hetzelfde.

De Europese Commissie heeft richtsnoeren voor vereenvoudigde kostenopties gegeven. Hierbij worden de subsidiabele kosten van een concrete actie berekend volgens een vooraf bepaalde methode gebaseerd op outputs, resultaten of bepaalde andere van tevoren duidelijk omschreven kosten. Het voordeel van vereenvoudigde kostenopties is dat het de administratieve lasten beperkt en daarmee de doelmatigheid versterkt.

3.4 Stap 4: Het bepalen van de relevantie

De analyse van relevantie van het beleid kijkt naar de relatie tussen de behoeften en problemen op het moment van de start van de interventie en tijdens de implementatie ervan. Bij de relevantie moet ook gekeken worden naar de relatie tussen de huidige en toekomstige behoeften en problemen op nationaal en Europees niveau en de doelstellingen van de interventie. Oftewel er wordt in de tussentijdse evaluatie bezien of de behoefte waar de maatregel zich op richt nog steeds een actie behoeft. De methode voor het bepalen van de relevantie is per SO hetzelfde.

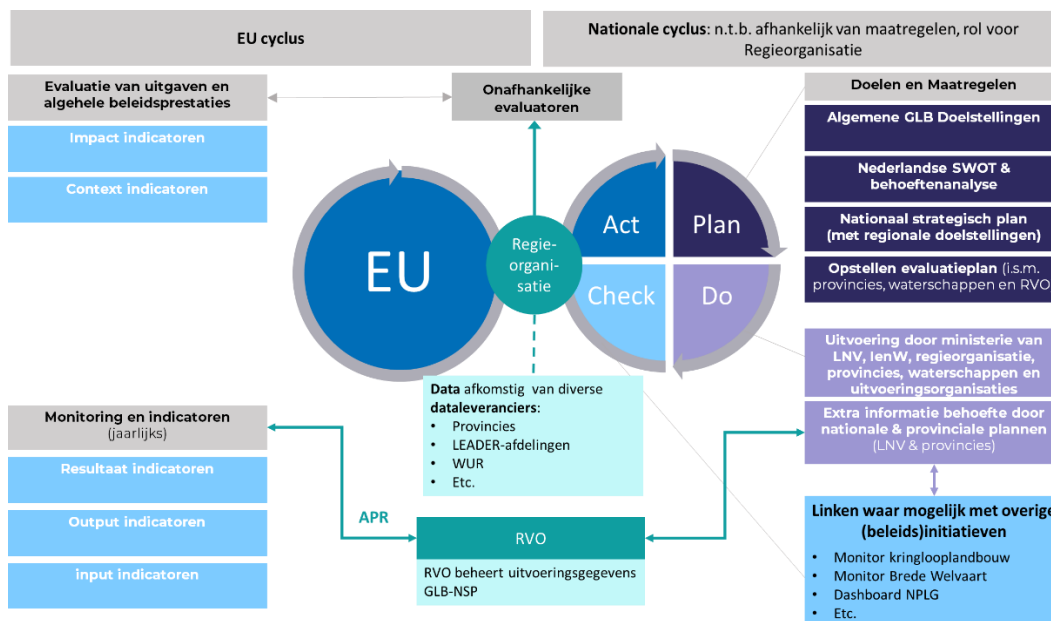
4 Besturingsmodel en coördinatie

Voor een doeltreffende en doelmatige uitvoering van de monitoring en evaluatie van het GLB-NSP, is het belangrijk dat taken, processen en verantwoordelijkheden van de verschillende betrokken partijen helder zijn belegd. Dit hoofdstuk begint met een korte beschrijving van de beleidscyclus, in de vorm van een plan-do-check-act (PDCA)-cyclus. Daarnaast wordt beschreven hoe de taken en verantwoordelijkheden voor de komende programmaperiode zijn verdeeld.

4.1 Plan-do-check-act cyclus

In het nieuwe GLB-NSP is een systematiek voor de beleidscyclus GLB opgesteld die op logische wijze de doelen, maatregelen en monitoring en evaluatie van het beleid verbindt door middel van een PDCA-cyclus. Deze PDCA-cyclus is weergegeven in Figuur 4.1.

Figuur 4.1 Plan-do-check-act cyclus in het nieuwe GLB-NSP

Bron: Handboek voor Monitoring en Evaluatie van het GLB NSP, bewerking Ecorys (Ecorys, 2023).

De PDCA-cyclus is een structurele, cyclische aanpak die veel gebruikt wordt om beleid en/of programma's steeds bij te sturen. De PDCA-cyclus draagt bij aan het lerend vermogen van een organisatie om zo tussentijds op basis van praktijkervaringen bij te kunnen sturen. De verschillende onderdelen in deze figuur worden in onderstaande sub-paragrafen kort beschreven.

De figuur laat twee cycli zien, links de Europese en rechts de nationale cyclus en hoe deze samenhangen. De Regieorganisatie GLB zit als organisatorische spin in het web in beide cycli. RVO ontvangt en beheert alle uitvoeringsgegevens van het GLB. Aan de linkerkzijde is te zien dat er indicatoren zijn voor monitoring en andere indicatoren voor evaluatie. Aan de rechterzijde is de nationale PDCA-cyclus te zien, die hieronder wordt toegelicht. Deze PDCA-cyclus kent een vaste volgorde en begint met 'Plan'.

4.1.1 Plan

In de planningsfase heeft er veel onderbouwend werk en onderzoek plaatsgevonden, waaronder de Nederlandse SWOT analyse, de Strategische Milieueffectrapportage (SMER) GLB-NSP, en de Ex-ante-evaluatie Nationaal Strategisch Plan 2023-2027. Dit heeft geleid tot inzicht en keuze in welke opgaven Nederland kent, welke interventies gewenst zijn en hoe de aanpak vorm krijgt. Het opstellen van het Nationaal Strategisch Plan is de invulling van deze planningsfase. Het programma staat nu vast, maar er kan op basis van de evaluatie(s) indien nodig worden bijgestuurd.

De implementatie van het GLB is in dit NSP gebaseerd op helder gedefinieerde beleidsdoelen die aansluiten bij de maatschappelijke nationale en regionale behoeften, en de Europese GLB-doelstellingen. De nationale beleidsdoelen zijn opgesteld op basis van een SWOT-analyse en behoeften-analyse. Daarnaast zijn er tien specifieke Europese doelen. In het NSP is een GLB-Interventiologica opgesteld om de nationale en Europese doelen na te streven. Op grond hiervan heeft Nederland vastgesteld wat de behoeften en doelen zijn, welke streefwaarden hierbij horen en wat prioriteit heeft. Er zijn en worden resultaat-indicatoren en mijlpalen voor de programma implementatie opgesteld om zo de voortgang en het resultaat te monitoren. De Regieorganisatie GLB vervult hierin een coördinerende rol.

Daarnaast moet uiterlijk een jaar na de start van het programma (eind 2023) voorliggend document, een evaluatieplan, worden opgesteld.

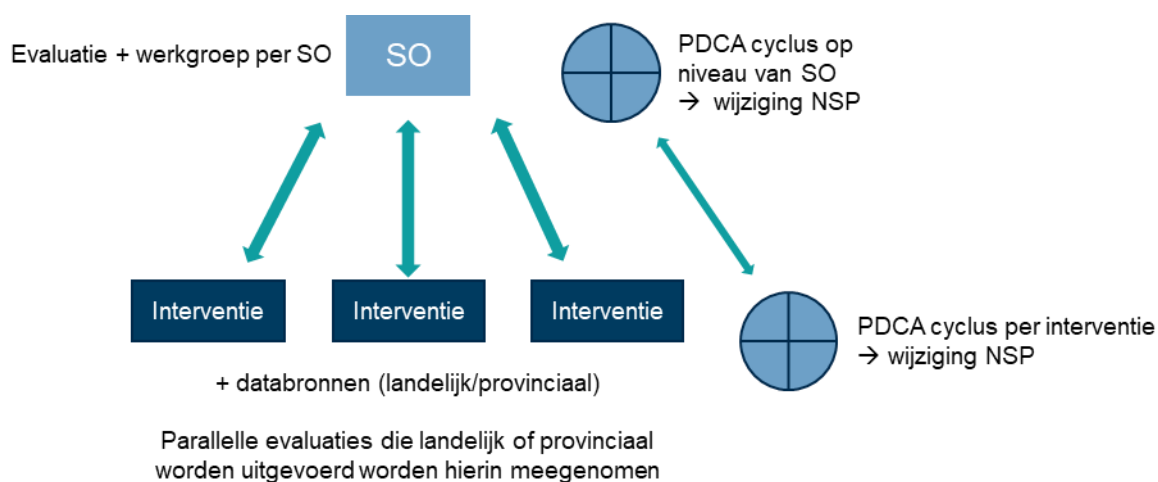
Opstellen jaarplan evaluaties

De evaluatie van interventies kunnen leiden tot (tussentijdse) bijsturing van het GLB-NSP en hebben daarmee invloed op de SO in het algemeen. Dit gegeven benadrukt het belang van evaluaties op lager niveau (interventies), met een integrale blik op het GLB-NSP als geheel.

Het maken van een 'jaarplan evaluaties' kan de benodigde dynamiek in het uitvoeren van evaluaties faciliteren. In het jaarplan worden de (eventueel jaarlijkse) evaluaties opgenomen, evenals de benodigde afstemming met het Monitoring Comité. Voorstel is de evaluaties en aanvullende evaluatiebehoeften in werkgroepen uit te werken. Voorbeelden van zaken die in de werkgroepen en het jaarplan worden uitgewerkt zijn:

- Of evaluaties per SO of per cluster van SO's worden uitgevoerd
- Het plan van aanpak van monitoring en evaluaties (wanneer, door wie)
- Context van de SO
- Benodigde databronnen

Figuur 4.2 Visualisatie governance jaarplan

4.1.2 Do

De do-fase behelst de uitvoering van de maatregelen van het GLB-NSP. Bij de uitvoering van het GLB-NSP zijn veel verschillende partijen betrokken, waaronder het ministerie van LNV (beheerautoriteit), de provincies en de waterschappen. RVO en de delegated bodies krijgen hierbij een belangrijke rol. Het betaalorgaan kan bepaalde taken, met uitzondering van het doen van betalingen, overdragen aan andere instanties, de zogenaamde delegated bodies. De Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit (NVWA), het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) en de Eenheid Europese Programma's (Stimulus) zijn aangewezen als delegated body van het betaalorgaan. De NVWA voert namens het betaalorgaan de controles ter plaatse uit. SNN en Stimulus voeren namens het betaalorgaan regelingen uit van een aantal intermediaire instanties.

4.1.3 Check

De Check fase kent grofweg twee onderdelen:

1. De check van hoe implementatie van het GLB-NSP, van het programma GLB23-27 verloopt;
2. De effecten, effectiviteit en doelmatigheid van het programma, gegeven de originele EU-doelen en NL-doelen en behoeften. Ofwel de realisatie van het GLB-NSP.

De monitoring en evaluatie van uitgaven en algehele beleidsprestaties wordt gecoördineerd door de Regieorganisatie GLB en door een onafhankelijke evaluator uitgevoerd. Naast deze evaluatie van uitgaven en beleidsprestaties is ook de oplevering van de APR (jaarlijks) verplicht.

RVO ontvangt en beheert de uitvoeringsgegevens van het GLB. De Regieorganisatie GLB verzamelt alle data voor evaluaties (bijvoorbeeld van de WUR, het RIVM en RVO), beoordeelt deze resultaten en cijfers, en geeft daar een kwalitatieve interpretatie aan, en speelt ook de rol van het signaleren of en waar aanpassing nodig is, zodat er nieuwe of gewijzigde regelingen onder het programma kunnen worden opengesteld. De kwaliteit van de APR wordt geborgd

door de Auditdienst Rijk (ADR). De ADR toetst het rapportageproces en de juistheid van de cijfers en kwalitatieve toelicht van de APR.

Periodiek overleg als onderdeel M&E kalender

Als onderdeel van de 'check' fase worden een aantal periodieke overleggen voorgesteld om de voortgang van het programma te bespreken en indien nodig op tijd bij te sturen.

In het najaar 2023 is de APR kalender vastgesteld door de stuurgroep NSP. Deze kalender geeft de planning van de oplevering van de financiële data, de (proef) APR en de definitieve APR weer, inclusief een planning voor de jaarlijkse Monitoring en Evaluatie (M&E) van het programma.

In deze M&E kalender is gepland om 2 tot 3 keer per jaar een stand van zaken van de voortgang van het programma te verzorgen, met als doel tijdig te kunnen signaleren en bijsturen. In deze stand van zaken wordt een overzicht gegeven van de planning en de voortgang, de verwachte en de daadwerkelijke resultaten uit het programma. Op basis van deze informatie kunnen signalen worden opgehaald of afwijkingen van de prognoses/mijlpalen worden verklaard. De werkgroep Monitoring, Evaluatie en Financiën (MEF) levert deze stand van zaken, inclusief de signalen en duiding op de afwijkingen, op aan de gremia. Op basis hiervan worden adviezen geformuleerd voor bijsturing van het programma (indien relevant), die eveneens aan de gremia worden voorgelegd ter advisering en besluitvorming.

In de planning is ook 2 tot 3 keer een webinar/technische briefing gepland om het netwerk te informeren over de voortgang van het programma, op basis van bovenstaande stand van zaken. Hierin wordt meegenomen:

1. Voortgang van het programma:
 - Gepland vs. Opengesteld, Verwachte realisatie
 - Realisatie (Output- en Resultaatindicatoren)
 - Signalen: wat loopt wel/niet goed en verklaring/duiding
2. Geplande evaluaties / uitgevoerde evaluaties:
 - Stand van zaken van evaluaties, resultaten
 - Signalen en duiding
 - Follow-up van de evaluaties

Een webinar/technische briefing wordt voorafgaand aan een vergadering van het Monitoringcomité (MC) gepland. Enerzijds is het doel van de webinar om de MC leden te informeren, anderzijds ook om signalen, duiding en/of aanvullende vragen op te halen uit het MC. De input wordt verwerkt in de definitieve stand van zaken, die in het MC vergadering wordt voorgelegd. Op deze manier onderzoekt de MC de vooruitgang die is geboekt en het bereiken van mijlpalen en streefcijfers, en de vorderingen met de uitvoering van de evaluaties, de samenvattingen van evaluaties en het vervolg dat aan de bevindingen is gegeven.

4.1.4 Act

Uiteindelijk biedt de hiervoor besproken check met de jaarlijkse monitoring inzicht in de besteding van middelen en de outputs van maatregelen. Op basis hiervan kan er gestuurd gaan worden en waar nodig bijgesteld worden a) binnen de kaders van het vastgestelde GLB-NSP, of b) buiten de kaders van het GLB-NSP waarbij gerapporteerd moet worden over aanpassingen van het GLB-NSP richting de EC. Voorbeelden hiervan zijn het aanpassen van budgetten met extra aanvullende nationale financiering, of co-financiering, het aanpassen van

openstelling regelingen onder een of meerdere van de interventies die achterblijven, of waar nodig het aanpassen van ambities via het verschuiven van mijlpalen.

4.1.5 Relaties met overige beleidsinitiatieven

Er zijn relaties (links) te leggen met overige beleidsinitiatieven. Deze relaties zijn ook per SO uitgewerkt (context). Wij geven twee voorbeelden:

- **Monitor kringlooplandbouw:** De WUR ontwikkelt KPI's (kritische prestatie indicatoren) en een monitor voor kringlooplandbouw.⁶ Deze monitor zal naar verwachting interessante informatie opleveren voor het doelbereik van het GLB-NSP. Het is echter nog onduidelijk wanneer de gegevens beschikbaar komen en in hoeverre deze gegevens uiteindelijk bruikbaar zijn voor de evaluaties naar het GLB-NSP.
- **NPLG:** Provincies zijn als gebiedsregisseur binnen het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) eindverantwoordelijk voor het opstellen van gebiedsprogramma's.⁷ De provincies zijn met de gebiedspartijen verantwoordelijk voor het verzamelen en beschikbaar stellen van de gegevens die nodig zijn om de voortgang, resultaten en effecten (doelbereik en neveneffecten) van de maatregelen van het gebiedsprogramma te kunnen volgen en bij te kunnen sturen. Daarbij wordt in eerste instantie uitgegaan van de huidige verantwoordelijkheden in de bestaande monitoringsstelsels voor a) stikstof (Wet stikstofreductie en natuurverbetering), b) de Kader Richtlijn Water, c) de monitor klimaatbeleid, en de d) natuur (Natuurpact, Uitvoeringsprogramma Natuur, inclusief de actualisatie/uitbreiding van natuurmonitoring die in opdracht van Programma Natuur is ontwikkeld). Zo wordt optelbaarheid en vergelijkbaarheid geborgd. In het gebiedsprogramma wordt, naar verwachting, een (beknopte) beschrijving gegeven van de beleidstheorie en de geplande monitorings- en evaluatieactiviteiten (mede gebaseerd op de huidige monitoringsstelsels) met relatie tot het NPLG. Om provincies hierin te ondersteunen wordt door het Rijk, in samenspraak met de provincies, een handboek monitoring opgesteld (nog niet beschikbaar) dat ook handvatten biedt voor de informatievoorziening ten behoeve van de maatregelmonitoring in het Meerjarenprogramma Transitie Landelijk Gebied, in de vorm van een jaarlijks te actualiseren programmaboek.⁸

4.2 Taken en verantwoordelijkheden bij monitoring en evaluatie van het GLB-NSP

In de onderstaande alinea's worden taken en verantwoordelijkheden van de betrokken organisaties apart besproken. Vanzelfsprekend is voor de goede uitvoering van het GLB-NSP noodzakelijk dat er goed wordt samengewerkt en verantwoordelijkheden en taken worden gedeeld.

⁶ <https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/kennisonline-onderzoeksprojecten-lnv/soorten-onderzoek/kennisonline/kpis-kringlooplandbouw.htm>

⁷ Handreiking voor de gebiedsprogramma's NPLG (concept), Rijksoverheid 2022

⁸ Omdat de huidige monitoringsstelsels mogelijk nog onvoldoende zijn om monitoring op doelbereik, proces- en uitvoeringsvoortgang en sociaaleconomische effecten mogelijk te maken, kan aanpassing, uitbreiding of integratie nodig zijn. Dit betekent dan ook dat het monitoringsstelsel een groeipad zal kennen.

Beheerautoriteit (ministerie van LNV)

Het ministerie van LNV is de beheerautoriteit en daarmee het aanspreekpunt voor de Europese Commissie en verantwoordelijk voor efficiënte, doeltreffende en concrete uitvoering van het beheer en de uitvoering van het GLB-NSP. Daarnaast is het ministerie ook toezichthouder op de uitvoering bij het betaalorgaan. Het toezicht op het betaalorgaan is tevens gebaseerd op de jaarlijkse controleverklaring en auditrapporten van de certificerende instantie (Audit Dienst Rijk). Voor een deel van de interventies (regelingen) is het ministerie van LNV regeling-eigenaar. Ook verleent het ministerie cofinanciering.

De provincies

De provincies krijgen via een ministeriële regeling taken van de beheerautoriteit gedelegeerd voor een aantal interventies, onder andere vanwege het feit dat de provincies die interventies co-financieren. De provincies zijn intermediaire instanties voor volgende interventies:

- Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (artikel 70);
- Investerings (artikel 73);
- Samenwerking (artikel 77);
- LEADER (artikel 77);
- Kennis en informatieoverdracht (artikel 78).

De provincies stellen voor deze interventies van het GLB-NSP eigen regelingen op en selecteren de activiteiten die voor steun in aanmerking komen.

Betaalorgaan (RVO)

RVO is het betaalorgaan en draagt daarmee zorg voor de uitvoering van GLB-regelingen en is verantwoordelijk voor het verzamelen van alle informatie voor het jaarlijkse prestatieverslag (APR), alsook voor de rapportages 'Data voor Monitoring en Evaluatie', met detailgegevens van de interventies en van begunstigden, en voor de monitoring van de voortgang gedurende het financiële jaar. Het betaalorgaan is hiermee verantwoordelijk voor het doelmatig beheer van de fondsen en voert de betaling van de EU gelden aan diverse begunstigden uit. RVO verzamelt niet alleen financiële informatie, maar ook inhoudelijke informatie van de prestaties van de regelingen binnen het GLB-NSP, met per regeling specifieke output- en resultaatindicatoren (bijvoorbeeld het aantal aanvragen en aantal hectaren).

Verschillende RVO-afdelingen dragen verantwoordelijkheid voor de monitoring van de uitvoering. Afwijkingen van de programmering worden tijdig gesignaleerd. Hierover dient gerapporteerd te worden richting de beheerautoriteit en de Regieorganisatie GLB. De Regieorganisatie GLB geeft vervolgens duiding aan de cijfers, waarna RVO de APR verstuurt. Op basis van deze signalen kan de beheerautoriteit, indien noodzakelijk, tijdig een verklaring voor de afwijkingen voorbereiden voor het jaarlijkse prestatieverslag.

Het betaalorgaan beschikt over landelijke gegevens. De Werkgroep monitoring, evaluatie en indicatoren (voorheen MEI, nu MEF) kan op basis van te maken afspraken inzicht in provinciale gegevens krijgen en deze ontsluiten voor onderzoek. Daarnaast wordt RVO ondersteund door een aantal delegated bodies, die namens RVO een aantal taken uitvoert (verderop beschreven).

Regieorganisatie GLB⁹

De Regieorganisatie GLB ondersteunt de sturing op de programmering en de uitvoering van het GLB-NSP, voor zowel de landelijke als regionale maatregelen. De Regieorganisatie GLB heeft daarnaast als verantwoordelijkheden¹⁰:

- Coördineren van monitoring, evaluatie en rapportage.
- Opstellen van sturingsrapportages voor de stuurgroep.
- Duiding geven aan de cijfers van RVO als input voor de APR.
- Ondersteunen van rapportages en notificaties voor Europese Commissie (o.a. APR) door betaalorgaan.
- Signaleren van knelpunten in de uitvoering en vanuit de eindgebruikers. Op basis hiervan wordt besluitvorming voorbereid.
- Ondersteunen stuurgroep en uitvoeringsoverleg
- Ondersteunen van GLB-netwerk, borgen en verspreiden van kennis omtrent GLB.
- Namens de beheerautoriteit en het monitoringcomité de kwalitatieve evaluatie van de effectiviteit van het Nationale Strategische Plan voorbereiden, dat de beheerautoriteit vaststelt, conform Verordening [2021/2115](#).

Waterschappen

Waterschappen zijn binnen het GLB-NSP een belangrijke samenwerkingspartner om bijvoorbeeld emissies naar het oppervlakte- en grondwater te verminderen en zo bij te dragen aan een goede bodem- en waterkwaliteit. Waterschappen verlenen voor enkele regelingen cofinanciering. Daarnaast bezitten waterschappen gegevens die relevant kunnen zijn in het kader van monitoring en evaluatie.

Delegated bodies

Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA), het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN), de Eenheid Europese Programma's (Stimulus) worden aangewezen als delegated body van het betaalorgaan.

NVWA voert namens het betaalorgaan de controle ter plaatse uit. SNN en Stimulus voeren namens het betaalorgaan regelingen uit van een aantal intermediaire instanties (provincies) en voeren toezicht ter plaatse uit.

Monitoringcomité

Het Monitoringcomité waarborgt een doeltreffende uitvoering van het GLB-NSP en bestaat uit vertegenwoordigers vanuit het ministerie van LNV en de provincies. Daarnaast zijn er in het comité nog een aantal adviserende leden, onder andere, de Unie van Waterschappen (UvW) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). Ook de Europese Commissie neemt deel aan het comité als adviseur. Conform Verordening [2021/2115](#), artikel 124, heeft het Monitoringcomité als een van de taken de communicatie rondom monitoring en evaluatie.

De Regieorganisatie GLB zal in de nieuwe programmaperiode het secretariaat voeren van het comité.

⁹ In het Engels 'coordinating body'

¹⁰ Zoals beschreven in Governance rapportage AEF.

Netwerken

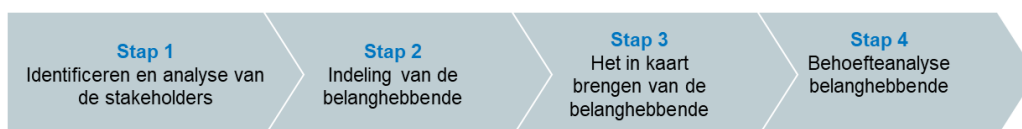
Binnen de uitvoering van het GLB-NSP is een aantal nationale en internationale netwerken actief:

- **CAP Netwerk (voormalig European Network for Rural Development (ENRD)):** Het [CAP Netwerk](#) is opgericht door de Europese Commissie en ondersteunt de ontwikkeling, implementatie en monitoring en evaluatie van de nationaal strategische plannen. In het CAP Netwerk wisselen nationale netwerken, organisaties, overheden, onderzoekers en mensen uit de praktijk kennis en informatie uit. Het netwerk ondersteunt hiermee de implementatie van het gehele programma door het genereren en delen van kennis.
- **Agrarisch Kennis en Informatie Systeem:** Efficiënte Agrarische Kennis- en Informatie Systemen helpen kennis uit te wisselen en innovatieve oplossingen in de landbouw-, bosbouw- en plattelandsgebieden van de EU te stimuleren. AKIS kent verschillende actorengroepen zoals experimenterende boeren, onderzoeks- en onderwijsinstellingen, ondersteunende organisaties: adviseurs en andere intermediairs, overheden en industrie. De actorengroepen geven samen invulling aan een aantal (sleutel)functies om het innovatiesysteem succesvol in te richten.
- **Netwerk Platteland:** Het Netwerk Platteland is een platform voor agrarische ondernemers en adviseurs, overheden en andere stakeholders die actief zijn in de ontwikkeling van het Nederlandse platteland. Deze netwerkorganisatie heeft als doel te inspireren en kennis, mensen en projecten met elkaar te verbinden. Het ondersteunt daarnaast de Regieorganisatie GLB door te inspireren en informeren.

5 Belanghebbenden in kaart

Bij het opstellen van het GLB-NSP is uitgebreid contact geweest met grote groepen van belanghebbenden. Er was een maatschappelijke begeleidingsgroep (MBG) met relevante partijen en zij hebben nuttige inbreng geleverd voor het GLB-NSP. Het is voor het evalueren van het GLB-NSP van belang dat belanghebbenden daarbij betrokken worden om hun ervaringen te inventariseren. Na het indienen van het GLB-NSP heeft het ministerie van LNV geprobeerd met een groot aantal partijen intensief overleg gevoerd en geprobeerd een Landbouwakkoord af te sluiten. Hieronder gaan we dieper in op hoe belanghebbenden bij de evaluatie van het GLB-NSP kunnen worden betrokken.

Het EU CAP Network heeft een toolbox opgesteld voor het maken van het Evaluatieplan GLB-NSP. Hierin is opgenomen Tool 3: Stakeholder mapping; Proposed working steps for drafting this section of the evaluation plan. Er zijn vier stappen voor het in kaart brengen van de belanghebbenden:

In dit hoofdstuk zetten we deze vier stappen en vullen die in voor de Nederlandse situatie.

5.1 Stap 1. Identificeren en analyse van de stakeholders

De toolbox geeft aan:

Dit is de eerste stap in het proces van het in kaart brengen van de belanghebbenden. Het doel van deze stap is het identificeren van alle mogelijke belanghebbenden die invloed ondervinden van het GLB-NSP en belangrijk zijn voor de evaluatie ervan.

Bij de totstandkoming van het GLB-NSP is er regelmatig met belanghebbenden overlegd. In de ex-ante-evaluatie staat hierover:

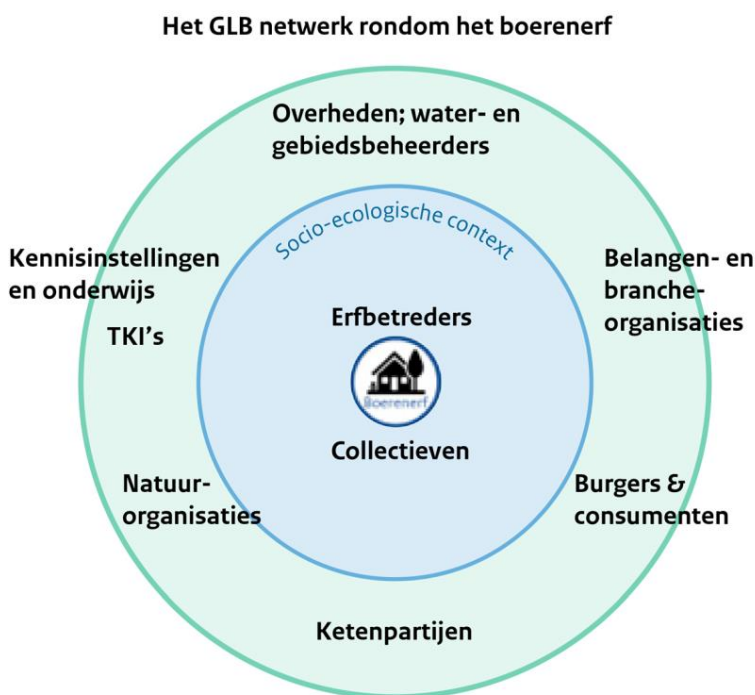
Bij het opstellen van het programma zijn belanghebbenden op verschillende manieren betrokken. Wij hebben een positief oordeel over het betrekken van belanghebbenden, o.a. via een **maatschappelijke begeleidingscommissie** en brede publieksevenementen. Ook is veel externe en onafhankelijke expertise uitgevraagd. Zo is de WUR ingezet om de (houtskool) SWOT op te stellen en is AEF betrokken om een onderzoek naar de governance uit te voeren. Ook zijn er verschillende pilotstudies uitgevoerd (bijvoorbeeld de praktijktoets GLB-NSP) om de mogelijke interventies te testen.

De breed samengestelde Maatschappelijke Begeleidingsgroep zijn op ambtelijk en bestuurlijk niveau meerdere malen geconsulteerd over het werkproces en de inhoudelijke invulling van het GLB-NSP. Deelnemers aan deze begeleidingsgroep zijn LTO, Rabobank,

Dierenbescherming, Bionext/Biohuis, Natuurmonumenten, NZO, NAJK, Groene Cirkels, Transitiecoalitie Voedsel, BoerenNatuur, NVP, Nevedi, NMV, POV, FNLI, NAV, Natuur&Milieu en Vogelbescherming (namens de 11 groene organisaties).

Tijdens POP3, de voorganger van het GLB, was er het Netwerk Platteland. Daarin werd kennis en ervaring tussen een groot aantal partijen uitgewisseld. Dit Netwerk Platteland wordt gecontinueerd bij het GLB-NSP en gaat dan niet alleen over plattelandontwikkeling maar ook over andere onderdelen van het GLB. Het GLB gaat over (maatschappelijke) thema's die iedereen aangaan. In die zin is er sprake van een breed palet aan spelers die allen op een bepaalde manier kunnen bijdragen aan het realiseren van de GLB doelstellingen. In potentie is het Netwerk Platteland dus heel breed. De kerngroep werkplaats van het Netwerk Platteland organiseert werkplaatsen, waar kennis wordt uitgewisseld over de voortgang, succesfactoren en problemen in de uitvoering.

Figuur 5.1 Het GLB netwerk rondom het boerenerf

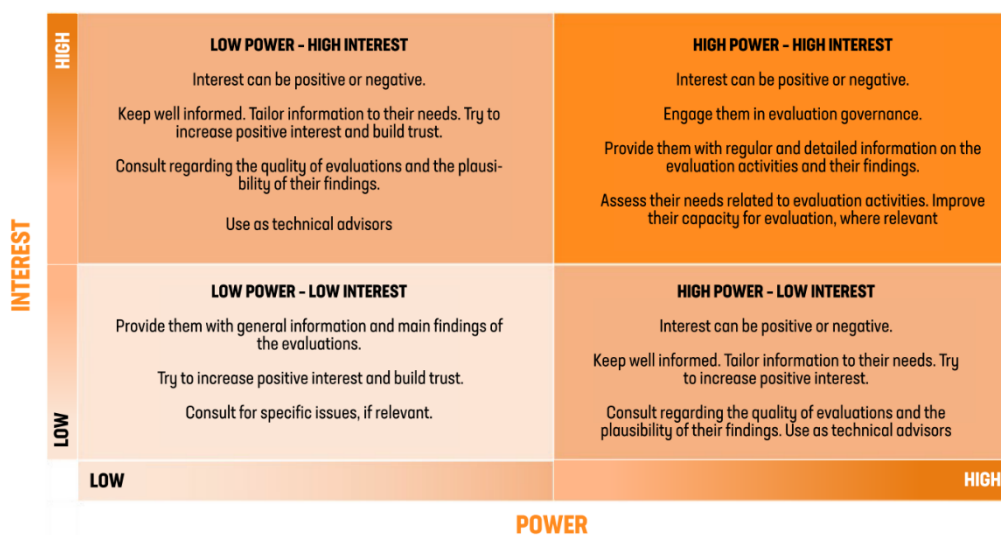
Bron: Samenvatting Nationaal Strategisch Plan, Rijksoverheid, 16 december 2022

Per SO kan de samenstelling van de belanghebbenden verschillen. Zo zal voor de ene SO meer economische deskundigen moeten aanschuiven en voor een ander SO experts op het gebied van duurzaamheid. Voor beide SO's kan gelden dat vertegenwoordigers van agrariërs een rol kunnen spelen. Dus per evaluatie van een SO moet een keuze worden gemaakt welke belanghebbenden moeten aanhaken. Daarbij moet helder zijn welke rol de belanghebbenden krijgen. Vaak is dit als lid van de klankbordgroep, waarbij informatie uit de praktijk met de evaluatoren wordt gedeeld. De evaluatoren moeten vanzelfsprekend onafhankelijk van de mening van belanghebbenden tot bevindingen komen.

5.2 Stap 2. Indeling van de belanghebbenden

In de toolbox staat onderstaande figuur om de belanghebbenden in te delen in vier kwadranten op basis van de assen belang (interest) en invloed (power).

Figuur 5.2 Power versus interest matrix

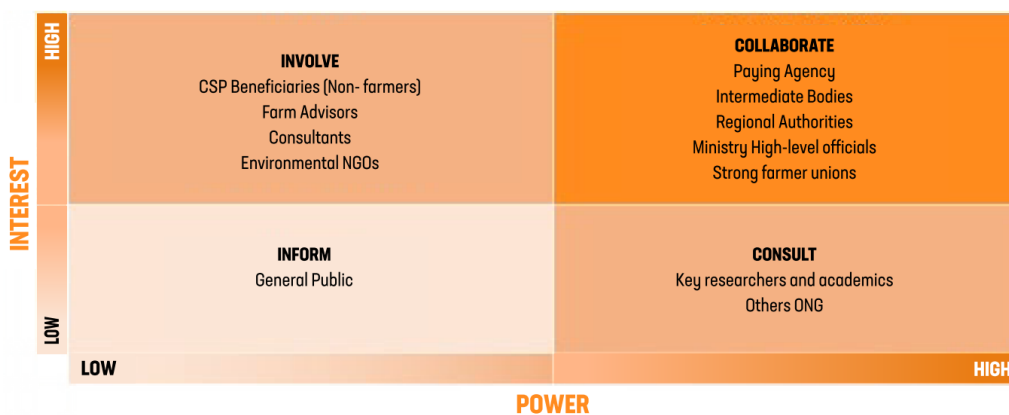

Bron: European Evaluation Helpdesk for the CAP (2023)

5.3 Stap 3. Het in kaart brengen van de belanghebbenden

En daarna is de figuur als voorbeeld ingevuld met typen organisaties.

Figuur 5.3 Example of types of stakeholders based in the Power versus interest matrix

Bron: European Evaluation Helpdesk for the CAP (2023)

De GLB Werkgroep Communicatie heeft een soortgelijke indeling gemaakt met vier kwadranten. Ook zijn de belanghebbenden geografisch ingedeeld naar landelijk en provinciaal.

Figuur 5.4 Belanghebbenden van het GLB-NSP naar belang en invloed

Landelijk		Provinciaal	
Beïnvloeders	Beslissers	Beïnvloeders	Beslissers
LTO, agrarische brancheorganisaties, NAJK, Boer en Natuur, (Unie van) Waterschappen, kennisinstellingen, MBO- en HBO, VNG, Kamerleden, burgers, media	Europese commissie, LNV, RVO, Tweede Kamer, 12 provincies	regionale LTO's, regionale media, regionale landschaps- en beheer organisaties, waterschappen, gemeenten, burgers, media	Gedeputeerde staten Provinciale staten
RVO, Regieorganisatie GLB, erfbedrevers, agrarische adviseurs, natuurorganisaties, natuurbeherende organisaties, ketenorganisaties	agrarische ondernemers, leaderbegunstigden, gemeenten, collectieven, samenwerkingsverbanden, adviseurs, erfbedrevers, waterschappen, kennisinstellingen, subsidiebureaus	provincies, delegated bodies, erfbedrevers, adviseurs, collectieven, gebiedsgerichte samenwerkingsverbanden, Leader/ LAG's	agrarische ondernemers, leaderbegunstigden, gemeenten, collectieven, samenwerkingsverbanden, erfbedrevers/ agrarische adviseurs
Uitvoerders/ kennisverspreiders	Aanvragers	Uitvoerders/ kennisverspreiders	Aanvragers

Bron: GLB 23-27 Communicatiestrategie, GLB Werkgroep Communicatie, 1-12-2022

5.4 Stap 4. Behoeftanalyse belanghebbenden

De organisatiegraad in Nederland op het vlak van het landbouwbeleid is hoog. Zoals beschreven zijn er diverse netwerken waarbij georganiseerde belangenorganisaties meepraten over het GLB-NSP (in wording en uitvoering) en het Landbouwakkoord. Zij hebben voldoende 'capaciteit' om zinvol te kunnen participeren in een evaluatie van het GLB-NSP. Er zijn vanuit Nederland geen aanvullende acties nodig om de 'capaciteit' van deze organisaties op een hoger niveau te tillen. Ze zijn voldoende geëquipeerd om een kwalitatief hoogwaardige bijdrage aan evaluaties te leveren.

Een ander relevant punt is dat de betrokkenheid van belanghebbenden, waaronder het Netwerk Platteland een middel is om doelen van het GLB-NSP te realiseren. Het Netwerk Platteland wordt ondersteund door de National Support Unit. Bij het opnieuw vormgeven van het Netwerk Platteland en de activiteit van de National Support Unit kunnen concrete doelen worden gesteld, die een evaluator kan toetsen.

6 Tijdlijn

Artikel 140 lid 1 van Verordening (EU) 2021/2115 geeft aan dat er twee verplichte evaluaties zijn. Eén gedurende het programma, en één aan het eind.

*“De lidstaten evalueren hun strategische GLB-plannen **tijdens** en **na** de uitvoeringsperiode ter verbetering van de kwaliteit van het ontwerp en de uitvoering van de plannen. De lidstaten beoordelen de doeltreffendheid, efficiëntie, relevantie, samenhang, EU-meerwaarde en impact van hun strategisch GLB-plannen in het licht van de bijdrage ervan aan het bereiken van de in artikel 5 beschreven algemene doelstellingen van het GLB en aan de in artikel 6, leden 1 en 2, beschreven specifieke doelstellingen waarop het betreffende strategisch GLB-plan zich richt. Het algemene effect van het strategische GLB-plan wordt alleen bij de ex-postevaluatie beoordeeld.”¹¹*

Beide evaluaties moeten worden uitgevoerd door een functioneel onafhankelijke deskundige (Artikel 140 lid 2 van Verordening (EU) 2021/2115).

6.1 Tussentijdse evaluatie(s)

Gedurende het programma wordt een tussentijdse evaluatie uitgevoerd met als doel:

“het bevorderen van het ontwerp en de uitvoering van het Strategisch Plan, gekenmerkt door efficiëntie, effectiviteit, relevantie en samenhang, in overeenstemming met artikel 140, lid 1, van Verordening (EU) 2021/2115”

Als eerste merken we op dat er in vorige programmaperiodes een ‘mid term’ evaluatie werd gevraagd. Nu gaat het om een tussentijdse evaluatie, die niet halverwege de tijdlijn hoeft te worden uitgevoerd. Mede op basis van de tussentijdse evaluatie van POP3 maken wij onderscheid tussen twee vormen van tussentijdse evaluaties:

- Evaluatie naar de uitvoering, samenhang en relevantie
- Beperkte effectevaluatie

Het is voor de programmasturing van belang om vroeg in de programmaperiode inzicht te krijgen of de boot van de kant is. De monitoring van het gebruik van de maatregelen in de eerste twee jaar zijn belangrijk om te toetsen of de uitvoering goed is gestart en er mogelijk bijsturing nodig is als bepaalde maatregelen niet goed blijken te werken. Daarbij staat de uitvoering centraal en kan gezien worden of er in de aanpak gaten vallen waarmee de

¹¹ De in artikel 5 genoemde algemene doelstellingen zijn:

- bevordering van een slimme, concurrerende, veerkrachtige en gediversifieerde landbouwsector ten behoeve van de voedselzekerheid voor lange termijn;
- ondersteuning en versterking van de milieubescherming, met inbegrip van de biodiversiteit, en klimaatactie, alsmede bijdragen tot het bereiken van de milieu- en klimaatgerelateerde doelstellingen van de Unie, met inbegrip van haar verbintenissen in het kader van de Overeenkomst van Parijs;
- versterking van de sociaal-economische structuur van de plattelandsgebieden.

De specifieke doelstellingen zijn te vinden in hoofdstuk 2 van dit evaluatieplan.

samenhang onder druk komt. Ook geeft het indicatie of het veld de relevantie van de maatregelen ziet en stappen zet op weg naar de gestelde doelen.

Voor het meten van effecten moet de uitvoering op gang zijn, zodat een inschatting kan worden gemaakt van de effecten van de maatregelen. Dit geeft inzicht in het kunnen behalen van de gestelde doelen in het GLB-NSP.

De volgende opmerkingen zijn hierover in de interviews gemaakt per interventie:

Interventie	Omschrijving	Gewenste timing voor evaluatie	Overige opmerkingen
I.31	Ecoregelingen	2025	
I.70.1	ANLb	2024/2025	Waarschijnlijk in 2024/2025 nog weinig resultaten zichtbaar, maar wel inzicht in de genomen maatregelen
I.73.1b	Productieve investeringen Groen/blauw en Dierenwelzijn	2026/2027	2024/2025 kan wellicht alleen voor de kleinere maatregelen
I.73.2	Niet productieve investeringen op landbouwbedrijven	2025/2026	
I.77.2	Jonge landbouwers	2026/2027	In 2025 kun je enkel een functionele evaluatie uitvoeren over de samenwerking. In 2026/2027 kan ook de impact gezien worden.
I.77.3	LEADER	Eind 2025	
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	Eind 2025	Meerjarig perspectief benaderen. Veel effecten pas zichtbaar over langere tijd. Samenhang met evaluatie NPLG
I.77.5	Samenwerking veenweiden en N2000	2026	De regeling moet eerst ontwikkeld en opgesteld zijn.

Op nationaal niveau is de motie Van Campen, Tjeerd de Groot, Boswijk en Grinwis (nr. 310 (28625)) aangenomen. Deze verzoekt de regering de (sociaal-)economische en ecologische effecten van het Nationaal Strategisch Plan vanaf 1 januari 2023 jaarlijks te monitoren en een evaluatie hiervan in 2025 te delen met de Kamer.

De motie noemt nadrukkelijk het evalueren van de effecten. De uitvoering van deze motie zou gelijktijdig met de tussentijdse effectevaluatie uitgevoerd kunnen worden. Dan zou dit plaatsvinden in de periode 2024/2025 voor een aantal maatregelen, waaronder de grondgebonden maatregelen. Vanuit de gesprekken blijkt dat dit wellicht te vroeg is voor de niet-grondgebonden maatregelen. Veel van deze openstellingen zijn namelijk verlaat en de effecten zijn pas later in de tijd meetbaar. Anderzijds wordt opgemerkt dat de grondgebonden regelingen wel al van start zijn gegaan en hier wellicht wel al eerste resultaten zichtbaar zijn.

Wellicht is het mogelijk de motie uit te voeren door eerst een evaluatie naar de uitvoering, samenhang en relevantie van alle SO's uit te voeren en niet in te gaan op de effecten of alleen een inschatting van effecten te geven.

Een tweede optie is het loskoppelen van de motie en de tussentijdse evaluatie, door conform de motie de evaluatie uit te voeren naar uitvoering, samenhang en relevantie en later (in 2026) voor alle SO's een effectevaluatie uit te voeren. Vervolgens kunnen na afronding de resultaten worden samengevoegd in de publicatie van één tussentijdse evaluatie.

6.2 Ex-post evaluatie

Aan het eind van het programma wordt een evaluatie uitgevoerd met als doel:

“bijdragen aan een efficiënter, effectiever, relevanter en coherenter ontwerp van het toekomstige GLB, overeenkomstig artikel 2, onder e), van Uitvoeringsverordening (EU) 2022/1475”

Artikel 140 lid 6 van Verordening (EU) 2021/2115 geeft aan wanneer de ex-post evaluatie ingediend moet worden. Dit is uiterlijk op 31 december 2031.

De ex-post evaluatie beoordeelt de effectiviteit van het GLB-NSP in zijn geheel. Hierbij wordt met name gekeken naar de impact van het GLB-NSP. Voor de tijdlijn betekent dit dat de uitvoering van de evaluatie dient plaats te vinden in 2029/2030.

6.3 Tijdlijn

De volgende tijdlijn kan gevolgd worden voor de verschillende evaluaties. Daarbij hebben we deze voor de SO's specifiek ingevuld. Deze tijdlijn is opgebouwd op basis van de behoefte aan sturingsinformatie gedurende de uitvoering en de mate waarin er effecten optreden. Er is onderscheid gemaakt in drie verschillende typen evaluaties:

1. Evaluatie naar uitvoering, samenhang en relevantie
2. Effectevaluatie
3. Effectevaluatie per SO en de ex postevaluatie

	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
SO1							
SO2							
SO3							
SO4							
SO5							
SO6							
SO7							
SO8							
SO9							
SO10							
Ex post evaluatie							

De eerste evaluatie naar relevantie, de uitvoering en samenhang en de ex postevaluatie vinden bij voorkeur plaats over de gehele breedte van het programma. De tussentijdse beperkte effectevaluatie kan plaatsvinden per SO of voor een cluster gerelateerde SO's (bijvoorbeeld een combinatie van SO4, SO5 en SO6).

7 Data en informatie

Zoals beschreven in de uitwerking van de verschillende SO's, is de benodigde informatie voor het bepalen van de impact van het GLB-NSP afkomstig uit verschillende bronnen. Het probleem van ontbrekende gegevens kan in enkele gevallen van toepassing zijn, wat vervolgens het niveau op de effectladder beïnvloedt.

De beschikbaarheid van informatie over de economische situatie van de landbouwsector is grotendeels beschikbaar via, onder andere, Wageningen Economic Research (WEcR), het Farm Accountancy Data Network (FADN) en het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS).

Wat betreft gegevens over de milieueffecten van landbouw, met name lokaal, is de situatie anders. Momenteel zijn er bij verschillende kennisinstellingen data beschikbaar op het gebied van milieu, zoals via WUR, PBL, RIVM en Deltares. Deze informatie is echter vaak lastig te relateren aan (deelnemers aan interventies binnen) het GLB-NSP. Daarnaast zijn er verschillende data-initiatieven nog in ontwikkeling, zoals de KPI's Kringlooplandbouw en de ontwikkeling van de monitor landschapselementen, die mogelijk in de toekomst bruikbaar kunnen zijn voor de evaluatie van het GLB-NSP.

Ten tijde van de evaluatie(s) dient te worden gezien welke informatie in praktijk beschikbaar is en welk niveau op de effectladder te behalen is. Dit evaluatieplan dient dan ook als (voorlopig) advies over te verzamelen gegevens. Per SO is in de bijlage een voorstel voor de benodigde data opgenomen en zijn, indien relevant, ook data-gaps beschreven. Het verzamelen van data die (nog) niet beschikbaar zijn (de data-gaps) moeten op korte termijn tot het begin van de eerste evaluatie(s) vormkrijgen en worden besproken.

Capaciteitsproblemen bij RVO zijn daarnaast een risico voor tijdige openstelling interventies en daarmee het tijdig beschikbaar komen van informatie over de output-, resultaat- en impactindicatoren om evaluaties uit te kunnen voeren. In de timing van evaluaties (Hoofdstuk 6) is hier al rekening mee gehouden en is de verwachting meegenomen dat deze capaciteitsproblemen de komende jaren worden verholpen.

8 Communicatie en vervolg

De resultaten van de evaluaties dienen te worden gecommuniceerd met de stakeholders. Op basis van de resultaten van de evaluaties dient, met de relevante stakeholders, te worden besloten tot welke aanpassingen van de uitvoering van het GLB-NSP dit dient te leiden (de follow-up). Onder follow-up vallen tevens de webinars en technische meetings zoals beschreven in paragraaf 4.1.3.

Omdat niet alle stakeholders op dezelfde wijze betrokken zijn bij het GLB-NSP wordt er onderscheid gemaakt welke rol ze bij de evaluatie kunnen krijgen. Dit onderscheid loopt langs de lijn van de stakeholder-mapping uit [hoofdstuk 5 Belanghebbenden in kaart](#) van dit evaluatieplan. De onderstaande tabel geeft algemeen aan hoe met belanghebbenden gecommuniceerd kan worden. Voor een specifieke evaluatie kan dit nader ingevuld worden.

Tabel 8.1 Overzicht communicatiemethodieken

Stakeholders	Methode
<ul style="list-style-type: none"> • LTO • Agrarische brancheorganisaties • NAJK • Boer en Natuur • (Unie van) Waterschappen • Kennisinstellingen • IPO • VNG • Ministerie van LNV • Europese Commissie • RVO • Regieorganisatie GLB • Natuur- en milieuorganisaties • Tweede Kamer 	Publicatie actief (digitaal) verspreiden en directe dialoog
<ul style="list-style-type: none"> • Agrarische adviseurs • Ketenorganisaties 	Actieve verspreiding van de (digitale) publicatie via belangenorganisaties en organiseren van voorlichtingsbijeenkomsten
<ul style="list-style-type: none"> • Banken • Erfbetreiders • Agrarische ondernemers • Leaderbegunstigden • Collectieven • Samenwerkingsverbanden, • Waterschappen 	Actieve verspreiding (digitale) publicatie
<ul style="list-style-type: none"> • Burgers en consumenten • Media 	Publicatie op website

Met betrekking tot de follow-up dienen de resultaten en met name beslissingen op basis van de directe dialoog (en eventuele andere overwegingen) gepubliceerd te worden. Dit document bevat dan een overzicht van de aanpassingen van het GLB-NSP (met name gericht op de uitvoering, gegeven de korte doorlooptijd) tot het einde van de programmaperiode. Theoretisch kan op basis van de evaluatie en de dialoog besloten worden tot inhoudelijke aanpassing van het GLB-NSP. In de praktijk zal dit, gezien de nog korte resterende uitvoeringsperiode, lastig zijn. Tevens bevat het document aanbevelingen voor de volgende programmaperiode.

Dit document, waarvoor overigens geen vast format is, dient op dezelfde wijze gecommuniceerd te worden als de evaluatierapportage(s). De verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de follow-up ligt bij de Managing Authority (ministerie van LNV).

9 Bronnen, technische ondersteuning en capaciteitsopbouw

9.1 Capaciteit en financiële middelen

De succesvolle uitvoering van voorliggend evaluatieplan is mede afhankelijk van voldoende menskracht, financiële middelen, datagegevens en ICT.

De Regieorganisatie GLB heeft 2 FTE beschikbaar voor de begeleiding van en regie op de monitoring en evaluatie van het NSP. De verwachting is dat dit voldoende capaciteit is voor regie op de uitvoering van het evaluatieplan. Deze verwachting is onderbouwd uit de ervaringen met de evaluaties van het plattelandsontwikkelingsprogramma. Daarnaast zal ook capaciteit worden gevraagd van andere partijen in het leveren van data en/of inzet. Dit betreft uitwerking van specifieke evaluatiebehoefte en deelname aan een begeleidingscommissie. Ook het kunnen inhuren van specialisten voor de duiding van de data kan onderdeel zijn van de uitwerking.

Het betaalorgaan RVO heeft een belangrijke rol in het beschikbaar stellen van data, zowel voor financiële data als voor de verschillende indicatoren. De Regieorganisatie GLB en RVO werken nauw samen om de data op de juiste manier beschikbaar te krijgen. De uitdagingen hierbij zijn de ICT-systemen om deze data te kunnen leveren. Het ICT-systeem voor het GLB-NSP (NDM) is nieuw en -op sommige onderdelen- complex, wat betekent dat dit veel ontwikkelcapaciteit vergt en zal vergen om geautomatiseerd de benodigde data voor monitoring en evaluatie te kunnen leveren.

Naast datalevering door RVO is bekend dat ook andere partijen zoals kennisinstellingen data beschikbaar hebben die van nut kunnen zijn voor de evaluaties van het NSP. Voorbeelden van die kennisinstellingen zijn Wageningen Universiteit, Planbureau voor de Leefomgeving, Deltares en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Een aantal landelijke en regionale programma's sluit goed aan op de doelstellingen van het NSP, bijvoorbeeld de evaluaties voor de Kaderrichtlijn Water en het Nationaal Plan Landelijk Gebied. In 2024 wordt onderzocht hoe evaluaties van het NSP kunnen worden gestroomlijnd of aangehaakt bij evaluatie activiteiten die voor andere programma's worden uitgevoerd.

De evaluaties zullen worden uitgevoerd door een onafhankelijke partij. De Regieorganisatie GLB heeft een jaarlijks budget beschikbaar om evaluaties te laten uitvoeren. Dit wordt als taakstellend budget gehanteerd en is afdoende voor de voorgestelde evaluaties uit dit evaluatieplan.

9.2 Programma support

Zoals in Hoofdstuk 4 beschreven leveren verschillende partijen ondersteuning bij het uitvoeren van monitoring en evaluatie, zoals het uitvoeren van de voorziene evaluaties door een extern adviesbureau.

Voor monitoring en evaluatie is capaciteitsopbouw een relevant onderdeel; het versterken van kennis, vaardigheden, middelen en infrastructuur om alle betrokken van het NSP in staat te stellen de doelen te bereiken en de capaciteiten te ontwikkelen en te vergroten. Het Monitoringcomité zal onderzoeken hoe capaciteitsopbouw voor het NSP, inclusief voor monitoring en evaluatie, plaats kan vinden.

De Regieorganisatie GLB heeft de opdracht om de evaluaties conform het evaluatieplan te laten uitvoeren en zal de evaluaties aanbesteden. De opdrachten hiervoor worden opgesteld in samenwerking met de betrokken stakeholders en deskundigen. In 2024 zal hiervoor een overlegstructuur worden opgesteld, bijvoorbeeld met de leden van de huidige werkgroep Monitoring, Evaluatie en Financiën (MEF), experts van de betreffende thema's en andere stakeholders. Door de uitwisseling van kennis tussen experts en andere leden van de werkgroep, vindt capaciteitsopbouw plaats.

De Regieorganisatie heeft ook de taak om de uitkomsten van de evaluaties te delen en een advies aan de beheersautoriteit uit te brengen over de follow-up van de evaluaties.

De evaluatie van de Lokale Ontwikkelingsstrategie (LOS) als onderdeel van LEADER is een verantwoordelijkheid van de LAG's, zoals beschreven in Artikel 33(3)(f) van Verordening (EU) 2021/1060. De monitoring en evaluatie van LEADER zal in 2024 vorm krijgen. In samenwerking met de LAG's wordt een set resultaatindicatoren opgesteld, waarbij wordt voortgebouwd op de beschrijving van SO8 in Bijlage 2 van dit Evaluatieplan. De Regieorganisatie GLB ondersteunt de LAG's in het toepassen van de interventielogica en het concretiseren in indicatoren met streefwaardes en een richtlijn hoe deze indicatoren te monitoren.

Voor het uitvoeren van de evaluaties zal de Regieorganisatie GLB informatie beschikbaar stellen en, indien gewenst, training verzorgen. Bovendien hebben de LAG's structurele overlegmomenten waarop op informele wijze kennis met elkaar wordt uitgewisseld.

De LAG's hebben aangegeven dat zij naast het monitoren en evalueren via de resultaatindicatoren, ook inzicht willen bieden in de toegevoegde waarde van LEADER. De Regieorganisatie zal in samenwerking met de Landelijke Werkgroep LEADER een evaluatie framework opstellen, dat LAG's kunnen benutten bij het evalueren van de toegevoegde waarde. De richtlijnen van de Evaluatie Helpdesk zijn hiervoor een belangrijk hulpmiddel.

Bijlage 1: Begrippenlijst indicatoren

Strategische doelen

Code	Indicator
SO.1	Leefbaar landbouwinkomen en voedselzekerheid
SO.2	Concurrentievermogen
SO.3	Positie in waardeketen
SO.4	Klimaatverandering en duurzame energie
SO.5	Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen
SO.6	Bescherming van de biodiversiteit
SO.7	Jonge landbouwers en leefbaarheid platteland
SO.8	Ontwikkeling in plattelandsgebieden
SO.9	Maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid
SO.10	Modernisering kennis en innovatie

Behoeften

Code	Indicator
N.1	Omslag van de Nederlandse landbouw via rendabel ondernemerschap
N.3	Versterkt risicobeheer in en door de landbouw
N.5	Hogere toegevoegde waarde voor de agrariër
N.8	Sterkere positie van landbouwers in de keten
N.9	Meer en betere horizontale samenwerking
N.10	Meer korte ketens voor een grotere netto-opbrengst voor landbouwers
N.12	Klimaatmitigatie: lagere broeikasgasemissies en grotere koolstofvastlegging
N.13	Lagere ecologische, economische schade en waterkwantiteit (klimaatadaptatie)
N.14	Opwekking duurzame energie en energiebesparing
N.15	Betere chemische en biologische kwaliteit
N.16	Bodemkwaliteit: versterking natuurlijke weerbaarheid en waterbergend vermogen landbouwbodems
N.17	Verbetering luchtkwaliteit: terugdringen emissies van broeikasgassen, geurstoffen en fijnstof
N.18	Meer herstel biodiversiteit
N.19	Instandhouding en herstel van (cultuur) landschappen
N.20	Behoud van een vitale en veerkrachtige landbouwsector en platteland
N.22	Aantrekkelijkere werkomstandigheden inclusief arbeidsvoorwaarden voor landbouwwerknemers
N.23	Aantrekkelijk platteland voor wonen en recreëren
N.24	Aantrekkelijk ondernemers- en werkklimaat
N.27	Beter dierwelzijn inclusief diergezondheid
N.28	Duurzamer geproduceerd voedsel inclusief eiwittransitie
N.29	Een landbouw die bijdraagt aan een gezond eetpatroon
N.31	Goed functionerend Agrarisch Kennis- en Innovatiesysteem

Resultaatindicatoren

Code	Indicator
R.01	Het verbeteren van prestaties door kennis en innovatie
R.02	Het koppelen van advies- en kennissystemen
R.03	Digitalisering van de landbouw
R.04	Koppeling van inkomenssteun aan normen en goede praktijken
R.05	Risicobeheer
R.06	Herverdeling naar kleinere landbouwbedrijven
R.07	Verbetering van steun voor landbouwbedrijven in gebieden met specifieke behoeften
R.08	Steunverlening gericht op landbouwbedrijven in specifieke sectoren
R.09	Modernisering van landbouwbedrijven
R.10	Betere organisatie van de voorzieningsketen
R.11	Concentratie van de voorziening
R.12	Aanpassing aan klimaatverandering
R.13	Lagere emissies in de veehouderijsector
R.14	Koolstofopslag in bodems en biomassa
R.15	Hernieuwbare energie uit landbouw, bosbouw en andere hernieuwbare bronnen
R.16	Klimaatgerelateerde investeringen
R.19	Verbetering en bescherming van de bodem
R.20	Een betere luchtkwaliteit
R.21	Bescherming van de waterkwaliteit
R.22	Duurzaam nutriëntenbeheer
R.23	Duurzaam watergebruik
R.24	Duurzaam en verminderd gebruik van pesticiden
R.25	Milieuprestaties in de veehouderijsector
R.26	Investeringen met betrekking tot natuurlijke hulpbronnen
R.27	Milieu- of klimaatgerelateerde prestaties door investeringen in plattlandsgebieden
R.28	Milieu- of klimaatgerelateerde prestaties door kennis en innovatie
R.29	Ontwikkeling van biologische landbouw
R.30	Ondersteuning van duurzaam bosbeheer
R.31	Instandhouding van habitats en soorten
R.32	Met biodiversiteit verband houdende investeringen
R.33	Verbetering van het Natura 2000-beheer
R.34	Behoud van landschapselementen
R.35	Behoud van bijenkasten
R.36	Generatievernieuwing
R.37	Groei en banen in plattlandsgebieden
R.38	Dekking van Leader
R.39	Ontwikkeling van de plattlandseconomie
R.40	Slimme transitie van de plattlandseconomie
R.41	Aansluiting van het platteland van Europa
R.42	Bevordering van de sociale inclusie

Code	Indicator
R.43	Beperking van het gebruik van antimicrobiële middelen
R.44	Een beter dierenwelzijn

Outputindicatoren

Code	Indicator
O.01	Aantal Europese Innovatie Partnerships (EIP) operationele groepsprojecten
O.02	Aantal advies acties of units die innovatie support bieden voor het voorbereiden of implementeren van Europese Innovatie Partnership (EIP) operationele groepsprojecten
O.03	Aantal CAP support begunstigen
O.04	Aantal hectares die profiteren van basis inkomenssteun
O.05	Aantal begunstigen of hectares die profiteren van uitbetalingen aan kleine boeren
O.06	Aantal hectares die profiteren van aanvullende inkomenssteun voor jonge boeren
O.07	Aantal hectares die profiteren van aanvullende herdistributieve inkomenssteun
O.08	Aantal hectares of veehouderijen die profiteren van ecoschema's
O.09	Aantal hectares die gedekt worden door ondersteunende CAP risicomanagement instrumenten
O.10	Aantal hectares die profiteren van gekoppelde inkomenssteun
O.11	Aantal personen die profiteren van gekoppelde inkomenssteun
O.12	Aantal hectares die steun ontvangen voor gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen, inclusief een uitsplitsing per type van gebied
O.13	Aantal hectares die steun ontvangen onder Natura 2000 of Directive 2000/60/EC
O.14	Aantal hectares (exclusief bosbouw) of aantal van een andere eenheid die vallen onder milieu- of klimaatgerelateerde verbintenissen die verder gaan dan de verplichte eisen
O.15	Aantal hectares (bosbouw) of aantal van een andere eenheid gedekt door milieu- of klimaatgerelateerde verbintenissen die verder gaan dan de verplichte eisen
O.16	Aantal hectares of aantal van een andere eenheid met onderhoudsverplichtingen voor bebossing en agrobossing
O.17	Aantal hectares of aantal van een andere eenheid die profiteren van steun voor organische landbouw
O.18	Aantal vee eenheden dat profiteert van steun voor dierenwelzijn, gezondheid of verhoogde bioveiligheidsmaatregelen
O.19	Aantal operaties of eenheden die genetische hulpbronnen ondersteunen
O.20	Aantal productieve investeringen op landbouwbedrijven
O.21	Aantal niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven
O.22	Aantal infrastructurele investeringen
O.23	Aantal niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven
O.24	Aantal productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven
O.25	Aantal jonge landbouwers die ondersteuning krijgen met starten
O.26	Aantal nieuwe landbouwers die ondersteuning krijgen met starten (anders dan bedoeld in O.25)
O.27	Aantal bedrijven op het platteland die start-up ondersteuning krijgen
O.28	Aantal ondersteunde productiegroepen en productieorganisaties
O.29	Aantal begunstigen die ondersteuning krijgen om deel te nemen aan officiële kwaliteitsprogramma's
O.30	Aantal ondersteunde operaties of eenheden voor generatievernieuwing (exclusief start-up steun)

Code	Indicator
O.31	Aantal ondersteunde samenwerkingen voor plattelandsontwikkeling (LEADER) of voorbereidende acties
O.32	Aantal overige ondersteunde samenwerkingen (exclusief EIP, O.1)
O.33	Aantal trainings-, advies-, of bewustzijnsacties of eenheden
O.35	Aantal ondersteunde operationele programma's
O.36	Aantal ondersteunde acties of eenheden in de wijnsector
O.37	Aantal acties of eenheden voor het behoud of de verbetering van bijenteelt

Impactindicatoren

Code	Thema	Indicator
I.01	Modernisering	Kennisdeling en innovatie: Percentage GLB-begroting voor kennisdeling en innovatie
I.02	Landbouw- en landbouwinkomen	Vermindering van inkomensverschillen: Ontwikkeling van het landbouwinkomen ten opzichte van de algemene economie
I.03	Landbouw- en landbouwinkomen	Vermindering van de variabiliteit van de landbouwbedrijf-inkomens: Ontwikkeling van het landbouwinkomen
I.04	Landbouw- en landbouwinkomen	Ondersteunen van een leefbaar landbouwbedrijf inkomen: Ontwikkeling van het landbouwinkomensniveau per landbouwtype (ten opzichte van het gemiddelde in de landbouw)
I.05	Landbouw- en landbouwinkomen	Bijdragen aan territoriaal evenwicht: Ontwikkeling van het landbouwinkomen in gebieden met natuurlijke beperkingen (ten opzichte van het gemiddelde)
I.06	Landbouwproductiviteit	Verhoging van de productiviteit van landbouwbedrijven: Totale factorproductiviteit in landbouw
I.07	Landbouwhandel	Benutting van agrovoedingshandel: Invoer en uitvoer in het kader van agrovoeding
I.08	Economie	Verbetering van de positie van landbouwers in de voedselvoorzieningsketen: Toegevoegde waarde voor primaire producenten in de voedselvoorzieningsketen
I.09	Klimaat	De landbouw weerbaarder maken tegen klimaatverandering Indicator voor verbetering van deweerbaarheid van de landbouwsector
I.10	Klimaat	Bijdragen aan de matiging van de klimaatverandering: Broeikasgasemissies door de landbouw
I.11	Bodem	Een betere koolstofvastlegging: Organische koolstof in de bodem in landbouwgrond
I.12	Energie	Meer duurzame energie in de landbouw: Duurzame productie van hernieuwbare energie door land- en bosbouw
I.13	Bodem	Minder bodemerosie: Percentage landbouwgrond onderhevig aan matige tot ernstige bodemerosie
I.14	Lucht	Een betere luchtkwaliteit: Ammoniakemissies door landbouw
I.15	Water	Verbeteren van de waterkwaliteit: Brutonutriëntenbalans op landbouwgrond
I.16	Water	Minder nutriëntenlekage: Nitraten in grondwater — Percentage grondwaterstations met een nitraatconcentratie van meer dan 50 mg/l krachtens Richtlijn 91/676/EEG

Code	Thema	Indicator
I.17	Water	Minder druk op de watervoorraad: Wateronttrekkingsindex-plus (WEI+)
I.18	Gezondheid	Duurzaam en verminderd gebruik van pesticiden: Risico's, gebruik en effecten van pesticiden
I.19	Biodiversiteit	Grotere populaties akker- en weidelandvogels: Akkervogelindex (Farmland Bird Index)
I.20	Biodiversiteit	Betere biodiversiteitsbescherming: Percentage soorten en habitats van communautair belang dat verband houdt met landbouw met stabiele of stijgende trends, uitgesplitst naar het percentage wilde bestuivers
I.21	Landbouwgrond	Betere ecosysteemdienstverlening: Aandeel landbouwgrond met landschapselementen
I.22	Landbouwgrond	Meer agrobiodiversiteit in landbouwsystemen: diversiteit in gewassen
I.23	Boerderijen en boeren	Aantrekken van jonge landbouwers: Ontwikkeling van het aantal nieuwe bedrijfsleiders en het aantal jonge nieuwe bedrijfsleiders, uitgesplitst naar geslacht
I.24	Arbeidsmarkt	Bijdragen aan banen in plattlandsgebieden: Ontwikkeling van de arbeidsparticipatie in rurale gebieden, uitgesplitst naar geslacht
I.25	Economie	Bijdragen aan groei in plattlandsgebieden: Ontwikkeling van het bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking in plattlandsgebieden
I.26	Eerlijkheid	Een eerlijker GLB: Verdeling van GLB-steun
I.27	Economie	Bevordering van plattlandsinclusie: Ontwikkeling van de armoede-index in plattlandsgebieden
I.28	Gezondheid	Beperking van het gebruik van antimicrobiële stoffen bij landbouwhuisdieren: verkoop/gebruik van antimicrobiële middelen voor voedselproducerende dieren
I.29	Landbouwpraktijken	Inspelen op de vraag van de consument naar hoogwaardige levensmiddelen: Waarde van de onder Unie kwaliteitsregelingen vallende productie en biologische productie

Bijlage 2: Uitwerking per SO

Overzicht per interventie

Interventie	Beschrijving	Strategisch doel	Behoeft	Output	Resultaat	Impact
I.21	Basis inkomenssteun	SO.1	N.1	O.4	R.04, R.06	I.2, I.3, I.4
I.29	Herverdelende basis inkomenssteun	SO.1	N.1	O.7	R.04, R.06	I.2, I.3, I.4
I.30	Aanvullende inkomenssteun voor jonge landbouwers	SO.1, SO.7	N.1, N.20	O.6	R.04, R.06	I.2, I.3, I.4
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	SO.1, SO.4, SO.5, SO.6, SO.9	N.1, N.12, N.13, N.15, N.16, N.17, N.19, N.19, N.27, N.28	O.8	R.04, R.06, R.12, R.14, R.17, R.20, R.21, R.22, R.23, R.24, R.29, R.31, R.33, R.34, R.44	I.2, I.3, I.4, I.9, I.10, I.11, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.19, I.20, I.21, I.22, I.29,
I.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	SO.1, SO.2, SO.3, SO.4, SO.5, SO.7, SO.9, SO.10	N.1, N.3, N.5, N.8, N.9, N.12, N.14, N.15, N.16, N.22, N.29, N.31	O.35	R.01, R.05, R.09, R.10, R.11, R.15, R.16, R.44,	I.1, I.2, I.3, I.4, I.6, I.7, I.8, I.9, I.10, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.23, I.29,
I.55	Sectorale interventie Bijenteelt	SO.3	N.8, N.9	O.37	-	-
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb)	SO. 4, SO.5, SO.6	N.12, N.13, N.15, N.16, N.17, N.18, N.19	O.14	R.12, R.14, R.19, R.20, R.21, R.22, R.23, R.24, R.31, R.34	I.9, I.10, I.11, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.19, I.20, I.21, I.22
I.70.2	Behoud van zeldzame landbouwdierrassen	SO.6	N.18	O.19	R.25	-
I.73.1a	Productieve investeringen voor bedrijfsmodernisering	SO.1, SO.2	N.1, N.5	O.20	R.09	I.2, I.3, I.4, I.5, I.6
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	SO.1, SO.2, SO.4, SO.5, SO.6, SO.9	N.1, N.5, N.12, N.13, N.14, N.15, N.16, N.17, N.18, N.27	O.20	R.09, R.16, R.17, R.26, R.32	I.2, I.3, I.4, I.6, I.9, I.10, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.19, I.20, I.22

Interventie	Beschrijving	Strategisch doel	Behoeft	Output	Resultaat	Impact
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	SO.1, SO.2, SO.4, SO.5, SO.6, SO.7, SO.9	N.1, N.5, N.12, N.13, N.14, N.15, N.16, N.17, N.18, N.20, N.27	O.20	R.09, R.16, R.17, R.26, R.32, R.44	I.2, I.3, I.4, I.6, I.9, I.10, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.19, I.20, I.22, I.23, I.29
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	SO.4, SO.5, SO.6	N.12, N.13, N.14, N.15, N.16, N.17, N.18, N.19	O.21	R.16, R.26, R.32	I.9, I.10, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.19, I.20, I.21, I.22
I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	SO.4, SO.5, SO.6	N.12, N.13, N.15, N.16, N.17, N.18, N.19	O.23	R.27	I.9, I.10, I.11, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.19, I.20, I.21, I.22
I.75	Vestiging van jonge landbouwers	SO.7	N.20	O.25	R.36, R.37	I.23, I.24
I.76	Brede Weersverzekering	SO.1	N.3	0.9	R.05	I.3
I.77.1	Samenwerking EIP operationele groepen	SO.9, SO.10	N.27, N.31	O.1	R.1, R.28, R.44	I.1, I.29,
I.77.2	Samenwerking voor generatievernieuwing	SO.7	N.20	O.30	R.36, R.37	I.23, I.24
I.77.3	Samenwerking voor plattelandsontwikkeling – LEADER	SO.8	N.23, N.24, N.25	O.31	R.37, R.38, R.41 en R.42	I.24 & I.25
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	SO.4, SO.5, SO.6, SO.10	N.12, N.13, N.15, N.16, N.17, N.18, N.19, N.31	O.1	R.1, R.16, R.20, R.21, R.22, R.23, R.24, R.26, R.27, R.32,	I.1, I.9, I.10, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.18, I.19, I.20, I.21, I.22
I.77.5	Samenwerking veenweidegebieden en Natura 2000	SO.5, SO.6, SO.10	N.17, N.18, N.31	O.1	R.1, R.20, R.27, R.28, R.31	I.1, I.14, I.19, I.20, I.22
I.78	Kennisverspreiding en informatie	SO.10	N.31	O.33	R.2	I.1

SO 1 Leefbaar landbouwinkomen en voedselzekerheid

Interventielogica

De agrarische sector is sterk verweven met toeleveranciers voor veevoer, kunstmest en machines, voedselverwerkende industrie en zakelijke diensten. Deze gehele keten noemen we het agrocomplex en is goed voor 6,7% (ruim € 57 miljard) van het Nederlands BBP¹². Ongeveer €22 miljard komt voort uit de verwerking van buitenlandse landbouwproducten

¹² Aandeel agrocomplex in Nederlandse economie in 2021 gedaald ([Agrimatie, 2023](#))

zoals granen, cacao en tabak. Het resterende deel komt voort uit Nederlandse productie van melk, vlees, groente etc. Het totale agricomplex is goed voor 600.000 banen waarvan 378.000 gelieerd is aan de Nederlandse productie.

Nederlandse landbouwers hebben een hoge productiviteit per ha en per dier, beschikken over een hoog kennisniveau en zijn veerkrachtig. Anderzijds hebben ze te maken met hoge kosten voor grond en arbeid en is de onderhandelingspositie in de keten zwak. Het inkomen van de Nederlandse boer staat daarmee onder druk.

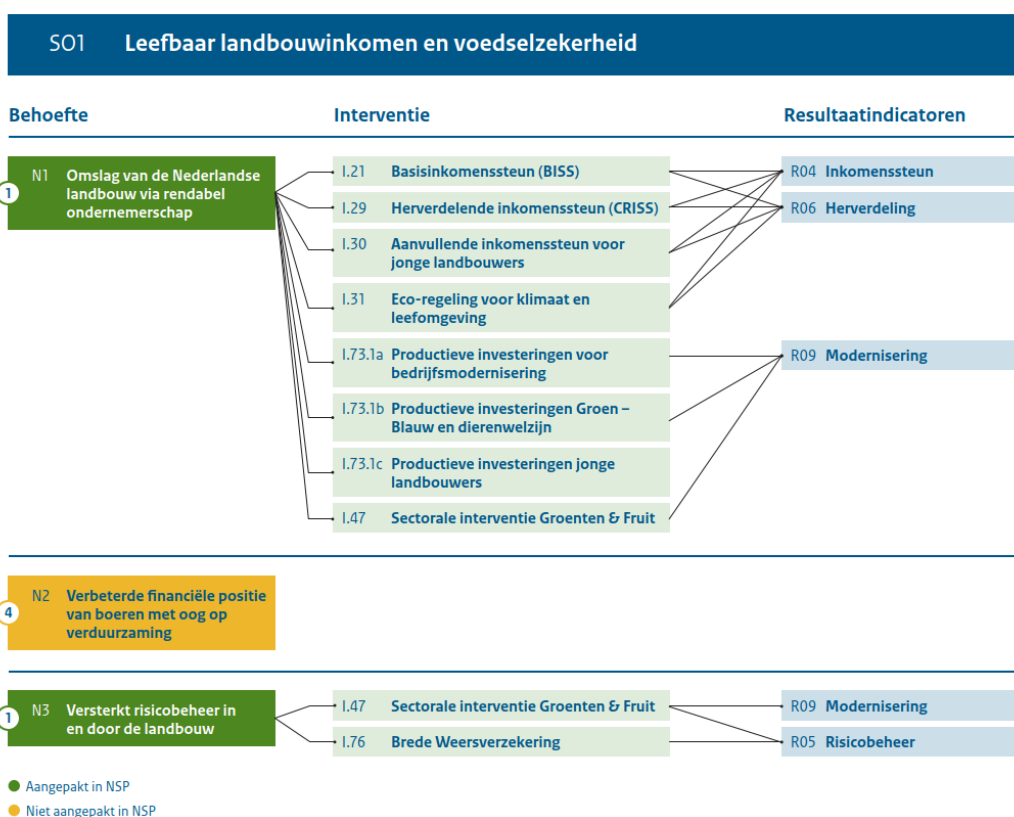
In de SWOT analyse¹³ over het landbouwincome en voedselzekerheid heeft men gekeken naar indicatoren zoals het agrarisch factor inkomen, agrarisch inkomen per arbeidsjaar-eenheid en de netto toegevoegde waarde per landbouwsector. Op basis van deze data blijkt dat inkomens in de landbouwsector achter blijven ten opzicht van modale inkomens in Nederland **(I.2; I.4)**. Dit komt overeen met andere EU-lidstaten, al is het inkomen van de Nederlandse boer relatief hoog ten opzichte van zijn Europese-peers. Bovendien kunnen de inkomens van boeren sterk fluctueren over de jaren en tussen landbouwsectoren **(I.3)**.

Een belangrijke indicator is de rentabiliteit van de ondernemers. De rentabiliteit geeft de verhouding weer tussen de opbrengsten en het vermogen van de boer. Het vermogen van een boer is kapitaal intensief en bestaat grotendeels uit grond. Om een marktconforme beloning voor de inzet van eigen arbeid en kapitaal in de landbouwsector te behalen is enige schaal noodzakelijk. Grote agrarische bedrijven behalen gemiddeld betere economische resultaten. In de realiteit blijkt dat een meerderheid van de huidige agrarische bedrijven te klein is om een marktconforme beloning te behalen. De afgelopen jaren lag het aandeel huishoudens onder de lage inkomensgrens, ongeveer € 26.300 in 2019, boven de 30%.

Daarnaast kennen agrarisch ondernemers diverse obstakels zoals lastige bedrijfsovernames door kapitaalintensieve bedrijven of een ongelijk speelveld met het buitenland waar lagere productie-eisen gelden.

Hieruit komt behoefte **N1: Omslag van het Nederlandse landbouw via rendabel ondernemerschap** voort en **N3: Versterkt risicobeheer in en door de landbouw**. De bijbehorende interventielogica is weergegeven in de figuur hieronder. De SWOT analyse benoemt diverse kansen waarop ingezet kan worden zoals korte ketens, een multifunctionele landbouw en een groeiende vraag naar publieke diensten.

¹³ Analyse van de landbouw en het landelijk gebied in Nederland: een SWOT-analyse (WUR, 2021)

In deze interventielogica zijn de interventies weergegeven met de resultaatindicatoren die hierbij in het GLB-NSP benoemd zijn. De koppeling met de outputindicatoren en de impactindicatoren is hieronder weergegeven. De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Beschrijving	Output	Resultaat	Impact
I.21	Basis inkomenssteun	O.4	R.04, R.06	I.2; I.3; I.4
I.29	Herverdelende basis inkomenssteun	O.7	R.04, R.06	I.2; I.3; I.4
I.30	Aanvullende inkomenssteun voor jonge landbouwers	O.6	R.04, R.06	I.2; I.3; I.4
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.04, R.06	I.2; I.3; I.4
I.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	O.35	R.05, R.09	I.2; I.3; I.4
I.73.1a	Productieve investeringen voor bedrijfsmodernisering	O.20	R.09	I.2; I.3; I.4
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.09	I.2; I.3; I.4
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.09	I.2; I.3; I.4
I.76	Brede Weersverzekering	O.9	R.05	I.3

De interventies I.73 komen ook terug in SO2 en I.47 in SO3. We beperken ons voor nu daarom tot een beperkt aantal impact indicatoren gericht op het verminderen van inkomensverschillen (I.2), het ondersteunen van een leefbaar landbouwinkomen (I.3) en het tegen gaan van fluctuaties in dit inkomen (I.4). Ontwikkeling van het landbouwinkomen in gebieden met natuurlijke beperkingen (I.5) wordt buiten beschouwing gehouden. Nederland kent dergelijke gebieden niet.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Vermindering van inkomensverschillen, door toedoen van het GLB-NSP	I.2	Ontwikkeling van het landbouwinkomen ten opzichte van de algemene economie	
Vermindering van de variabiliteit van de landbouwbedrijf-inkomens, door toedoen van het GLB-NSP	I.3	Ontwikkeling van het landbouwinkomen	
	R.05	Risicobeheer: Percentage landbouwbedrijven met ondersteunde instrumenten voor risicobeheer in het kader van het GLB	9,41%
	R.06	Herverdeling naar kleinere landbouwbedrijven: Percentage van aanvullende rechtstreekse betalingen per hectare voor in aanmerking komende landbouwbedrijven onder de gemiddelde omvang van het landbouwbedrijf (ten opzichte van het gemiddelde)	115,92%
Een leefbaar landbouwbedrijf-inkomen, door toedoen van het GLB-NSP	I.4	Ontwikkeling van het landbouwinkomensniveau per landbouwtype (ten opzichte van het gemiddelde in de landbouw);	-
	R.04	Koppeling van inkomenssteun aan normen en goede praktijken: Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder inkomenssteun en onderworpen aan conditionaliteit	96,35%
	R.09	Modernisering van landbouwbedrijven: Aandeel landbouwbedrijven dat investeringssteun voor herstructurering en modernisering ontvangt, onder meer ter verbetering van de hulpbronnenefficiëntie	7,66%

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 4.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Vermindering van inkomensverschillen, door toedoen van het GLB-NSP	Ontwikkeling van het landbouwincome ten opzichte van de algemene economie is ten minste stabiel	Een stabiele of toename van het inkomen / rentabiliteit (beoordeling dient plaats te vinden op basis van een langere termijn trend en niet op één specifiek jaar.	Om te bepalen of het effect wordt bereikt door toedoen van het GLB-NSP zouden groepen met en zonder NSP- steun vergeleken worden middels een econometrische analyse. Hiervoor is toegang tot CBS— Microdata een vereiste
Vermindering van de variabiliteit van de landbouwbedrijf-inkomens, door toedoen van het GLB-NSP	(Agrarisch) factorinkomen (Eurostat, Agrimatie, CBS, RVO)	Inkomsten en kosten kunnen sterk fluctueren over tijd waardoor beoordeling over één jaar niet een juist beeld creëert).	
Een leefbaar landbouwbedrijf-inkomen, door toedoen van het GLB-NSP	Agrarisch factorinkomen (Eurostat, Agrimatie, CBS, RVO) Inkomen uit bedrijf onbetaalde aje (in vergelijking met nationaal gemiddelde) (RVO, Agrimatie, CBS) Rentabiliteit (RVO, Agrimatie, CBS)		

Datagaps

Om het effect van GLB-NSP op de indicatoren te kunnen bepalen zijn er enkele econometrische analyses nodig. De evaluatoren die het onderzoek uitvoeren dienen hiervoor toegang te hebben tot microdata. Hierbij dient de CBS-dataset gekoppeld te worden met de Landbouwtelling en RVO data. Mogelijk zijn de data niet van voldoende detailniveau of ontbreken relevante indicatoren om een econometrische analyse uit te voeren. Indien dit niet mogelijk kunnen beschrijvende statistieken een aanvulling zijn op kwalitatieve informatie.

SO 2 Concurrentievermogen

Interventiologica

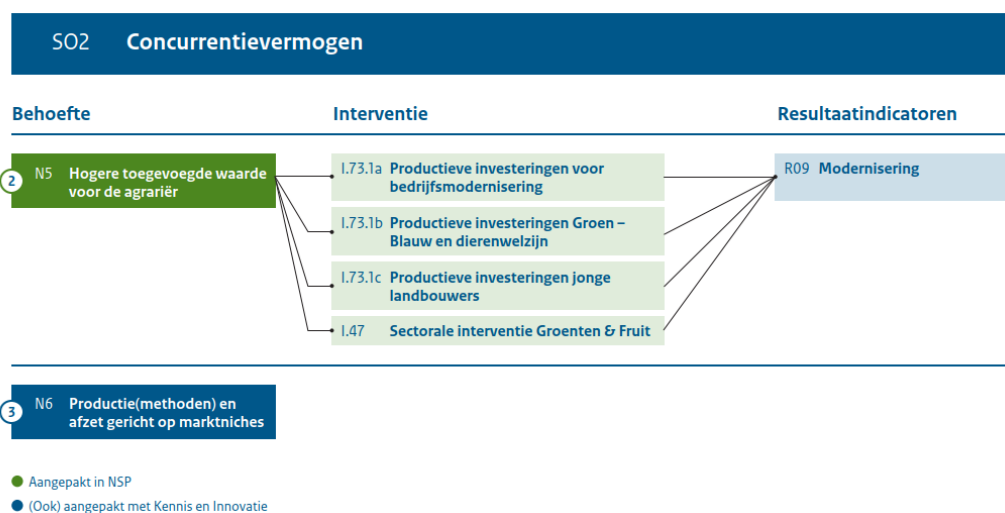
Na de Verenigde Staten is Nederland de grootste landbouwexporteur van de wereld. Nederland heeft met haar sterke logistieke sector, goede infrastructuur en omvangrijke handelsnetwerk een goede uitgangspositie voor internationale handel. Daarnaast beschikt Nederland over veel landbouwkennis. Doordat Nederlandse boeren veel onderwijs hebben genoten zijn ze in staat innovaties door te voeren en productiviteit te verhogen.

Nederlandse boeren hebben echter ook hoge kosten. Ten eerste zijn de grondprijzen in Nederland erg hoog. Om rendabel te kunnen zijn moeten boeren hoge productie halen per

hectare of dier. Om dit te bereiken zijn investeringen nodig voor innovaties en machines die resulteren in hoge (financierings)kosten. Daarbij geldt dat intensieve productiewijzen vragen om een bepaalde schaalgrootte om winstgevend te kunnen zijn.

Deze intensieve manier van boeren kent een keerzijde met schade voor milieu, landschap en samenleving. Om de negatieve effecten te beperken kennen we aanvullende wet- en regelgeving in Nederland ten opzichte van andere landen. De hoge wet- en regelgevingsdruk zorgen voor extra kosten voor de boer.

Innovaties dienen dus niet enkel de productie te verhogen per hectare of dier, maar moeten ook resulteren in een hoger inkomen voor de Nederlandse boer. Hieruit ontstaat behoefte **N5 – Hogere toegevoegde waarde voor de agrariër**. Om dit te bereiken kent het GLB-NSP drie varianten van productieve investeringsmaatregelen en de sectorale interventie voor groente en fruit zoals weergegeven in de figuur hieronder.

In deze interventielogica zijn de interventies weergegeven met de resultaatindicatoren die hierbij in het GLB-NSP benoemd zijn. De koppeling met de outputindicatoren en de impactindicatoren is gemaakt op basis van Bijlage 1 van L 435/118 en logisch redeneren van de opstellers van dit evaluatieplan.

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Beschrijving	Output	Resultaat	Impact
I.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	O.35	R.09	I.06
I.73.1a	Productieve investeringen voor bedrijfsmodernisering	O.20	R.09	I.06
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.09	I.06
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.09	I.06

Context

Naast het GLB-NSP zijn er andere beleidsinitiatieven die van invloed zijn op de concurrentiepositie van de Nederlandse boer zoals:

- Handelsverdragen (mogelijkheid en/of belemmering tot buitenlandse handel);
- Natuur en milieu wetgeving.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Productie van boerenbedrijven is verduurzaamd, met toedoen van het GLB-NSP	R.09	Modernisering van landbouwbedrijven: Aandeel landbouwers dat investeringssteun ontvangt voor herstructurering en modernisering, waaronder ter verbetering van de hulpbronnenefficiëntie	7,66%
	I.06	Verhoging van de productiviteit van landbouwbedrijven: Totale factorproductiviteit in landbouw	-

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 4.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Productie van boerenbedrijven is verduurzaamd, met toedoen van het NSP	<p>Brutovermogen in de landbouw (RVO, Agrimatie, CBS)</p> <p>Totale factor-productiviteit in de landbouw (RVO, Agrimatie, CBS)</p> <p>Arbeidsproductiviteit (RVO, Agrimatie, CBS)</p> <p>Handelspositie (Agrimatie)</p> <p>Netto toegevoegde waarde per landbouwtak (RVO, Agrimatie, CBS). De focus in de analyse dient te liggen bij primaire producenten in de voedselketen.</p>	Waarde neemt toe	Om te bepalen of het effect wordt bereikt door toedoen van het NSP zouden groepen met en zonder NSP-steun vergeleken worden middels een econometrische analyse. Hiervoor is toegang tot CBS-Microdata een vereiste

Datagaps

Om het effect van GLB-NSP op de indicatoren te kunnen bepalen zijn er enkele econometrische analyses nodig. De evaluatoren die het onderzoek uitvoeren dienen hiervoor toegang te hebben tot microdata. Specifiek gaat het om fiscale data van de CBS-dataset en de Landbouwtelling die gekoppeld dient te worden aan RVO data.

SO 3 Positie in de waardeketen

Interventiologica

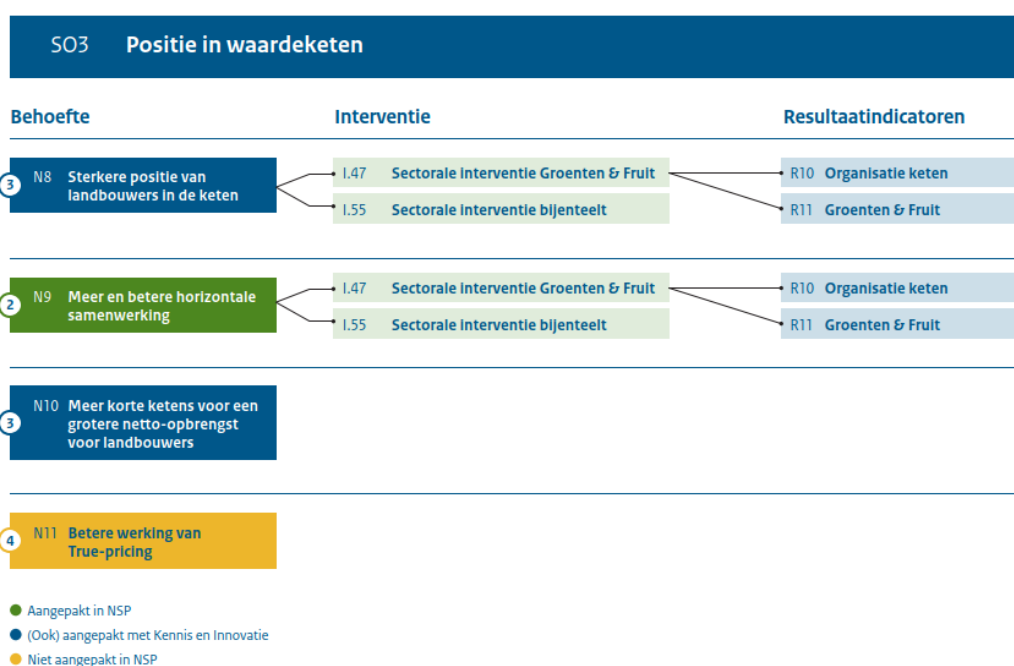
Voor de meeste boeren geldt dat ze geen tot weinig invloed hebben op de prijs die ze krijgen voor hun producten. Ze zijn zogenoemde prijsnemers en afhankelijk van de marktprijs voor bijvoorbeeld melk of graan. De primaire voedselproducenten hebben daarmee een beperkte marktmacht in de gehele waardeketen terwijl andere spelers in de keten zoals voedselverwerkers, toeleveranciers, tussenhandelaren en retailers delen van de keten opeisen.

Nederlandse boeren concurreren met buitenlandse boeren die tegen lagere standaarden kunnen produceren waardoor marktprijzen dalen. Bovendien heeft de agrarische sector de

neiging structureel een hoge productie, in sommige gevallen zelfs overproductie, te draaien waardoor prijzen verder dalen.

Er zijn verschillende kansen en mogelijkheden om de positie in de waardeketen te versterken. Denk aan korte ketens waarbij boeren de producten aan huis verkopen of multifunctionele landbouw. Momenteel heeft al 24% van de agrariërs een aanvullende bedrijfstak zoals een mini camping of een dagverblijf. Gegeven het hoge opleidingsniveau, een uitgebreid kennisnetwerk en het ondernemerschap in de sector kunnen deze kansen verzilverd worden.

Het GLB-NSP zet in op twee behoeftes wetende **N8 - Sterkere positie voor landbouwers in de keten** en **N9 – Meer en betere horizontale samenwerking**. In de figuur hieronder wordt de interventielogica weer gegeven.

De koppeling met de outputindicatoren en de impactindicatoren is gemaakt op basis van Bijlage 1 van L 435/118 en logisch redeneren van de opstellers van dit evaluatieplan. De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Beschrijving	Output	Resultaat	Impact
1.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	O.35	R.10, R.11	I.8
1.55	Sectorale interventie Bijenteelt	O.37	n.v.t	n.v.t.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Hogere toegevoegde waarde in de primaire productie van voedselvoorziening, door toedoen van het NSP	I.08	Verbetering van de positie van landbouwers in de voedselvoorzieningsketen: Toegevoegde waarde voor primaire producenten in de voedselvoorzieningsketen	-
	R.10	Betere organisatie van de voorzieningsketen: Aandeel landbouwers dat deelneemt aan door het GLB ondersteunde producentengroeperingen, producentenorganisaties, lokale markten, korte toeleveringsketens en kwaliteitsregelingen	3,24%
	R.11	Concentratie van het aanbod: Percentage van de productiewaarde afgezet door producentenorganisaties of producentengroeperingen met operationele programma's in bepaalde sectoren	23,88%

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 4.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Hogere toegevoegde waarde in de primaire productie van voedselvoorziening, door toedoen van het NSP	Netto toegevoegde waarde per landbouwtaak (RVO, Agrimatie, CBS). De focus in de analyse dient te liggen bij primaire producenten in de voedselketen.	Waarde neemt toe, door toedoen van het NSP	Om te bepalen of het effect wordt bereikt door toedoen van het NSP zouden groepen met en zonder NSP-steun vergeleken worden middels een econometrische analyse. Hiervoor is toegang tot CBS—Microdata een vereiste.

Datagaps

Om het effect van GLB-NSP op de indicatoren te kunnen bepalen zijn er enkele econometrische analyses nodig. De evaluatoren die het onderzoek uitvoeren dienen hiervoor toegang te hebben tot de microdata. Hierbij dient de CBS-dataset gekoppeld te worden met

de Landbouwtelling en RVO data.

SO 4 Klimaatverandering en duurzame energie – Mitigatie

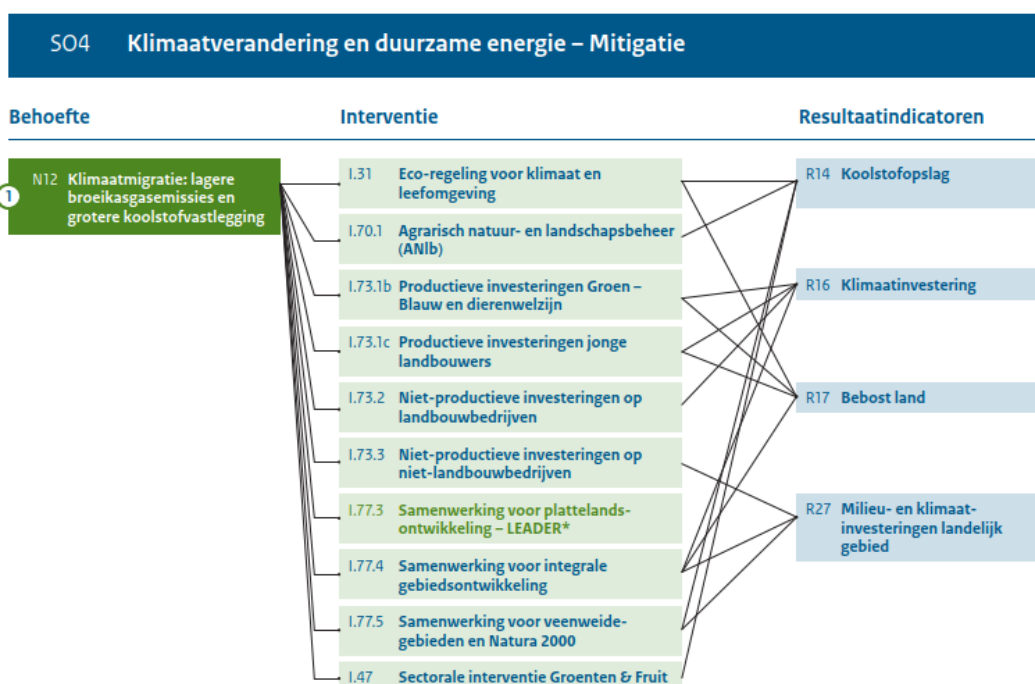
Context en interventielogica

In juni 2019 is door het kabinet het Nationale Klimaatakkoord gepresenteerd. In 2030 moet de uitstoot van broeikasgassen in Nederland met 55% zijn verminderd ten opzichte van 1990. Voor de sector landbouw (inclusief glastuinbouw) en landgebruik betekent dit een reductiedoel van 6 Mton (CO₂ of CO₂-equivalenten, indien het gaat om andere broeikasgassen zoals methaan en lachgas). De voortgang op deze doelstelling wordt door het PBL jaarlijks in de Klimaat- en Energieverkenning berekend. Het GLB-NSP beschrijft dat de uitdagingen op het gebied van klimaatmitigatie zeer groot en prioritair zijn. De landbouw heeft, zoals de SWOT aangeeft, te maken met 'verliezen naar de omgeving' en de grens aan 'wat technisch realiseerbaar is aan reductie van milieubelasting' lijkt te zijn bereikt.

De uitstoot van broeikasgasemissies (1.10) door de landbouw schommelt. Na een daling zijn emissies vanuit de landbouw (CO₂ of CO₂-equivalenten) weer gestegen door toename van de melkveestapel sinds 2007, door de verruiming en uiteindelijke afschaffing in 2015 van de melkquota. Vanaf 2017 is de stijging van emissies langzaam gestabiliseerd door de invoer van een fosfaatreductiepakket voor de melkveehouderij per maart 2017. De invoering van fosfaatrechten beperkt de uitstoot van methaan door melkveehouderijen. De emissiereductiedoelstellingen van het agroconvenant voor methaan en lachgas (2020) zijn reeds bereikt, maar blijven een punt van zorg.

Het Klimaatakkoord vraagt ook prestaties van de land- en tuinbouwsector om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. In dit kader wordt onder andere ingezet op aangepaste landbouwmethoden (slimmer landgebruik), energiebesparing in de glastuinbouw en vermindering van de uitstoot van methaan door de veehouderij. In het GLB-NSP zijn geen doelen gesteld om de veestapel te verkleinen. Wel zijn er, zoals hierboven benoemd, maatregelen opgenomen die gericht zijn op het reduceren van broeikasgasemissies vanuit de veehouderij en maatregelen op het gebied van kringlooplandbouw. Deze maatregelen en andere trends en ontwikkelingen kunnen ertoe leiden dat de veestapel in omvang afneemt. Daarnaast wordt bijgedragen aan klimaatmitigatie door koolstofvastlegging op landbouwbodems door bijvoorbeeld een hoger grondwaterpeil in veenweidegebieden (1.11; GLMC1; GLMC2; GLMC3).

In het kader van mitigatie is behoefte N12 geformuleerd – Klimaatmitigatie: lagere broeikasgasemissies en grotere koolstofvastlegging – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. Uit deze interventies volgt een bepaalde output en resultaat, wat uiteindelijk moet leiden tot impact op verschillende indicatoren. De interventielogica voor SO4, specifiek voor het onderwerp Mitigatie, is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.14 & R.17	I.10, I.11
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.14	I.10, I.11
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.16 & R.17	I.10, I.11
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.16 & R.17	I.10, I.11
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.16	I.10, I.11
I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.10, I.11
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.16, R17 & R.27	I.10, I.11
I.47	Sectorale interventie Groenten & Fruit	O.35	R.14	I.10, I.11

Context

In de context van klimaatmitigatie zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan de doelstellingen, zoals:

- Klimaatakkoord;
- Integraal Nationaal Energie- en Klimaatplan;
- Nationaal Programma Landbouwbodems;
- Veenweideprogramma;
- Nationaal Programma Regionale Energie Strategie;

- Nationaal Programma Landelijk Gebied.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
De uitstoot van broeikasgassen neemt af, door toedoen van het NSP	I.10	Bijdrage aan de matiging van klimaatverandering: broeikasgasemissies door de landbouw	-
	R.16	Klimaatgerelateerde investeringen: Percentage landbouwbedrijven dat GLB-investeringssteun ontvangt als bijdrage aan matiging van en aanpassing aan klimaatverandering, en de productie van hernieuwbare energie of biomaterialen	3,62%
Koolstofopslag in de bodem neemt toe of blijft behouden, door toedoen van het NSP	I.11	Een betere koolstofvastlegging: Organische koolstof in de bodem in landbouwgrond	-
	R.16	Klimaatgerelateerde investeringen: Percentage landbouwbedrijven dat GLB-investeringssteun ontvangt als bijdrage aan matiging van en aanpassing aan klimaatverandering, en de productie van hernieuwbare energie of biomaterialen	3,62%
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het klimaat	Niet beschikbaar	Aantal agrariërs dat deelneemt aan de GLMC's.	-

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
De uitstoot van broeikasgassen neemt af, door	Uitstoot van broeikasgassen door de	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die	Combineren van GIS-kaarten van het RIVM met gegevens van perceelskaarten (via RVO) waar

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
toedoen van het NSP (focus op methaan en lachgas)	landbouwsector via Agrimatie of CBS Emissieregistratie van broeikasgassen via emissieregistratie.nl Rekenmodellen vanuit de WUR, zoals INITIATOR.	effecten van het NSP meten.	maatregelen van o.a. de eco-regeling op geplot kunnen worden. Hier kan mogelijk een overzicht gemaakt worden van waar maatregelen getroffen zijn en hoe concentratie van componenten in de lucht is veranderd. Rekenmodellen vanuit de WUR, zoals INITIATOR, die kunnen doorrekenen wat (in theorie) het effect van bepaalde maatregelen is op o.a. de stikstofuitstoot. Vergelijking van de uitstoot van broeikasgassen (o.a. door voertype, mestgebruik, technische innovaties) bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. door middel van pilots. Interviews met de trekkers van de interventies gericht op klimaatmitigatie.
Koolstofopslag in de bodem neemt toe of blijft behouden, door toedoen van het NSP	Bodemkoolstofvoorraad (via RIVM ¹⁴) Bodemkoolstofbalans in minerale landbouwgrond (via RIVM ¹⁵)	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten, maar wel bekend van maatregelen dat zij in theorie bijdrage aan koolstofopslag, zoals blijvend grasland.	Nagaan of het mogelijk is om de bodemkoolstofbalans uit data van het RIVM (geografisch) te relateren aan de aanvragen vanuit het NSP. Nagaan hoe lang het duurt voordat resultaten zichtbaar zijn over de tijd. Met als doel zien of bovenstaande methode stand houdt. Berekenen hoeveel koolstof in theorie is vastgelegd door kwantitatieve gegevens van RVO (arealen) via bijv. de eco-regeling. Vergelijken van de koolstofopslag in de bodem bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots. Interviews met de trekkers van de interventies gericht op het verbeteren of

¹⁴ <https://data.overheid.nl/dataset/8766-bodemkoolstofvoorraad>

¹⁵ <https://data.overheid.nl/dataset/5328-bodemkoolstofbalans-in-minerale-landbouwgronden>

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
			behouden van de koolstofopslag, provincies en waterschappen.
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP en voldoet aan GLMC's onder meer gericht op klimaatmitigatie (vasthouden van koolstof in de bodem)	Cijfers over het aantal agrariërs dat deelneemt via RVO.nl	GLMC's dragen in theorie bij aan klimaatmitigatie Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van GLMC's op klimaatmitigatie meten.	Vergelijken van het koolstofgehalte in de bodem bij agrariërs die wel deelnemen aan het NSP en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots. Agrariërs die deelnemen aan het NSP vragen of het koolstofgehalte in de bodem op hun perceel is verbeterd door het moeten voldoen aan de GLMC's via enquêtes en/of interviews.

Data-gaps

De uitstoot van broeikasgassen (koolstofdioxide, methaan, lachgas) wordt jaarlijks gemeten (beschikbaar via CBS). Deze informatie is niet gekoppeld aan agrariërs die deelnemen aan interventies binnen het GLB-NSP en kan dus alleen een algemene trend beschrijven. De impact van interventies binnen het GLB-NSP op broeikasgasemissies bepalen kan via bijvoorbeeld pilots. Daarnaast is het project KPI's Kringlooplandbouw momenteel in ontwikkeling, wat beoogt inzicht te geven in broeikasgasemissies op bedrijven, maar het is nog niet duidelijk in hoeverre deze resultaten voor de evaluaties van het GLB-NSP bruikbaar zijn. Ook kunnen in de aanvraagformulieren en bij de eindafrekening vragen worden gesteld over bijvoorbeeld veranderingen in mestgebruik en voertype, wat minder wenselijk kan zijn, gelet op administratieve lasten bij boeren en het feit dat veel regelingen al in de maak zijn.

Het zelfde geldt voor het meten van de impact van de interventies en GLMC's op de hoeveelheid koolstofopslag in de bodem, alhoewel verandering van het koolstofgehalte in de bodem vaak een lange termijn proces is van een aantal jaar. In een tussentijdse evaluatie kan daarom waarschijnlijk geen impact van de maatregelen worden gemeten.

Indien benodigde data beschikbaar is kan op basis van de evaluaties ook worden bepaald wat effectieve methodes zijn om broeikasgassen te mitigeren in de landbouw (ten opzichte van volumebeperking).

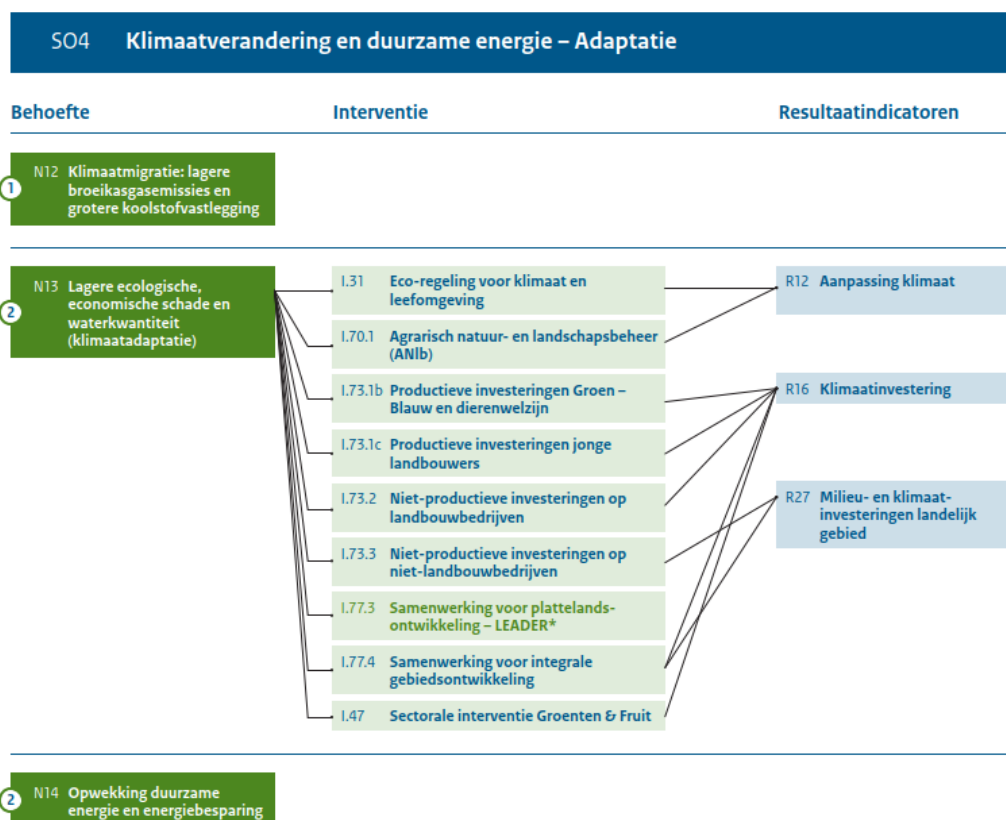
SO 4 Klimaatverandering en duurzame energie – Adaptatie

Context en interventielogica

Het klimaat verandert: het wordt droger, warmer en natter en de zeespiegel gaat stijgen, waardoor de kans op verzilting toeneemt. Als gevolg van deze veranderingen in het klimaat, krijgt de landbouw in toenemende mate te maken met wateroverlast, droogte en verzilting. In de fruitteelt spelen risico's door nachtvorst, hitte en zonstraling. De SWOT beschrijft dat er in de toekomst duidelijke keuzes gemaakt moeten worden om te bezien op welke manier de landbouw in Nederland kan bijdragen aan het anticiperen op de gevolgen van een veranderend klimaat (I.9). Daarnaast wordt door de SWOT erkend dat er veel mogelijk is op

het gebied van adaptatie, bijvoorbeeld door het gebruik van nieuwe rassen en gewassen die beter bestand zijn tegen hitte of droogte en het planten van bomen voor meer schaduw in de wei.

In dit kader is behoefte N13 geformuleerd – Lagere ecologische, economische schade en waterkwantiteit (klimaatadaptatie) – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. Uit deze interventies volgt een bepaalde output en resultaat, wat uiteindelijk moet leiden tot impact op verschillende indicatoren. De interventielogica voor SO4, specifiek voor het onderwerp Adaptatie, is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.12	I.9
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.12	I.9
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.16	I.9
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.16	I.9
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.16	I.9

I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.9
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.16 & R.27	I.9
I.47	Sectorale interventie Groenten & Fruit	O.35	R.16	I.9

Context

In de context van klimaatadaptatie zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan de doelstellingen, zoals:

- Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw (2023-2027);
- Deltaprogramma;
- Nationale Klimaatadaptatiestrategie;
- Nationaal Programma Landelijk Gebied.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
De weerbaarheid van de landbouw tegen klimaatverandering neemt toe, door toedoen van het NSP	I.9	De landbouw weerbaarder maken tegen klimaatverandering: Indicator voor verbetering van de weerbaarheid van de landbouwsector	-
	R.12	Aanpassing aan klimaatverandering: Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen ter verbetering van de aanpassing aan klimaatverandering	64,15%
	R.16	Klimaatgerelateerde investeringen: Aandeel landbouwbedrijven dat GLB-investeringssteun ontvangt als bijdrage aan matiging van en aanpassing aan klimaatverandering, en aan de productie van hernieuwbare energie of biomaterialen	3,62%
	R.27	Milieu- of klimaatgerelateerde prestaties door investeringen in plattlandsgebieden: Aantal verrichtingen dat bijdraagt aan doelstellingen inzake milieuduurzaamheid, en het bereiken van matiging van en aanpassing aan klimaatverandering in plattlandsgebieden	650,00

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
De weerbaarheid van de landbouw tegen klimaatverandering neemt toe, door toedoen van het NSP	Momenteel zijn geen gegevens beschikbaar die inzicht geven in de weerbaarheid van de landbouw, bijvoorbeeld de ontwikkeling van soorten en hoeveelheid (klimaatbestendige) gewassen die boeren (met steun van GLB-NSP) inzaaien	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten (zie ook kolom hiernaast).	Het uitvoeren van pilots hoe bepaalde maatregelen, zoals type gewassen, bijdragen aan klimaatadaptatie in de landbouw. Interviews met de trekkers van de interventies gericht op klimaatadaptatie.

Data-gaps

Momenteel zijn geen openbare gegevens beschikbaar die inzicht geven de weerbaarheid van de landbouw. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door het bijhouden van gegevens over de ontwikkeling van soorten en hoeveelheid (klimaatbestendige) gewassen, die boeren (met steun van het GLB-NSP) inzaaien. In de aanloop naar, of tijdens een evaluatie kan worden nagegaan of deze informatie beschikbaar is.

Met de op dit moment beschikbare informatie is het waarschijnlijk dat SO4 – Adaptatie alleen kwalitatief kan worden geëvalueerd door het doen van deskstudie en het houden van interviews.

SO 4 Klimaatverandering en duurzame energie – Energie

Context en interventielogica

Vanuit de SWOT-analyse blijkt dat de Nederlandse land- en tuinbouw (inclusief bosbouw) ruim 204 kTOE duurzame energie produceerde in 2016, wat in totaal overeenkwam met 4,3% van de nationale productie van deze energievorm (1.12).¹⁶ Het gaat daarbij onder meer om windenergie, zonne-energie en energie uit biomassa. Het energieverbruik in de sector fluctueerde de afgelopen jaren, maar kwam in 2019 ongeveer overeen met het energieverbruik in 2001 en bedroeg 5.969 kTOE (geen impactindicator).

Tegelijkertijd is de ambitie op het gebied van klimaat en energie hoog. In het regeerakkoord uit 2017 heeft het kabinet maatregelen aangekondigd om invulling te geven aan de nationale

¹⁶ Eurostat, Complete energy balances – annual data (zoals opgenomen in SWOT).

Hernieuwbare energie, ook wel duurzame of groene energie genoemd, is energie afkomstig van natuurlijke bronnen die constant worden aangevuld. Dit is energie uit wind, waterkracht, zon, bodem, buitenluchtwarmte en biomassa. (bron CBS).

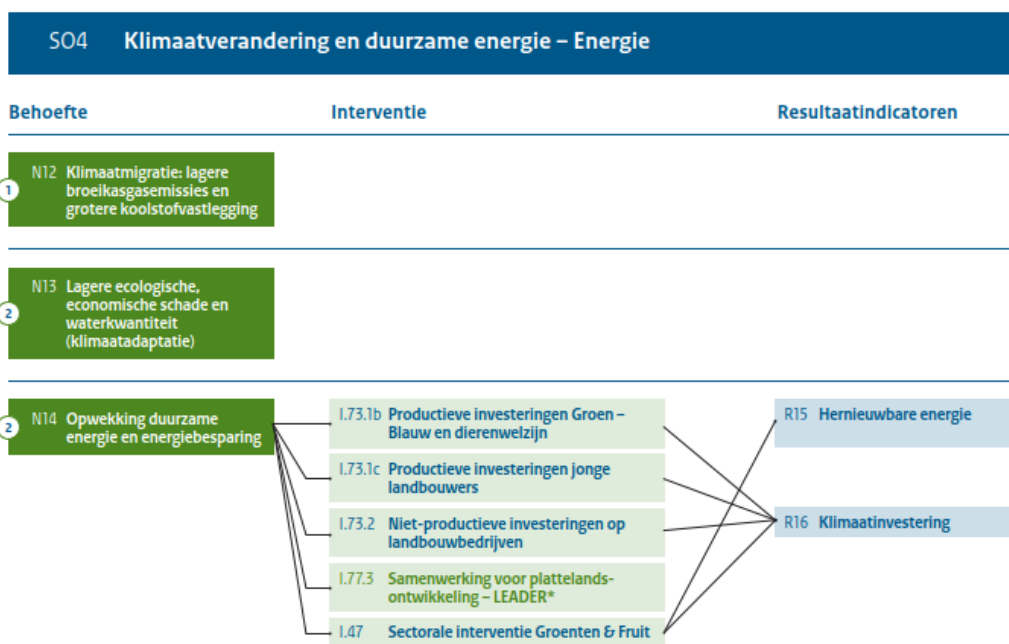
reductiedoelstelling voor de uitstoot van broeikasgassen. Op 28 juni 2019 is het Klimaat-akkoord gepresenteerd, dat verder uitgewerkt is in het Integraal Nationaal Energie en Klimaatplan (INEK) en de Langetermijnstrategie Klimaat. Daarnaast is meer recent (2023) het Nationaal plan energiesysteem (NPE) gepubliceerd, dat beschrijft hoe Nederland een energiesysteem ontwikkelt dat past bij een klimaatneutrale samenleving. Het Klimaatakkoord vraagt ook van de land- en tuinbouw prestaties om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. Daarbij wordt ingezet op andere en aangepaste landbouwmethoden (slimmer landgebruik), energiebesparing in de glastuinbouw en vermindering van de uitstoot van methaan door de veehouderij. Aanvullend op het INEK wordt er in het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) invulling gegeven aan Europese doelstellingen voor energie-efficiëntie en energie uit hernieuwbare bronnen. Het gaat daarbij in het bijzonder over grootschalige elektriciteitsopwekking op land richting 2030, waarbij 35 TWh gerealiseerd moet zijn.

Maar er wordt in de SWOT aangegeven dat de fossiele energiebronnen in ons land op dit moment nog te goedkoop zijn om genoeg prikkels te geven voor energiebesparing. De Nederlandse overheid zet momenteel sterk in op wind- en zonne-energie, maar deze vormen van energieopwekking zijn nog afhankelijk van subsidies. Naar verwachting is de markt op termijn wel in staat is om dit over te nemen.

In het GLB-NSP wordt aangegeven dat het belangrijk is om boeren te ondersteunen bij de transitie richting meer duurzame vormen van energie, passend bij het bedrijf en de omgeving. Daarom kunnen boeren gesteund worden met subsidie op investeringen die bijdragen aan deze transitie.

Bij de sectorale interventie groenten en fruit wordt de gelijknamige sectorale doelstelling CLIMA ingezet om bij te dragen aan de matiging van en aanpassing van de klimaatverandering. Voor deze doelstelling zijn de interventietypen voor investeringen, advies en opleidingen opengesteld. Hiermee wordt onder andere het gebruik van duurzame energie in de vorm van zonnepanelen, zonnecollectoren, windmolens en aardwarmte gestimuleerd. De producentenorganisaties kunnen energiebesparende technieken (energieopslag, warmtepompen) gaan toepassen en investeren in gesloten en semi-gesloten kassystemen.

De interventielogica voor SO4, specifiek voor het onderwerp energie, is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.16	I.12
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.16	I.12
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.16	I.12
I.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	O.35	R15 & R.16	I.12

Impactindicator I.12 is gericht op de productie van hernieuwbare energie door de landbouwsector. Deze indicator is niet gericht op energiebesparing. De energiebesparing zou eenvoudig gemonitord kunnen worden bij het bepalen van het aandeel hernieuwbare energie en is om die reden niet aanvullend toegevoegd, maar wel belangrijk om mee te nemen in de analyse.

Context

In de context van de energietransitie zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan de doelstellingen, zoals:

- Klimaatakkoord;
- Integraal Nationaal Energie en Klimaatplan (INEK);
- Nationaal Plan Energiesysteem (NPE);
- Beleidsprogramma Klimaat (2022)
- Langetermijnstrategie Klimaat;
- Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES);
- PPS Energielandbouw.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Hernieuwbare energie van landbouw, bosbouw en andere hernieuwbare bronnen neemt toe, door toedoen van het NSP	R.15	Ondersteunde investeringen in productiecapaciteit voor hernieuwbare energie, onder meer uit biologische bronnen (in MW)	1,00 MW
	I.12	Duurzame productie van hernieuwbare energie door land- en bosbouw	
Investeringen gerelateerd aan het klimaat nemen toe	R. 16	Aandeel landbouwbedrijven dat GLB-investeringssteun ontvangt als bijdrage aan matiging van en aanpassing aan klimaatverandering, en aan de productie van hernieuwbare energie of biomaterialen	3,62%

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Hernieuwbare energie van landbouw, bosbouw en andere hernieuwbare bronnen neemt toe, door toedoen van het NSP	Toegenomen productiecapaciteit voor hernieuwbare energie, onder meer uit biologische bronnen (in MW) beschikbaar bij het CBS.	Het aandeel productiecapaciteit voor hernieuwbare energie die zonder NSP niet had plaatsgevonden wordt niet bijgehouden. In de aanvraagformulieren en bij de eindafrekening zouden hier vragen over gesteld kunnen worden.	Vragen in de aanvraagformulieren en vragen bij de eindafrekening lijken hierbij de meest geëigende methode. Daarnaast kan worden bepaald hoeveel energie er opgewekt wordt met de gesubsidieerde projecten (zoals zonnepanelen).

Datagaps

Het aandeel productiecapaciteit voor hernieuwbare energie die zonder GLB-NSP niet had plaatsgevonden wordt niet bijgehouden. In de aanvraagformulieren en bij de eindafrekening zouden hier vragen over gesteld kunnen worden.

SO 5 Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen - Water

Context en interventielogica

Uit de SWOT-analyse blijkt dat, voor de contextindicator waterkwaliteit (I.15; R.21; C.38) met name het fosfaatoverschot (verschil tussen aan- en afvoer) per hectare in de laatste jaren is afgenomen. Dat geldt in mindere mate voor het stikstofoverschot, dit stijgt de laatste jaren gemiddeld weer.

De hoeveelheid nitraat (I.16; R.22) in het grondwater voldoet op veel plekken nog niet aan de norm. In het ondiepe water (circa 10 meter diepte) worden de hoogste waarden voor nitraat gevonden op zandgronden, met uitzondering van bos/natuur op (duin)zand. Met name in de groep akkerbouw op zand (56%), gras/mais op zand (21%) en stedelijk gebied op zand (25%), wordt de nitraatnorm regelmatig overschreden. Naarmate de diepte van het grondwater toeneemt, komt aerobisch grondwater minder voor en kan nitraat denitrificeren. In het middeldiepe grondwater (circa 25 meter diepte) is het nitraatgehalte daarom veel minder hoog.

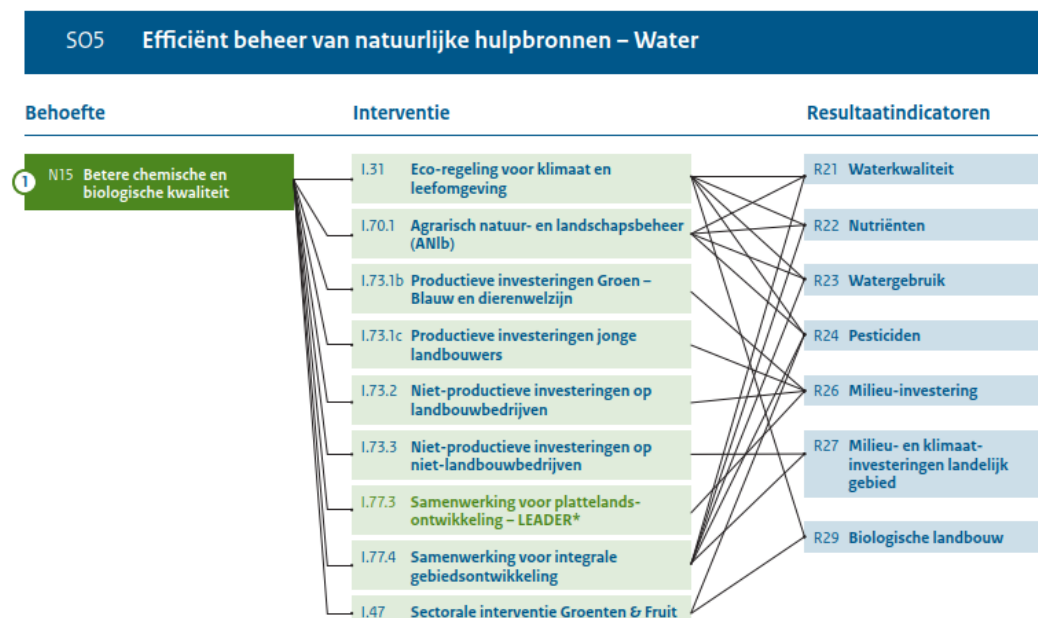
De verschillen tussen regio's zijn aanzienlijk, zoals blijkt uit de SWOT-analyse, op basis van gegevens van het CLO. Daarnaast voldoet de hoeveelheid nitraat in grondwater bestemd voor drinkwaterproductie op veel plekken nog niet aan de Europese norm van 50 mg/l (I.17). Onderzoek geeft aan dat bij ongewijzigd beleid in tientallen (30 tot 40) grondwaterbeschermingsgebieden de nitraatconcentratie in het ondiepe grondwater in 2026-2030 naar verwachting de norm van 50 mg/l dicht zal benaderen of overschrijden (RIVM, 2017).

Op het gebied van gewasbeschermingsmiddelen blijkt uit de tussentijdse evaluatie van de nota Duurzame Gewasbescherming (I.18;R.24) dat door de inspanningen van de sector, overheid en afnemers op veel terreinen vooruitgang is geboekt (PBL, 2019). In voedsel worden minder resten van gewasbeschermingsmiddelen aangetroffen en de gemeten concentraties van gewasbeschermingsmiddelen in het oppervlaktewater overschrijden minder vaak de waterkwaliteitsnormen. Ondanks deze verbeteringen zijn de tussendoelen voor geïntegreerde gewasbescherming, waterkwaliteit, biodiversiteit en arbeidsveiligheid niet gehaald (PBL, 2019).

In 2017 is het aantal gemeten overschrijdingen van de waterkwaliteitsnormen voor de Kaderrichtlijn Water (KRW) met 15% afgenomen ten opzichte van 2013. De tussendoelstelling van de nota (50% minder normoverschrijdingen in 2018) was in 2017 nog niet gehaald en de uiteindelijke doelen voor 2027 lijken nog ver weg. Daarnaast is de constatering dat de (berekende) milieubelasting (uitgedrukt in toxische eenheden) van het oppervlaktewater in open teelten is toegenomen met 3% in de periode 2012-2016 (PBL, 2019).

De urgentie om te werken aan de chemische- en biologische waterkwaliteit is groot. De conclusie vanuit de SWOT is dan ook dat nog niet alle milieudoelstellingen zijn behaald en het voldoen aan de kwaliteitsdoelen voor grond- en oppervlaktewater nog veel inspanning vergt.

In dit kader is behoefte N15 geformuleerd – een betere chemische en biologische waterkwaliteit – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. De interventielogica voor SO5, specifiek voor het onderwerp water, is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.21, R.22, R.23, R.24, R.29	I.15, I.16, I.17, I.18
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.21, R.22, R.23, R.24	I.15, I.16, I.17, I.18
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.26	I.15, I.16, I.17, I.18
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.26	I.15, I.16, I.17, I.18
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.26	I.15, I.16, I.17, I.18
I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.15, I.16, I.17, I.18
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.21, R.22, R.23, R.24, R.27	I.15, I.16, I.17, I.18
I.47	Sectorale interventie Groenten & Fruit	O.35	R.24, R.29	I.15, I.16, I.18

Context

In de context van de verbetering van de waterkwaliteit zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan de doelstellingen, zoals:

- Kaderrichtlijn Water;
- Nationaal Programma Landelijk Gebied;
- Uitgangspunten 'Water en Bodem sturend'¹⁷;
- Deltaplan Agrarisch Waterbeheer;
- Delta-aanpak Waterkwaliteit;
- Nitraatrichtlijn;
- Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie Gewasbescherming 2030.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Waterkwaliteit neemt toe, door toedoen van het NSP	I.15	Verbetering van de waterkwaliteit: bruto-nutriëntenbalans op landbouwgrond	

¹⁷ <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-c35e65eba0903d738ae26dab222462337b0d8de7/pdf>

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
	R.21	Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen voor de kwaliteit van waterlichamen	57,81%
	R.24	Percentage oppervlakte gebruikt landbouwareaal (OGL) krachtens ondersteunde specifieke verbintenissen die leiden tot een duurzaam gebruik van pesticiden ter vermindering van de risico's en effecten van pesticiden zoals de uitspoeling van pesticiden	6,50%
	R.26	Percentage landbouwbedrijven dat GLB-steun voor productieve en niet-productieve investeringen ontvangt in verband met zorg voor natuurlijke hulpbronnen	1,63%
	R. 29	Percentage oppervlakte cultuurland (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%
Het nutriëntenbeheer verbetert, door toedoen van het NSP	I.16	Percentage grondwaterstations met een nitraatconcentratie van meer dan 50 mg/l krachtens Richtlijn 91/676/EEG	
	R.22	Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen in verband met verbeterd nutriëntenbeheer	55,06%
	R.26	Percentage landbouwbedrijven dat GLB-steun voor productieve en niet-productieve investeringen ontvangt in verband met zorg voor natuurlijke hulpbronnen	1,63%
	R.29	Percentage oppervlakte cultuurland (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
De waterbalans verbetert, door toedoen van het NSP	I.17	Wateronttrekkingsindex-plus (WEI+)	
	R.23	Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen ter verbetering van de waterbalans	0,11%
	R.26	Percentage landbouwbedrijven dat GLB-steun voor productieve en niet-productieve investeringen ontvangt in verband met zorg voor natuurlijke hulpbronnen	1,63%
	R.27	Aantal verrichtingen dat bijdraagt aan doelstellingen inzake milieuduurzaamheid, en het bereiken van matiging van en aanpassing aan klimaatverandering in plattelandsgebieden	650
	R.29	Percentage oppervlakte cultuurland (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%
Het pesticidegebruik vermindert en verduurzaamt, door toedoen van het NSP	I.18	Duurzaam en verminderd gebruik van pesticiden: Risico's, gebruik en effecten van pesticiden	
	R.24	Percentage oppervlakte gebruikt landbouwareaal (OGL) krachtens ondersteunde specifieke verbintenissen die leiden tot een duurzaam gebruik van pesticiden ter vermindering van de risico's en effecten van pesticiden zoals de uitspoeling van pesticiden	6,50%
	R.29	Percentage oppervlakte cultuurland (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Het aandeel biologische landbouw ten opzichte van gangbare landbouwgrond neemt toe, door toedoen van het NSP	I.20	Percentage soorten en habitats van communautair belang dat verband houdt met landbouw met stabiele of stijgende trends, uitgesplitst naar het percentage wilde bestuivers	
	R.29	Percentage oppervlakte cultuurland (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het verbeteren van de chemische en biologische waterkwaliteit.	Niet beschikbaar	Aantal agrariërs dat deelneemt aan de GLMC's.	

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Waterkwaliteit neemt toe, door toedoen van het NSP	<p>Stikstof- en fosfaatbalans in kg per ha, informatie kan onder meer gehaald worden bij het landelijk meetnet grondwaterkwaliteit van het RIVM¹⁸ en bij het CBS¹⁹</p> <p>Data via Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) en evaluatie(s) KRW uitgevoerd door PBL</p>	<p>Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.</p>	<p>Nagaan of het mogelijk is om het Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit van het RIVM (geografisch) te relateren aan de aanvragen vanuit het NSP.</p> <p>Nagaan hoe lang het duurt voordat resultaten zichtbaar zijn over de tijd. Met als doel zien of bovenstaande methode standhoudt.</p> <p>Vergelijken van de waterkwaliteit bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots.</p> <p>Interviews met de trekkers van de interventies gericht op het verbeteren van de waterkwaliteit en RIVM, Waterschappen.</p>
Het nutriëntenbeheer verbetert, door toedoen van het NSP	<p>De belasting van oppervlaktewater met nutriënten afkomstig van de landbouw wordt onder meer gemonitord met het Meetnet Nutriënten Landbouw Specifiek Oppervlaktewater (MNLSO) van Deltares²⁰.</p> <p>Nutriëntendoelstellingen van de KRW. Wordt weergegeven in KRW-NUTrend applicatie²¹.</p> <p>In 2024 zal een tussentijdse evaluatie van de KRW plaatsvinden.</p>	<p>Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.</p> <p>Op het niveau van de deelnemende agrariërs zou bijgehouden moeten worden of zij door de aangegane verbintenis een verbeterde nutriënten beheer hebben. Idealiter met gegevens van de aanvragers zelf.</p>	<p>Nagaan of het mogelijk is om het Meetnet Nutriënten Landbouw Specifiek Oppervlaktewater (MNLSO) (geografisch) te relateren aan de aanvragen vanuit het NSP.</p> <p>Nagaan hoe lang het duurt voordat resultaten zichtbaar zijn over de tijd. Met als doel zien of bovenstaande methode standhoudt.</p> <p>Vergelijken van het nutriëntenbeheer bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit</p>

¹⁸ <https://www.rivm.nl/landelijk-meetnet-grondwaterkwaliteit/resultaten/nitraat>

¹⁹ <https://www.clo.nl/indicatoren/nl0093-stikstof--en-fosfaatbalans>

²⁰ <https://www.deltares.nl/expertise/projecten/meetnet-nutriënten-landbouw-specifiek-oppervlaktewater-mnls>

²¹ <https://www.helpdeskwater.nl/onderwerpen/wetgeving-beleid/kaderrichtlijn-water/krw-nutrend-applicatie/>

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
			<p>niet doen. Bijv. doormiddel van pilots.</p> <p>Gegevens vanuit de aanvragen en verantwoording van aanvragen gericht op het verbeteren van het nutriëntenbeheer. Indien niet beschikbaar, achteraf met een enquête vaststellen.</p> <p>Nagaan of de informatie vanuit de evaluatie KRW bruikbaar is.</p> <p>Interviews met de trekkers van de interventie en uitvoerders KRW.</p>
<p>De waterbalans verbetert, door toedoen van het NSP</p>	<p>Over het gebruik van water in de landbouw zijn bij Eurostat geen gegevens beschikbaar.</p> <p>Nationaal zijn er wel gegevens in het Compendium voor de Leefomgeving. Deze zeggen niets over deelname aan het NSP.</p>	<p>Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.</p> <p>Op het niveau van de deelnemende agrariërs zou bijgehouden moeten worden of zij door de aangegane verbintenis een verbeterde waterbalans hebben. Idealiter met gegevens van de aanvragers zelf.</p>	<p>Vergelijken van de waterbalans bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots.</p> <p>Agrariërs die deelnemen aan de regeling vragen naar hun waterbalans voor en na uitvoering van de regeling tijdens aanvraag (bijvoorbeeld in aanvraagformulieren) en na uitvoering van de regeling.</p> <p>Indien niet beschikbaar, achteraf met een enquête vaststellen.</p>
<p>Het pesticidegebruik vermindert en verduurzaamt, door toedoen van het NSP</p>	<p>Bij Eurostat zijn hier geen gegevens over.</p> <p>De Tussentijdse evaluatie van het gewasbeschermingsbeleid geeft wel inzicht (PBL, 2019).</p>	<p>Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.</p> <p>Op het niveau van de deelnemende agrariërs zou bijgehouden moeten worden of zij door de aangegane verbintenis een</p>	<p>Nagaan of het mogelijk is om het Landelijk Meetnet Gewasbescherming (geografisch) te relateren aan de aanvragen en hoe lang het duurt voordat resultaten zichtbaar zijn over de tijd.</p>

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
	<p>Er bestaat sinds 2013 een Landelijk Meetnet Gewasbescherming (het LM-GBM).</p> <p>Op de lange(re) termijn komt via het project 'Boeren KPI' informatie over de KPI 'Milieueffecten Gewasbeschermingsmiddelen' beschikbaar.</p>	<p>verminderd pesticiden gebruik hebben. Idealiter met gegevens vanuit het Landelijk Meetnet Gewasbescherming (wanneer mogelijk geografisch te onderscheiden en te relateren aan de deelnemende agrariërs).</p> <p>Aanvullende informatie kan komen van de aanvragers zelf.</p>	<p>Vergelijken van het pesticiden-gebruik bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots.</p> <p>Agrariërs die deelnemen aan de regeling vragen naar hun pesticiden-gebruik voor en na uitvoering van de regeling. Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête vaststellen.</p> <p>Interviews met de trekkers van de interventie en het uitvoeringsprogramma Toekomstvisie Gewasbescherming 2030;</p>
Het aandeel biologische landbouw ten opzichte van gangbare landbouwgrond neemt toe, door toedoen van het NSP	Cijfers over areaal biologische landbouwgrond worden jaarlijks bijgehouden door CBS.	<p>Biologische landbouw draagt in theorie bij aan een betere waterkwaliteit.²²</p> <p>Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van biologische landbouw op waterkwaliteit meten.</p>	<p>Agrariërs die deelnemen aan de regeling vragen in hoeverre de regeling heeft geholpen in het omschakelen naar, of voortzetten van, biologische landbouw en of de waterkwaliteit op hun percelen is verbeterd.</p> <p>Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête vaststellen.</p>
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP en voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het verbeteren van de chemische en biologische waterkwaliteit.	Cijfers over het aantal agrariërs dat deelneemt via RVO.nl	<p>GLMC's dragen in theorie bij aan een betere waterkwaliteit.</p> <p>Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van GLMC's op waterkwaliteit meten.</p>	<p>Vergelijken van de waterkwaliteit bij agrariërs die wel deelnemen aan het NSP en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots.</p> <p>Agrariërs die deelnemen aan het NSP vragen of de waterkwaliteit op hun percelen is verbeterd door het moeten voldoen aan de GLMC's.</p>

²² <https://edepot.wur.nl/629169>

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
			Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête en/of interviews vaststellen.

Data-gaps

Informatie over de waterkwaliteit, nutriëntenbalans en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zijn op nationaal niveau beschikbaar maar (nog) niet gekoppeld aan aanvragen vanuit het GLB-NSP. Pilots op deze onderwerpen zijn eventueel mogelijk, evenals het gebruik van gegevens die naar verwachting beschikbaar komen via het KPI's Kringlooplandbouw project. Over bepaalde gegevens, zoals het gebruik van water en gewasbeschermingsmiddelen, kunnen vragen worden gesteld in aanvraagformulieren en bij de eindafrekening.

SO 5 Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen – Bodem

Context en interventielogica

Zoals in de SWOT beschreven is bodemkwaliteit (I.13) een breed begrip. Het omvat de chemische (nutriëntenlevering), fysische (structuur, organische stof, waterhuishouding) en biologische (wel en niet plantpathogeen) eigenschappen van de bodem. In Nederland spelen er verschillende problemen wat betreft de kwaliteit en het opbrengend vermogen van de bodem, door uitdagingen op het gebied van:

- Bodem-gebonden ziekten/plagen/onkruiden door intensief grondgebruik;
- Bodemverdichting door intensief grondgebruik met zware machines;
- Behoud van voldoende chemische bodemvruchtbaarheid (ook qua sporenelementen);
- Verliezen van fosfaat en stikstof;
- Voldoende organische stof van goede kwaliteit, met name op bouwland.

Deze problemen doen zich landelijk voor, maar zijn per grondsoort en/of regio verschillend. Op lange termijn kunnen ze leiden tot verminderd opbrengend vermogen en slechte weerbaarheid tegen de gevolgen van klimaatverandering en erosie. Belangrijk is daarom om alle landbouwpercelen zo te beheren dat er een optimale organische stofbalans is (GLMC 3), dat er minimale emissies zijn (van broeikasgassen en van stikstof- en fosfaat naar grond- en oppervlaktewater) (GLMC9) en dat er behoud/verbetering van de bodemstructuur en bodemgezondheid is (GLMC 6; GLMC 7). Het doel van het ministerie van LNV is dat in 2030 alle landbouwbodems (ca. 1,8 miljoen hectare) duurzaam beheerd worden. Bodemkwaliteit is daarnaast sterk gerelateerd aan duurzaam waterbeheer. Een bodem van goede kwaliteit is in staat water als een buffer vast te houden, wat van groot belang is voor productie, droogteresistentie, watergebruik en uitspoeling van mineralen en andere elementen.²³

Nederlandse landbouwgronden bevatten opzichte van vergelijkbare situaties in het buitenland een hoog organisch stof-gehalte (Conijn en Lesschen, 2015). De ruimtelijke

²³ Een aantal van de in deze paragraaf genoemde Impactindicatoren en GLMC's komen aan bod onder andere SO's, zoals SO4 – Mitigatie en SO4 – Adaptatie. De uitwerking van SO5 – Bodem richt zich uiteindelijk alleen op I.13, bodemerosie.

variatie is echter groot en wordt beïnvloed door de grondsoort, het historisch gebruik van de grond en het huidige management. Afslibbing treedt voornamelijk op in de Lössgebieden in Zuid-Limburg, Veenkoloniën, de zandgebieden in Noord-Brabant en Drenthe en de Bollenstreek. Vanuit het GLB worden via de Goede landbouw- en milieuconditie (GLMC 5, alleen in regio Limburg) voorwaarden gesteld om (water)erosie te beperken.

Uit de SWOT-analyse blijkt dat nog niet alle milieudoelstellingen zijn behaald, dat het aanpassen van het grondgebruik vanwege klimaatverandering noodzakelijk is en dat verzilting en verslemping groeiende problemen zijn.

In dit kader is behoefte N16 geformuleerd – versterking natuurlijke weerbaarheid en waterbergend vermogen landbouwbodems – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. Uit deze interventies volgt een bepaalde output en resultaat, wat uiteindelijk moet leiden tot impact op verschillende indicatoren.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.19, R.29	I.13
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.19	I.13
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.26	I.13
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.26	I.13
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.26	I.13

I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.13
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.19, R.26, R.27	I.13
I.47	Sectorale interventie Groenten & Fruit	O.35	R.19	I.13

Uit de evaluatie van SO5 (Bodem) moet aan de hand van de impactindicatoren blijken of het doel, versterking van de natuurlijke weerbaarheid en waterbergend vermogen van landbouwbodems, is bereikt en in hoeverre de interventies hieraan hebben bijgedragen. Om dit te toetsen moeten vragen op het gebied van doelbereik en doeltreffendheid worden gesteld.

Context

In de context van de verbetering van bodemkwaliteit zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan deze behoefte, zoals:

- Het Nationaal Programma Landelijk Gebied;
- Deltaplan Agrarisch Waterbeheer.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Bodemerosie neemt af, door toedoen van het NSP.	I.13	Minder bodemerosie: Percentage landbouwgrond onderhevig aan matige tot ernstige bodemerosie	
	R.19	Verbetering en bescherming van de bodem: Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen die gunstig zijn voor bodembeheer om bodemkwaliteit en biota te verbeteren (zoals minder grondbewerking, bodembedekking met gewassen, vruchtwisseling met peulgewassen)	60,56%
	R.26	Percentage boerderijen dat profiteert van productieve en niet-productieve investeringssteun van het GLB in verband met de zorg voor natuurlijke hulpbronnen	1,63%
	R.27	Aantal verrichtingen dat bijdraagt aan doelstellingen inzake milieuduurzaamheid en matiging van en	650

Successfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
		aanpassing aan klimaatverandering in plattelandsgebieden	
	R.29	Percentage oppervlakte cultuurgrond (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%
Het aandeel biologische landbouw ten opzichte van gangbare landbouwgrond neemt toe, door toedoen van het NSP	R.29	Percentage oppervlakte cultuurgrond (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het verbeteren van de bodemkwaliteit	Niet beschikbaar	Aantal agrariërs dat deelneemt aan de GLMC's.	

Successfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Successfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Bodemerosie neemt af, door toedoen van het NSP.	Data over vegetatiebedekking. Via de EC wordt voor het grondgebied van EU-28 gemeten hoeveel bodem wordt behouden door vegetatie op basis van het verschil tussen bodemerosie in aanwezigheid van vegetatie en bodemerosie in afwezigheid van vegetatie.	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.	Vergelijking van mate van bodemerosie bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. door middel van pilots. Interviews met de trekkers van de interventies gericht op het verbeteren van de bodemkwaliteit.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Het aandeel biologische landbouw ten opzichte van gangbare landbouwgrond neemt toe, door toedoen van het NSP	Cijfers over areaal biologische landbouwgrond worden jaarlijks bijgehouden door CBS.	Biologische landbouw draagt in theorie bij aan een betere bodemkwaliteit. ²⁴ Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van biologische landbouw op bodemkwaliteit meten.	Agrariërs die deelnemen aan de regeling vragen in hoeverre de regeling heeft geholpen in het omschakelen naar, of voortzetten van, biologische landbouw en of de bodemkwaliteit op hun percelen is verbeterd. Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête vaststellen.
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP en voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het verbeteren van de bodemkwaliteit	Cijfers over het aantal agrariërs dat deelneemt via RVO.nl	GLMC's dragen in theorie bij aan een betere bodemkwaliteit. Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van GLMC's op bodemkwaliteit meten.	Vergelijken van de bodemkwaliteit bij agrariërs die wel deelnemen aan het NSP en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots. Agrariërs die deelnemen aan het NSP vragen of de bodemkwaliteit op hun percelen is verbeterd door het moeten voldoen aan de GLMC's. Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête en/of interviews vaststellen.

Datagaps

Data over vegetatiebedekking is zoals hierboven beschreven beschikbaar voor het grondgebied van EU-28, maar is (nog) niet te relateren aan aanvragen vanuit het GLB-NSP. Bovendien duurt het een aantal jaar voordat resultaten zichtbaar zijn.

²⁴ <https://edepot.wur.nl/629169>

SO 5 Efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen – Lucht

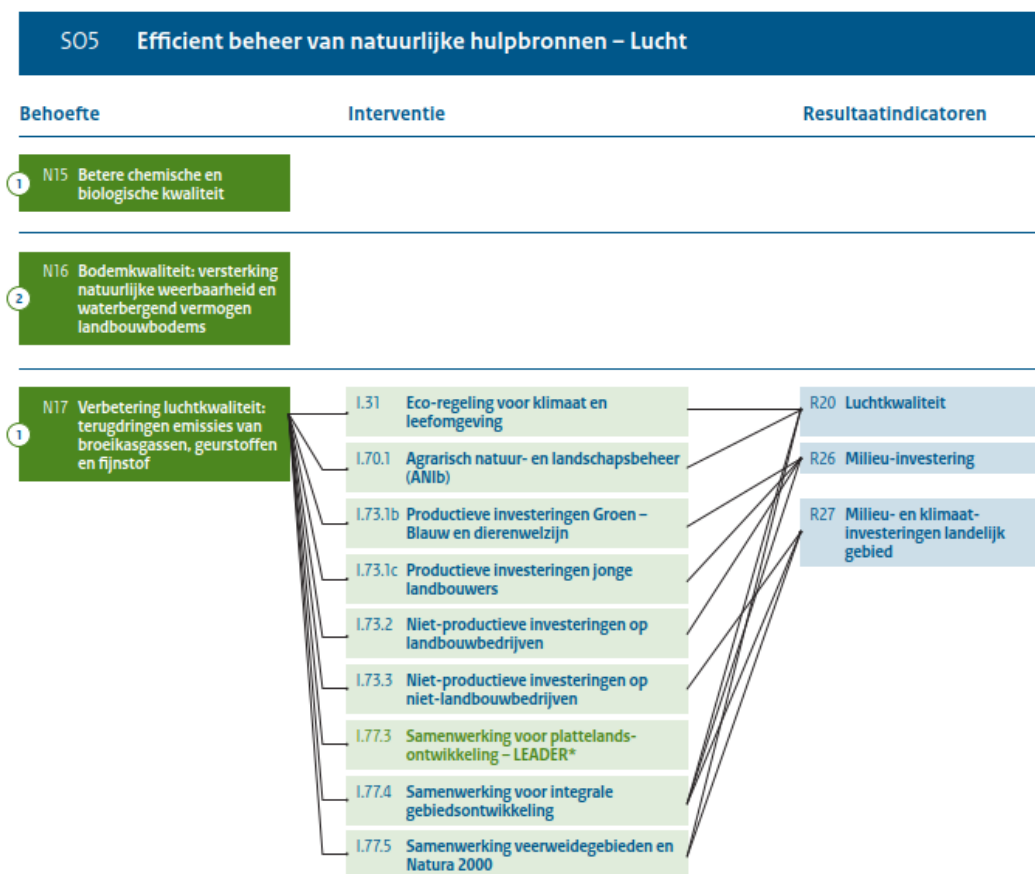
Context en interventielogica

De ammoniakemissie schommelt sinds 2010 rond de 105-110 miljoen kilo (1.14). Hiervan is het grootste deel afkomstig uit stallen en bij de opslag van dierlijke mest. In EU verband is voor de periode 2020-2030 een afname van 13% van de ammoniakemissie uit alle bronnen afgesproken ten opzichte van 2005 (133 miljoen kilo). Voor Nederland is deze doelstelling in 2018 gehaald. De stikstofdepositie in Nederland is echter nog te hoog om biodiversiteitsdoelen te realiseren. De emissies zijn sinds 1990 door de landbouwsector meer dan gehalveerd, maar de ammoniakemissie bedraagt per hectare landbouwgrond nog steeds 60kg ammoniak, en is daarmee de hoogste in de EU (CLO, 2017).

Het GLB-NSP beschrijft dat stikstofemissiereductie een van de belangrijkste doelstellingen voor de agrarische sector, zo niet de belangrijkste tot 2030. Daarnaast ligt in gebieden dichtbij stikstofgevoelige Natura 2000 gebieden vanwege de ammoniakemissie een grote opgave om deze emissies te verminderen. De stikstofproductie was in 2017 voor het eerst hoger dan het plafond, maar nam in zowel 2018 als 2019 weer af met ruim 2%. In dit kader zijn door het ministerie van LNV meerdere maatregelen aangekondigd, zoals de opkoopregeling voor veehouderijen met een hoge stikstofuitstoot (piekbelasters). Ook is op 17 december 2020 het wetsvoorstel Stikstofreductie en natuurverbetering aangenomen door de Tweede Kamer. Deze wet schrijft voor dat in 2030, in de helft van de hectares natuur in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden, de kritische depositiewaarde niet langer mogen worden overschreden.

Geur en fijnstof zijn volgens de SWOT geen prioriteit. Van de fijnstofemissie in Nederland is 21% afkomstig uit de land- en tuinbouw en daalt sinds 2015 licht. In de varkenshouderij is de emissie dankzij de toename in het aantal luchtwassers bijvoorbeeld gedaald.

In dit kader is behoefte N17 geformuleerd – verbetering luchtkwaliteit: terugdringen van emissies van broeikasgassen, geurstoffen en fijnstof – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. Uit deze interventies volgt een bepaalde output en resultaat, wat uiteindelijk moet leiden tot impact op verschillende indicatoren. De interventielogica voor SO5, specifiek voor het onderwerp lucht, is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.20	I.14
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.20	I.14
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.26	I.14
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.26	I.14
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.26	I.14
I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.14
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.20, R.26, R.27	I.14
I.77.5	Samenwerking veerweidegebieden en Natura 2000	O.1	R.20, R.27	I.14

Uit de evaluatie van SO5 (Lucht) moet aan de hand van de impactindicatoren blijken of het doel, versterking van de natuurlijke weerbaarheid en waterbergend vermogen van landbouwbodems, is bereikt en in hoeverre de interventies hier aan hebben bijgedragen. Om dit te toetsen moeten vragen op het gebied van doelbereik en doeltreffendheid worden gesteld.

Context

In de context van de verbetering van de luchtkwaliteit zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan deze behoefte, zoals:

- Het Nationaal Programma Landelijk Gebied;
- Schone Lucht Akkoord;
- Nationale Emissieplafonds Richtlijn;
- Programma Aanpak Stikstof.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Ammoniakemissie in de landbouw neemt af, door toedoen van het NSP	I.14	Een betere luchtkwaliteit: Ammoniakemissies door landbouw	
	R.20	Een betere luchtkwaliteit: Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen om de ammoniakemissies te verminderen	9,63%
	R.26	Percentage boerderijen dat profiteert van productieve en niet-productieve investeringssteun van het GLB in verband met de zorg voor natuurlijke hulpbronnen	1,63%
	R.27	Aantal verrichtingen dat bijdraagt aan doelstellingen inzake milieuduurzaamheid en matiging van en aanpassing aan klimaatverandering in plattelandsgebieden	650

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Ammoniakemissie in de landbouw neemt af, door toedoen van het NSP	Ammoniakemissie in de landbouw via Agrimatie en emissieregistratie via Emissieregistratie.nl	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.	Vergelijking van de luchtkwaliteit/ ammoniakemissie bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. door middel van pilots. Interviews met de trekkers van de interventies gericht op het verbeteren van de luchtkwaliteit.

Datagaps

De uitstoot van ammoniak wordt gemeten en gepubliceerd via Emissieregistratie.nl. Deze informatie is niet gekoppeld aan agrariërs die deelnemen aan interventies binnen het GLB-NSP en kan dus alleen een algemene trend beschrijven. De impact van interventies binnen het GLB-NSP op ammoniakemissies bepalen kan via pilots of het project KPI's Kringlooplandbouw, welke nog in ontwikkeling is. Ook kunnen in de aanvraagformulieren en bij de eindafrekening vragen worden gesteld over bijvoorbeeld veranderingen in mestgebruik en voertype.

SO 6 Bescherming van de biodiversiteit – Biodiversiteit

Interventielogica

In het GLB-NSP wordt de zorgelijke toestand van de biodiversiteit in Nederland benadrukt, wat onder andere af te leiden is uit de achteruitgang van de boerenlandvogels en insecten. Volgens de SWOT is het aantal boerenlandvogels in Nederland sinds 2000 met ongeveer 41% achteruitgegaan (1.19). Daarnaast bedraagt het percentage van EU-beschermde soorten en leefgebieden gerelateerd aan landbouw met stabiele of positieve trend in Nederland 3,8%. Dit betekent dat 96% van de op landbouw voorkomende soorten of leefgebieden in ongunstige staat van instandhouding verkeert. Bij 70% is geen sprake van een verbetering van die staat.

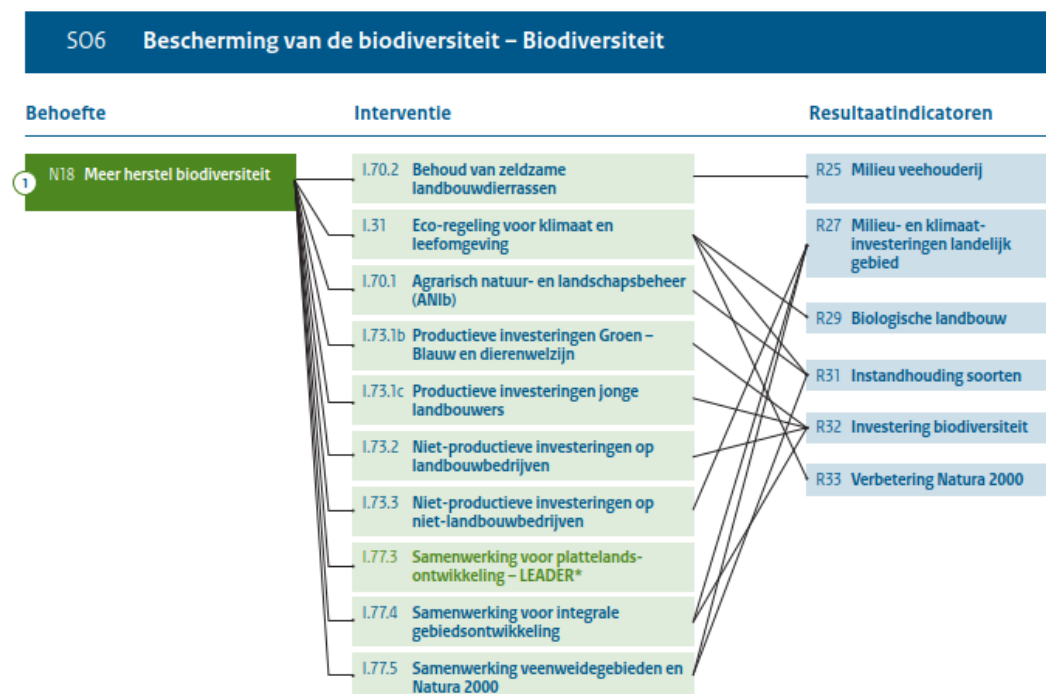
Landschapselementen zoals houtwallen en heggen maken historisch deel uit van het boerenland. In de loop der jaren zijn veel van deze landschapselementen op landbouwgrond verwijderd, onder andere door schaalvergroting en intensivering. Momenteel bestaat nog 3,5% van het landbouwareaal uit landschapselementen. Volgens de Europese Biodiversiteitsstrategie (2020) moet dit omhoog naar 10% om het biodiversiteitsverlies te stoppen. De aanleg en het behoud en beheer van landschapselementen worden daarom in het GLB-NSP op verschillende manieren ondersteund. Binnen de eco-regeling wordt jaarlijks onderhoud aan landschapselementen bijvoorbeeld subsidiabel. Ook geldt het in stand houden van

landschapselementen als één van de conditionaliteiten (GLMC8b). Meerjarig onderhoud telt daarnaast mee in het puntensysteem en kan worden vergoed door het ANLb.

Als oorzaken vanuit de landbouw voor de achteruitgang van de biodiversiteit worden vermesting (te hoge stikstof-depositie), verdroging (bijvoorbeeld te lage grondwaterstanden bij N2000-gebieden), verdwijnen en versnippering van semi-natuurlijk areaal (het verdwijnen van perceelsgrenzen, landschapselementen, 'overhoekjes'), monoculturen en vervuiling van de natuurlijke leefomgeving door chemische gewasbeschermingsmiddelen benoemd.

De knelpunten die het verbeteren van de biodiversiteit via de landbouw verhinderen zijn divers. Biodiversiteit maakt vrijwel geen deel uit van de agrarische bedrijfsvoering en bewegingsruimte voor boeren om een ander pad te kiezen (zoals biologisch) is beperkt (PBL, 2017). De productie van de landbouw komt daarnaast onder druk te staan door de lagere beschikbaarheid van natuurlijke bestuivers en het vooralsnog ontbreken van integraal beleid voor bodem, mest, klimaat, biodiversiteit en landschap draagt niet bij aan het herstel van biodiversiteit. Vernieuwende vormen van landbouw die bijdragen aan verduurzaming lopen regelmatig vast op wet- en regelgeving.

In het kader van het behoud van biodiversiteit is behoefte N18 geformuleerd – Meer herstel biodiversiteit – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. Uit deze interventies volgt een bepaalde output en resultaat, wat uiteindelijk moet leiden tot impact op verschillende indicatoren. De interventielogica voor SO6, specifiek voor het onderwerp biodiversiteit, is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.70.2	Behoud van zeldzame landbouwdierrassen	O.19	R.25	N.v.t.
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.29; R.31; R.33	I.19, I.20, I.22
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.31	I.19, I.20
I.73.1b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.32	I.19, I.20, I.22
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.32	I.19, I.20, I.22
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.32	I.19, I.20, I.22
I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.19, I.20, I.22
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.27, R.32	I.19, I.20, I.22
I.77.5	Samenwerking veenweidegebieden en Natura 2000	O.1	R.27, R.31	I.19, I.20, I.22

Uit de evaluatie van SO6 (Biodiversiteit) moet aan de hand van de impactindicatoren blijken of het doel, meer herstel biodiversiteit, is bereikt en in hoeverre de interventies hier aan hebben bijgedragen. Om dit te toetsen moeten vragen op het gebied van doelbereik en doeltreffendheid worden gesteld.

Context

In de context van de verbetering van de biodiversiteit zijn er meerdere programma's die op nationaal niveau bijdragen aan deze behoefte, zoals:

- EU Biodiversiteitsstrategie 2030;
- Natuurnetwerk Nederland;
- Actieprogramma Nitraatrichtlijn;
- Programma Aanpak Stikstof;
- De Nationale Bijenstrategie;
- Aanvalsplan Grutto.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Biodiversiteit gerelateerd aan landbouwgrond	I.19	Grotere populaties akker- en weidevogels: Akkervogelindex (Farmland Bird Index)	

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
verbetert, of biodiversiteitsverlies wordt op zijn minst gestopt, door toedoen van het NSP			
	R.31	Instandhouding van habitats en soorten: Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen ter ondersteuning van biodiversiteitsbehoud en -herstel, met inbegrip van landbouwpraktijken met een hoge natuurwaarde	60,56%
	R.32	Met biodiversiteit verband houdende investeringen: Percentage landbouwbedrijven dat GLB-investeringssteun ontvangt als bijdrage aan biodiversiteit	2,24%
Biodiversiteit in Natura 2000 gebieden beïnvloed door land- of bosbouw verbetert, of wordt op zijn minst gestopt, door toedoen van het NSP	R.33	Verbetering van het Natura 2000-beheer: Percentage van het totale Natura 2000-gebied vallend onder ondersteunde verbintenissen	44,66%
Trends van bestuivers verbeteren, of blijven op zijn minst stabiel, door toedoen van het NSP.	I.20	Betere biodiversiteitsbescherming: Percentage soorten en habitats van communautair belang dat verband houdt met landbouw met stabiele of stijgende trends, uitgesplitst naar het percentage wilde bestuivers	
Het aandeel biologische landbouw ten opzichte van gangbare landbouwgrond neemt toe, door toedoen van het NSP	R.29	Percentage oppervlakte cultuurgrond (OCG) dat door het GLB wordt ondersteund ten behoeve van biologische landbouw, met een uitsplitsing tussen voortzetting van of omschakeling naar biologische landbouw	6,50%
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het verbeteren van de biodiversiteit	Niet beschikbaar	Aantal agrariërs dat deelneemt aan de GLMC's.	

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Biodiversiteit gerelateerd aan landbouwgrond verbetert, of biodiversiteitsverlies wordt op zijn minst gestopt, door toedoen van het NSP	<p>Boerenlandvogels in Nederland (via CLO)</p> <p>Boerenlandvlinders in Nederland (via De Vlinderstichting en CBS)</p> <p>KPI's Kringlooplandbouw (WUR, in ontwikkeling²⁵)</p>	<p>Het meetnet beleidsmonitoring ANLb verzamelt gegevens over doelbereik ANLb. Landelijke trends van doelsoorten binnen gebieden met ANLb en agrarische gebieden zonder beheer worden hierin met elkaar vergeleken.</p> <p>De ecologische evaluatie van het ANLb wordt verwacht (omstreeks 2024/2025), welke naar verwachting iets kan zeggen over de effectiviteit van het ANLb op de biodiversiteit.</p> <p>Voor andere interventies wordt effect op biodiversiteit (nog) niet gemeten.</p>	<p>Meetnet beleidsmonitoring ANLb en ecologische evaluatie ANLb.</p> <p>Vergelijken van de biodiversiteit bij agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. door middel van pilots.</p> <p>Interventies met de trekkers van de interventies gericht op het verbeteren van de biodiversiteit en instanties die biodiversiteitsmetingen doen, zoals WUR.</p>
Biodiversiteit in Natura 2000 gebieden beïnvloed door land- of bosbouw verbetert, of wordt op zijn minst gestopt, door toedoen van het NSP	Op dit moment zijn er nog niet genoeg meetpunten om betrouwbare trends in N2000 gebieden te meten. Wel geven bestaande meetpunten inzicht in trends LMF/NEM) en zijn er initiatieven die inzetten op een toename in biodiversiteitsdata, zoals ARISE. ²⁶	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.	<p>Vergelijken van de biodiversiteit bij agrariërs nabij N2000 gebieden die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. door middel van pilots.</p> <p>Interventies met de trekkers van de interventies gericht op het verbeteren van de biodiversiteit en instanties die biodiversiteitsmetingen doen, zoals WUR.</p>

²⁵ <https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/kennisonline-onderzoeksprojecten-lnv/soorten-onderzoek/kennisonline/kpis-kringlooplandbouw.htm>

²⁶ <https://www.arise-biodiversity.nl/>

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Trends van bestuivers verbeteren, of blijven op zijn minst stabiel, door toedoen van het NSP.	Geschikt habitatype voor bestuivers (via Atlas Natuurlijk Kapitaal, RIVM)	Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het NSP meten.	<p>Nagaan of het mogelijk is om de data over geschikte habitatypes voor bestuivers (geografisch) te relateren aan de aanvragen vanuit het NSP (zoals onder Ecoregeling en ANLb).</p> <p>Nagaan hoe lang het duurt voordat resultaten zichtbaar zijn over de tijd. Met als doel zien of bovenstaande methode stand houdt.</p> <p>Vergelijken van het aantal bestuivers op percelen van agrariërs die wel deelnemen aan interventies en zij die dit niet doen. Bijv. door middel van pilots.</p> <p>Interviews met trekkers van de interventies gericht op het verbeteren van trends van bestuivers.</p>
Het aandeel biologische landbouw ten opzichte van gangbare landbouwgrond neemt toe, door toedoen van het NSP	Cijfers over areaal biologische landbouwgrond worden jaarlijks bijgehouden door CBS.	Biologische landbouw draagt in theorie bij aan een betere biodiversiteit. ²⁷ Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van biologische landbouw op biodiversiteit meten.	<p>Agrariërs die deelnemen aan de regeling vragen in hoeverre de regeling heeft geholpen in het omschakelen naar, of voortzetten van, biologische landbouw en of de biodiversiteit op hun percelen is verbeterd.</p> <p>Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête vaststellen.</p>
Het aantal agrariërs dat deelneemt aan het NSP en voldoet aan GLMC's onder meer gericht op het verbeteren van de biodiversiteit	Cijfers over het aantal agrariërs dat deelneemt via RVO.nl	<p>GLMC's dragen in theorie bij aan een betere biodiversiteit.</p> <p>Er zijn (nog) geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van GLMC's op biodiversiteit meten.</p>	<p>Vergelijken van de biodiversiteit bij agrariërs die wel deelnemen aan het NSP en zij die dit niet doen. Bijv. doormiddel van pilots.</p> <p>Agrariërs die deelnemen aan het NSP vragen of de biodiversiteit op hun percelen is verbeterd door het moeten voldoen aan de GLMC's.</p>

²⁷ <https://edepot.wur.nl/629169>

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
			Als niet beschikbaar, achteraf met een enquête en/of interviews vaststellen.

Datagaps

Op dit moment zijn er niet voldoende meetpunten om betrouwbare trends in biodiversiteit op lokale schaal te meten. Wel zijn er initiatieven die inzetten op een toename in biodiversiteitsdata, zoals ARISE en het KPI project van de WUR.²⁸ Op korte termijn zal de impact van interventies binnen het GLB-NSP daarom met name kwalitatief worden beschouwd, door middel van deskstudie en het houden van interviews, in afwachting van het beschikbaar komen van meer data.

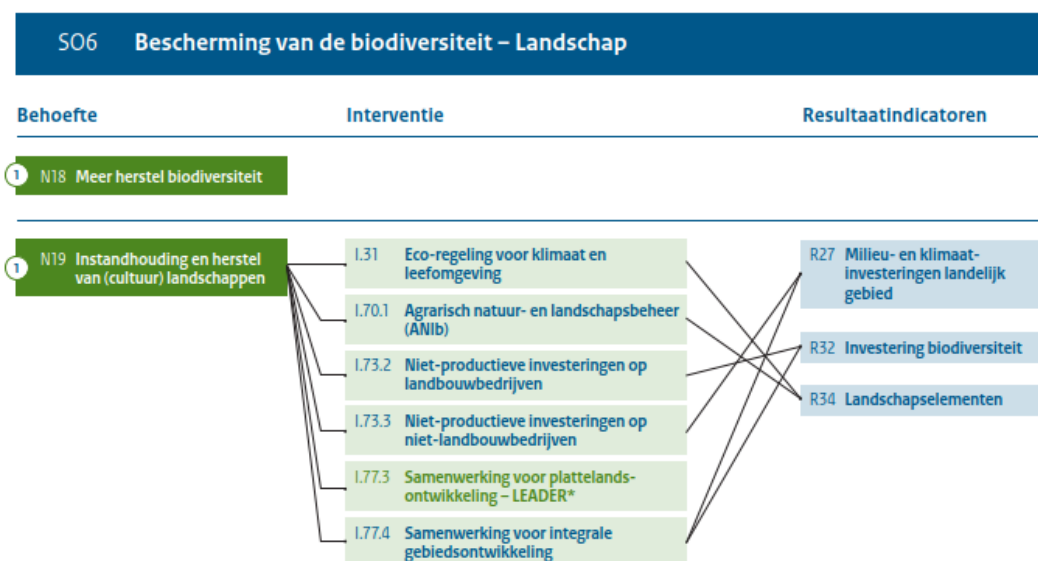
SO 6 Bescherming van de biodiversiteit – Landschap

Interventielogica

Niet alleen Europees, maar vooral ook nationaal en regionaal is er maatschappelijke urgentie als het gaat om een gevarieerder, mooier landschap en meer landschapselementen. Landschapselementen zijn zeer waardevol en dragen bij aan veel doelen. Het doel is om in 2030 meer landbouwgronden te hebben met landschapselementen, zoals houtwallen, bomen en heggen (C.21; I.21; GLMC8). Deze vormen samen een groene infrastructuur in het landelijk gebied, die belangrijk is voor biodiversiteit.

In dit kader is behoefte N19 geformuleerd – Instandhouding en herstel van (cultuur) landschappen – met bijbehorende interventies die moeten bijdragen aan het bereiken van deze behoefte. Uit deze interventies volgt een bepaalde output en resultaat, wat uiteindelijk moet leiden tot impact op verschillende indicatoren. De interventielogica voor SO6, specifiek voor het onderwerp landschap, is in onderstaand figuur weergegeven.

²⁸ <https://www.arise-biodiversity.nl/>

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.34	I.21
I.70.1	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	O.14	R.34	I.21
I.73.2	Niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven	O.21	R.32	I.21
I.73.3	Niet-productieve investeringen op niet-landbouwbedrijven	O.23	R.27	I.21
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.27, R.32	I.21

Uit de evaluatie van SO6 (Landschap) moet aan de hand van de impactindicatoren blijken of het doel, instandhouding en herstel van (cultuur) landschappen, is bereikt en in hoeverre de interventies hier aan hebben bijgedragen. Om dit te toetsen moeten vragen op het gebied van doelbereik en doeltreffendheid worden gesteld.

Context

In de context van de verbetering van de biodiversiteit in het landschap door landschapselementen is met name het GLB-NSP van belang.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma op deze SO zijn. Ook wordt weergegeven welke streefwaardes er in het GLB-NSP zijn opgenomen op bepaalde gekoppelde resultaatindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Het areaal dat wordt bedekt door landschapselementen op landbouwgrond neemt toe of blijft behouden, door toedoen van het NSP	I.21	Betere ecosysteemdienstverlening: Aandeel landbouwgrond met landschapselementen	
	R.34	Behoud van landschapselementen: Percentage gebruikt landbouwareaal (OGL) vallend onder ondersteunde verbintenissen voor het beheer van landschapselementen, met inbegrip van hagen en bomen	3,58%

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Het areaal dat wordt bedekt door landschapselementen op landbouwgrond neemt toe of blijft behouden, door toedoen van het NSP	Ontwikkeling monitor landschapselementen (door ministerie van LNV) kan potentieel trends monitoren. Potentie in het gebruik van satellietdata en luchtfoto's	Het succes van het NSP kan worden bepaald op basis van (een toename in) het aantal aanvragen voor subsidie voor het beheren/aanleggen van landschapselementen.	Aantal subsidieaanvragen voor beheer en aanleg van landschapselementen via RVO.

Data gaps

Momenteel ontbreekt consistente registratie van landschapselementen. Alleen landschapselementen waar subsidie voor kan worden verkregen zijn opgenomen in het perceelsregister van RVO, de rest is niet vastgelegd. In dit kader wordt een monitor landschapselementen door het ministerie van LNV ontwikkeld. Ook is het gebruik van satellietdata en luchtfoto's potentieel interessant om landschapselementen in Nederland in beeld te brengen.

SO 7 Jonge landbouwers en leefbaarheid platteland

Interventiologica

Vanuit de SWOT blijkt dat de agrarische bedrijfshoofden aan het vergrijzen zijn. In 2000 was ruim 16% van de bedrijfshoofden jonger dan 40, in 2010 was dit bijna 10%, de laatste jaren zit het percentage rond de 8. In 2020 waren er 4.347 bedrijfshoofden jonger dan 40 jaar en 27.587 ouder dan 55 jaar op een totaal van 52.711 bedrijfshoofden (R.36; I.23). Gemiddeld

bedroeg de toename van het aantal bedrijven met een bedrijfshoofd van 51 jaar of ouder tussen 2016 en 2020 met een opvolger 7%. Binnen Nederland zijn grote verschillen zichtbaar.

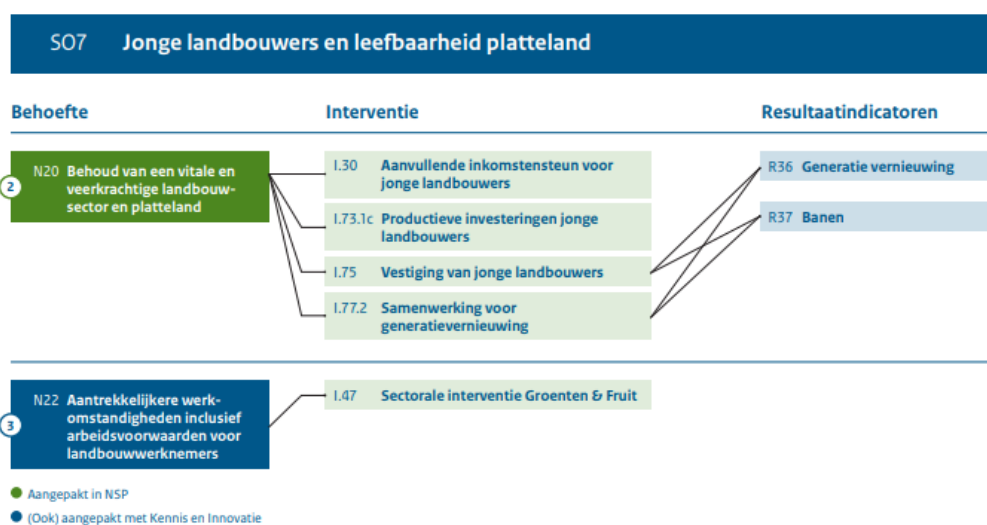
Een andere indicator voor de toekomstige ontwikkeling van het aantal bedrijven is het 'continuïteitspercentage'. Dit getal geeft een indruk van het deel van de bedrijven dat op de middellange termijn (tien à vijftien jaar) naar verwachting zal worden voortgezet. In de SWOT wordt zichtbaar dat zowel in 2012 als in 2016 het continuïteitspercentage in de land- en tuinbouw op 63% lag. In 2020 was het percentage licht gedaald naar 61%. Dat wil zeggen dat op de middellange termijn naar verwachting 39% van de bedrijven zal worden beëindigd.

Uit het GLB-NSP blijkt dat voor een toekomstbestendige agrarische sector jonge landbouwers en zij-instromers (of: nieuwe landbouwers) van belang zijn. Ze zijn nodig voor het verder verduurzamen van de Nederlandse land- en tuinbouwsector en dus ook ter bevordering van duurzame bedrijfsontwikkeling in plattelandsgebieden. Om dit te bereiken is N20 geformuleerd: behoud van een vitale en veerkrachtige landbouwsector en platteland.

Verduurzamen heeft daarbij betrekking op drie facetten: 1. het bieden van economisch perspectief voor de landbouwbedrijven, 2. het behalen van milieu- en klimaatdoelen en 3. het behouden en versterken van de leefbaarheid, werkgelegenheid en culturele identiteit van de plattelandsregio's.

Met een pakket aan interventies worden jonge landbouwers gestimuleerd om een landbouwbedrijf over te nemen of te starten en om te investeren in verduurzaming van het bedrijf. Voor het bereiken van 'generatievernieuwing' wordt in het GLB-NSP ingezet op het stimuleren van:

- Vergemakkelijken bedrijfsovername/-start met vestigingssteun voor jonge landbouwers.
- Modernisering en verduurzaming met extra investeringssteun.
- Aantrekken jonge landbouwers en zij-instromers met innovatieve samenwerkingsprojecten voor generatievernieuwing.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.30	Aanvullende inkomenssteun voor jonge landbouwers	O.6	n.v.t.	n.v.t.
I.73.1c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	n.v.t.	n.v.t.
I.75	Vestiging van jonge landbouwers	O.25	R.36 & R.37	I.23 & I.24
I.77.2	Samenwerking voor generatievernieuwing	O.30	R.36 & R.37	I.23 & I.24
I.47	Sectorale interventie Groenten & Fruit	O.35	n.v.t.	n.v.t.

Hierbij moet worden opgemerkt dat R.37 (groei in banen in plattelandsgebieden) in de stukken van de EC niet genoemd wordt als resultaatindicator bij deze SO7, maar enkel bij SO8. Ook in de SWOT en in de beschrijving bij de interventielogica komt deze resultaatindicator niet naar voren. In de figuur van de interventielogica in het GLB-NSP is hij echter wel opgenomen. Om deze reden zijn ook in dit evaluatieplan R.37 en I.24 opgenomen bij de indicatoren en de succesfactoren.

Onder SO7 vallen ook een aantal interventies die geen relatie heeft met de benoemde resultaatindicatoren volgens de figuur in de interventielogica en de tekst in het GLB-NSP. Interventie I.30 wordt onder SO1 uitgevoerd. Interventie I.73.1c voor jonge landbouwers wordt uitgevoerd onder SO2, SO4, SO5, SO6 en onder SO9. Bij deze SO's zijn ook additionele resultaatindicatoren benoemd voor deze interventies.

Context

Om bedrijfsovername te ondersteunen, heeft de overheid een aantal regelingen voorhanden. Zo bestaat er een fiscale faciliteit genaamd de Bedrijfsopvolgersregeling (BOR) en is er een Bedrijfsovernamefonds Jonge Boeren. Ook met de Regeling jonge landbouwers (JoLa-regeling) onder het POP3 steunde de overheid agrarisch ondernemers bij of na een bedrijfs-overname met de aanschaf van duurzame investeringen, die vallen onder bovenwettelijke verplichtingen. Daarmee konden zij beter inspelen op marktontwikkelingen en wensen van de samenleving. In het voorjaar van 2019 hebben de Europese Commissie en de Europese Investeringsbank (EIB) een kredietprogramma gelanceerd om de toegang tot financiering voor met name jonge boeren te verbeteren.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Deze paragraaf gaat in op het bepalen van de doeltreffendheid. Allereerst wordt gezien of het doel bereikt is (doelbereik), vervolgens wordt ingegaan of het doel ook dankzij de interventies is bereikt (doeltreffendheid). Omdat de keuze gemaakt is om in het evaluatieplan vooral te kijken of de impact bereikt is (zie hoofdstuk 2), is dit hoofdstuk vooral gericht op het beschrijven van de doeltreffendheid op impact.

Evaluatievragen doelbereik op de impact

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma zijn, in combinatie met de beschikbare data bij RVO.nl en andere instanties, op de resultaatindicatoren en de impactindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Generatievernieuwing, dankzij het NSP	R.36	Aantal jonge landbouwers dat een landbouwbedrijf kan starten dankzij steun van het GLB, uitgesplitst naar geslacht	3.000
Aantrekken van jonge Landbouwers, dankzij het NSP	I.23	Ontwikkeling van het aantal nieuwe bedrijfsleiders en het aantal jonge nieuwe bedrijfsleiders, uitgesplitst naar geslacht	-
Groei of stabiliteit bij banen in Plattelandsgebieden, dankzij het NSP	R.37	Nieuwe in GLB-projecten ondersteunde banen	2.500
Toename banen in Plattelandsgebieden, dankzij het NSP	I.24	Ontwikkeling van de arbeids-participatie in rurale gebieden, uitgesplitst naar geslacht	-

Opgemerkt wordt dat in de stukken over succesfactoren van de EC ook groei in het aantal agrarische ondernemingen als succesfactor wordt benoemd. Deze lijkt in de Nederlandse context niet relevant en is daarom ook buiten beschouwing gelaten.

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Generatievernieuwing, dankzij het NSP	'continuïteitspercentage' inzage bieden in bedrijfsvoortzetting	Aantal nieuwe jonge landbouwers dat aan de interventies uit het NSP kan worden toegeschreven	Enquête onder projecten met specifieke vraag naar gender
Aantrekken van jonge Landbouwers, dankzij het NSP	Het aantal bedrijfshoofden jonger dan 40 jaar kan vanuit CBS gehaald worden.	Aantal nieuwe jonge landbouwers dat aan de interventies uit het NSP kan worden toegeschreven, uitgesplitst naar geslacht	Enquête onder projecten met specifieke vraag naar gender
Toename banen in Plattelandsgebieden, dankzij het NSP	Groei van het aantal banen (tenminste 1 uur betaald werk per week)	Groei van het aantal banen dat aan de interventies uit het NSP kan worden toegeschreven	Enquête onder projecten met specifieke vraag naar gender

Datagaps

Het aantal nieuwe jonge landbouwers uitgesplitst naar gender dat aan de interventie kan worden toegeschreven zal met een enquête moeten worden achterhaald.

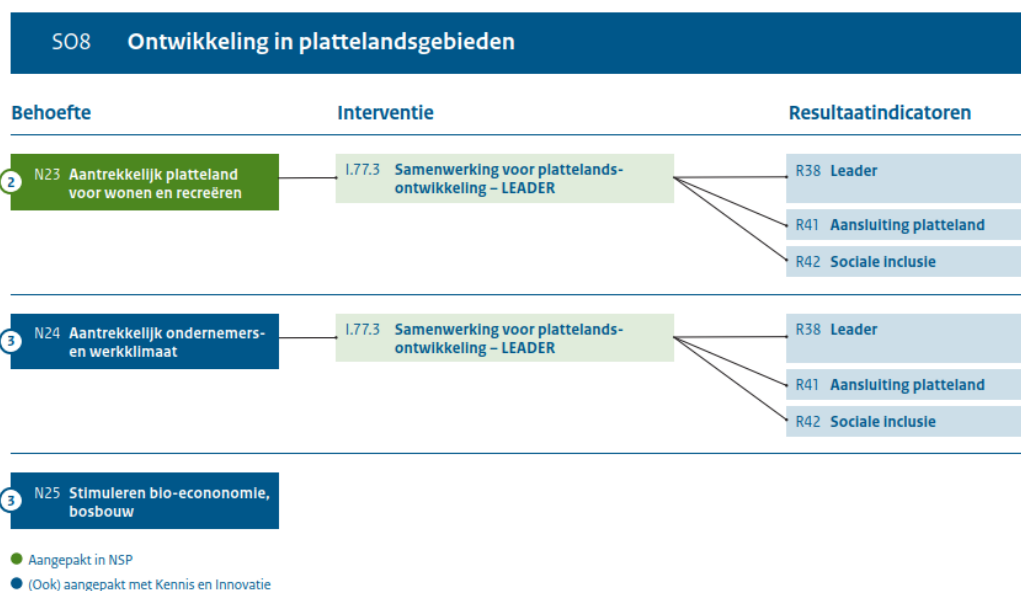
SO 8 Ontwikkeling in plattlandsgebieden

Interventielogica

Uit de SWOT-analyse blijkt onder meer dat het platteland goede mogelijkheden biedt voor bedrijvigheid als recreatie en toerisme en andere vormen van schone mkb-bedrijvigheid. Tegelijkertijd zijn er demografische bedreigingen (vergrijzing, krimp in sommige gebieden) waardoor het voorzieningenniveau afneemt. Om de woonfunctie te versterken en de economische kansen te benutten is behoefte N23 geformuleerd: aantrekkelijk platteland voor wonen en recreëren. Dit wordt via LEADER aangepakt. Aanvullend zijn de behoeften N24 (aantrekkelijk ondernemers- en werkklimaat, eveneens LEADER) en N25 (stimuleren bio-economie (geen prioriteit in het GLB-NSP) en bosbouw) opgenomen. De laatste twee worden ook aangepakt met Kennis en Innovatie (SO10).

In het GLB-NSP wordt speciaal stilgestaan bij de intentie om de gelijkheid van mannen en vrouwen in het landelijk gebied en vooral de landbouw te bevorderen. Dit betekent onder andere dat in de LOS aandacht moet zijn voor gender en participatie van vrouwen in projecten.

De interventielogica voor SO 8 is weergegeven in de figuur hieronder en bestaat uit het programma LEADER.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.77.3	Samenwerking voor plattlands-ontwikkeling LEADER	O.31	R.37, R.38, R.41 en R.42	I.24 & I.25

De outputindicatoren zijn het aantal banen en het aantal ondersteunde lokale ontwikkelingsstrategieën (LOS) en voorbereidende acties. De resultaatindicatoren zijn R.37 met een streefwaarde van 2.500 (samen met SO7). Deze staat niet bij SO8 in het GLB-NSP, maar uit de richtlijnen van de EC is af te leiden dat ‘banen’ door de EC als belangrijke indicator voor LEADER wordt gezien. De andere resultaatindicator is R.38, dekking van LEADER, met een streefwaarde van 51,05% van de plattelandsbevolking. R41 en R42 worden ook genoemd als resultaatindicator, maar met streefwaarde 0. Gegeven de focus van het GLB-NSP zijn de betreffende impactindicatoren I.24 (bijdrage van het creëren van banen, waarbij een baan is gedefinieerd als tenminste 1 uur per week betaald werk doen) en I.25, bijdrage aan het creëren van groei. Tevens wordt aangegeven dat LEADER ook moet bijdragen aan klimaat, natuur en milieu. Hier zijn geen specifieke indicatoren bij genoemd.

Context

Er is ook ander beleid dat zich richt op het versterken van het platteland, zoals de aanpak van de krimpgebieden en ander beleid gericht op versterking van de natuur, op innovatie (zoals de EFRO-fondsen) etc. Deze zijn evenwel niet zo ‘bottom-up’ georganiseerd als LEADER.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Deze paragraaf gaat in op het bepalen van de doeltreffendheid. Allereerst wordt gezien of het doel bereikt is (doelbereik), vervolgens wordt ingegaan of het doel ook dankzij de interventies is bereikt (doeltreffendheid). Omdat de keuze gemaakt is om in het evaluatieplan vooral te bezien of de impact bereikt is (zie hoofdstuk 2), is dit hoofdstuk vooral gericht op het beschrijven van de doeltreffendheid op impact.

Evaluatievragen doelbereik op de impact

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma zijn, in combinatie met de beschikbare data bij RVO.nl en andere instanties, op de resultaatindicatoren en de impactindicatoren.

Succesfactoren	Indicatoren GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Aantrekkelijker platteland voor wonen en recreëren	I.24	Groei van het aantal banen	
	R.37	Aantal gecreëerde banen (tenminste 1 uur betaald werk per week)	2.500 (met SO7)
	R.38	Aandeel van de plattelandsbevolking dat valt onder een LOS	51.05%
Aantrekkelijk ondernemers- en werkklimaat	I.25	Groei van het bruto regionaal product	

Voor LEADER moet eerst gekeken worden of de streefwaarde van de resultaatindicator (R.38) is bereikt. Dit wordt bijgehouden door RVO. Vervolgens kan gekeken worden naar de impact. Indien het platteland inderdaad aantrekkelijker is geworden om te wonen en te recreëren dan zal zich dat uiteindelijk (via meer inwoners en/of meer toeristische bestedingen) vertalen in meer banen. Omdat gendergelijkheid een belangrijke opgave is dient ook de

verdeling tussen mannen en vrouwen bepaald te worden. Het aantrekkelijk ondernemers- en werkklimaat zal zich uiteindelijk, door middel van toegenomen regionale productie, vertalen in groei van het regionaal product. Bedenk wel dat ook bijvoorbeeld SO7 kan bijdragen aan deze impact.

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Aantrekkelijker platteland voor wonen en recreëren	Groei van het aantal banen (tenminste 1 uur betaald werk per week)	Groei van het aantal banen dat aan LEADER kan worden toegeschreven	Enquête onder projecten met specifieke vraag naar gender
Aantrekkelijk ondernemers- en werkklimaat	Groei van het bruto regionaal product	Groei van het bruto regionaal product dat aan LEADER kan worden toegeschreven	CBS regionale statistieken met doorberekening naar betreffend gebied. Is altijd een benadering. Aangevuld met interviews onder projecten en regiodeskundigen

Voor het bepalen van het aantal gecreëerde banen is een enquête onder alle projecten de eenvoudigste en beste methode. Zie hiervoor ook het rapport Evaluatie Indicatoren LEADER van Ecorys, 17 mei 2023. Overigens goed om op te merken dat bij de LAG's de behoefte bestaat aan een 'bredere' evaluatie van LEADER, met meer nadruk op de netwerkvorming en sociale cohesie van de LEADER-aanpak, zoals eerder in een publicatie van de EC gedaan is²⁹.

Voor het bepalen van de groei van het bruto regionaal product kan een bewerking van de regionale statistieken van het CBS gemaakt worden, door het aandeel van het betreffende LOS-gebied in de regio als proxy te nemen. Dat beantwoordt nog niet de vraag in hoeverre dit aan LEADER kan worden toegeschreven. Hiervoor zal in de praktijk gebruik gemaakt moeten worden van interviews onder betrokkenen en deskundigen, teneinde daar een kwalitatief oordeel over te kunnen geven.

Toegevoegde waarde EU

Een van de vier extra evaluatievragen die vanuit de EC zijn aangegeven (verordening 2022/1475) betreft de Toegevoegde Waarde van de EU voor de Lader-aanpak. Deze vraag

²⁹ European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Dwyer, J., Kubinakova, K., Powell, J. et al., Evaluation support study on the impact of leader on balanced territorial development – Final report, Publications Office of the European Union, 2022, <https://data.europa.eu/doi/10.2762/01039>

dient in de evaluatie dus te worden meegenomen. In het algemeen kan hier geen kwantitatief antwoord op worden gegeven, het zal door middel van interviews en/of ronde-tafelgesprekken kwalitatief worden beoordeeld. Centrale vraag daarbij is: hoe zou Leader eruitzien zonder (financiële) betrokkenheid van de EU?

Datagaps

Het bruto regionaal product op LOS-niveau is niet exact te meten, anders dan met micro-data van de belastingdienst. Dit is evenwel een tijdrovende en dus kostbare operatie met veel AVG-consequenties. Het ligt niet voor de hand dit te doen, en dus te werken met beschikbare data op een hoger aggregatieniveau en vervolgens een proxy op basis van het aantal inwoners en bedrijven te nemen.

Indien behoefte is aan een 'bredere' evaluatie van de LEADER-aanpak om tegemoet te komen aan de wensen van de LAG's dient hier budget voor beschikbaar te zijn op nationaal niveau.

SO.9 Maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid

Interventiologica

Uit de SWOT blijkt dat er in Nederland een lange traditie in aandacht voor voedselkwaliteit is. De Europese en nationale regelgeving zijn hierbij op orde en duidelijk. Dit zorgt ervoor dat voedselveiligheid op een relatief hoog niveau ligt. Tegelijkertijd is er bij de consumenten beperkte voedingskennis en leidt het gemiddelde eetpatroon tot maatschappelijke kosten zoals gezondheidsverlies en een stevige milieudruk. Ook is de voedselverspilling relatief hoog.

Om veranderingen in de voedselproductie te realiseren is het, volgens het GLB-NSP, van belang dat consumenten weten wat ze eten. Daarvoor is het van belang dat de consument een reële perceptie over voedsel heeft, de duurzaamheidsimpact van voedsel kan achterhalen en weet welke producten beter zijn. Maar ook een andere voedselomgeving (aanbod) die de consument helpt duurzamere en gezonde producten te kiezen als de gemakkelijke en normale keuze is hierbij van belang. Hierbij speelt de agrarische sector een belangrijke rol. Daarom is als N29 onderkend: [Een landbouw die bijdraagt aan een gezond eetpatroon](#).

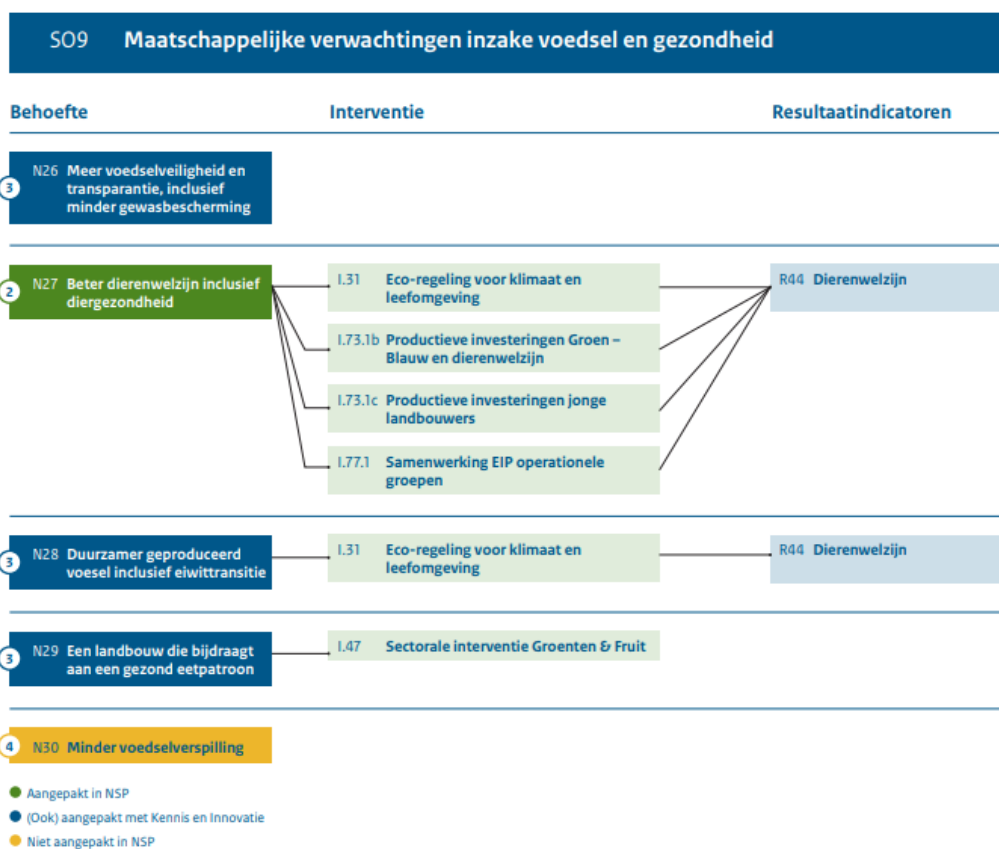
In 2020 is de Nationale Eiwitstrategie (NES) uitgebracht, waarin wordt aangegeven dat de productie van plantaardige eiwitten en de benutting van eiwitten uit reststromen en andere bronnen wil vergroten. De NES zet onder meer in op teelt van typisch Nederlandse eiwitrijke gewassen, waaronder aardappelen, gras en vlinderbloemigen, zoals veldbonen, maar ook op stimuleren van innovatie en ontwikkeling van alternatieve eiwitbronnen voor mens en dier, en het verhogen van het aandeel plantaardig eiwitrijk voedsel in de totale consumptie. Als N28 is geïdentificeerd: [Duurzamer geproduceerd voedsel inclusief eiwittransitie](#).

Uit de SWOT blijkt dat er ten aanzien van dierenwelzijn er relatief strenge regelgeving is. Tegelijkertijd is er een aanhoudende marktdruk op lage kosten en de afwenteling op dierenwelzijn. Het aandeel integraal duurzame stallen groeit langzaam en dierenwelzijn in integraliteit is relatief onderbedeeld. In het GLB-NSP staat dat dierenwelzijn complex en niet altijd eenduidig meetbaar is. Zo kan antibiotica gebruik een indicatie zijn voor 'ziekte' en

daarmee voor verminderd dierenwelzijn. Een en ander vraagt echter om een gezamenlijk ontwikkeltraject waarbij gestart wordt met meetpunten waar wetenschappelijk en/of maatschappelijk overeenstemming over bestaat. Als N27 is geformuleerd: **Beter dierenwelzijn inclusief diergezondheid**.

Maatschappelijke groeperingen zetten expliciet in op opnieuw verbinding maken tussen consument en producent, door onderwerpen als dierenwelzijn (plofkip), antibioticagebruik, kostprijsminimalisatie (kiloknaller) onder de aandacht van het grote publiek te brengen.

De interventielogica voor SO9 is in onderstaand figuur weergegeven.

Indicatoren

De indicatoren behorend bij de interventies zijn:

Interventie	Naam	Outputindicator	Resultaatindicator	Impactindicator
I.31	Eco-regeling voor klimaat en leefomgeving	O.8	R.44	I.29
I.73.1.b	Productieve investeringen Groen-Blauw en dierenwelzijn	O.20	R.44	I.29
I.73.1.c	Productieve investeringen jonge landbouwers	O.20	R.44	I.29
I.77.1	Samenwerking EIP operationele groepen	O.1	R.44	I.29

I.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	O.35	R.44	I.29
------	--	------	------	------

In de stukken van de EC staan als resultaat- en impactindicatoren onder SO9 ook “beperking van het gebruik van antimicrobiële stoffen bij landbouwhuisdieren”. Deze is echter voor de beoordeling van de impact van het GLB-NSP niet van belang, omdat er ten aanzien van antibioticagebruik geen specifieke maatregelen in het GLB-NSP zijn opgenomen. De reden hiervoor is dat dit adequaat wordt geadresseerd in nationaal beleid.

Context

Er is zowel Europese als nationale regelgeving die de voedselveiligheid waarborgt. Ook worden er op het gebied van voedselveiligheid door bedrijven diverse verbeteringen door gevoerd zoals ISO en HACCP. Daarnaast verandert het maatschappelijke debat voortdurend. Er zijn diverse groeperingen die zich inzetten voor het verduurzamen van de voedselproductie en het voorlichten van de consument. Ook het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport draagt bij aan het nationale beleid voor de omslag naar een meer plantaardig en plantaardig dieet.

9.2.1 Het bepalen van de doeltreffendheid

Deze paragraaf gaat in op het bepalen van de doeltreffendheid. Allereerst wordt gezien of het doel bereikt is (doelbereik), vervolgens wordt ingegaan of het doel ook dankzij de interventies is bereikt (doeltreffendheid). Omdat de keuze gemaakt is om in het evaluatieplan vooral te kijken of de impact bereikt is (zie hoofdstuk 2), is dit hoofdstuk vooral gericht op het beschrijven van de doeltreffendheid op impact.

Evaluatievragen doelbereik op de impact

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma zijn, in combinatie met de beschikbare data bij RVO.nl en andere instanties, op de resultaatindicatoren en de impactindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Verbetering van het dierenwelzijn, door toedoen van het NSP	R.44	Aandeel grootvee-eenheden (GVE's) vallend onder ondersteunde acties ter verbetering van dierenwelzijn	2,74%
Inspelen op de vraag van de consument naar hoogwaardige levensmiddelen, door toedoen van het NSP	I.29	Waarde van de onder Uniekwaliteitsregelingen vallende productie en biologische productie	

Eerst kan worden gezien of de streefwaarde op de resultaatindicator behaald wordt (R.44). Dit wordt bijgehouden door RVO. Vervolgens kan gekeken worden naar de impact. Dit gaat erover of het dierenwelzijn daadwerkelijk verbeterd is (geen impactindicator) en of er wordt ingespeeld op de vraag van de consument naar hoogwaardige levensmiddelen, door toedoen van het GLB-NSP.

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 2 tot 3.

Succesfactoren	Indicator(en) succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Verbetering van het dierenwelzijn, door toedoen van het NSP	<p>Cijfers over bestuursrechtelijke en strafrechtelijke vervolging bij overtredingen dierenwelzijn van de NVWA.</p> <p>Staat van het Dier (4 jaarlijks uitgevoerd door de RDA, laatste in 2022)</p> <p>Aantal gecertificeerde bedrijven bij duurzaamheidslabels (bijv. SKAL)</p>	<p>Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het GLB-NSP meten.</p> <p>Het beredeneren van de interventielogica, waarbij gekeken wordt naar de ingezette acties en hun theoretische doorwerking lijkt het meest geschikt. Dit kan worden aangevuld met interviews.</p>	Interviews met belanghebbenden
Inspelen op de vraag van de consument naar hoogwaardige levensmiddelen, door toedoen van het NSP	<p>Publieksenquêtes (zoals uitgevoerd door Kantar Public in 2018).</p> <p>Aandeel duurzame consumentenbestedingen in totale bestedingen (supermarkt, speciaalzaken en buitenhuishoudelijke markt). Beschikbaar op: Agrimatie.nl</p> <p>Waarde van de onder Unie-kwaliteitsregelingen vallende productie en biologische productie</p>	<p>Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het GLB-NSP meten.</p> <p>Het beredeneren van de interventielogica, waarbij gekeken wordt naar de ingezette acties en hun theoretische doorwerking lijkt het meest geschikt. Dit kan worden aangevuld met interviews.</p>	Interviews met belanghebbenden

Datagaps

Het meten van dierenwelzijn op projectniveau is lastig. Hierdoor is de meerwaarde van de inzet van het GLB-NSP lastig te bepalen. Er zijn geen directe meetgegevens voorhanden die effecten van het GLB-NSP meten. Het beredeneren van de interventielogica, waarbij gekeken wordt naar de ingezette acties en hun theoretische doorwerking lijkt het meest geschikt. Dit kan worden aangevuld met interviews. Er zal moeten worden geïdentificeerd wat de belangrijke partijen om deze vragen te beantwoorden.

SO.10 Modernisering kennis en innovatie

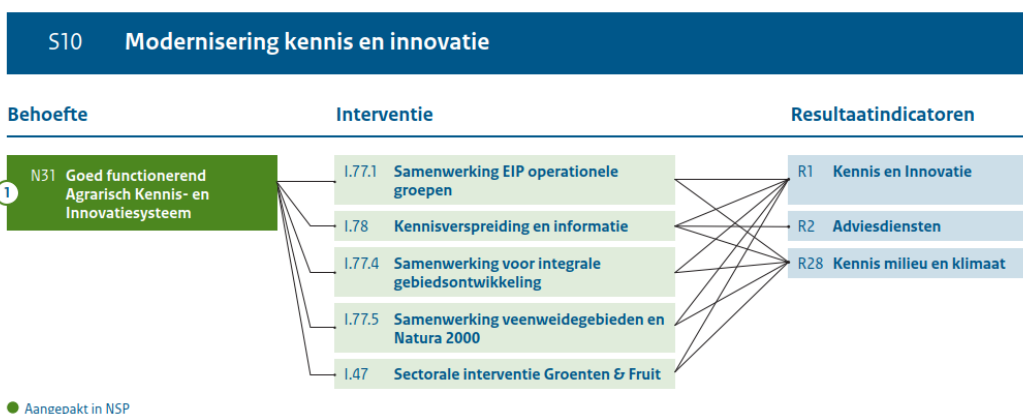
Interventiologica

- Het Nederlandse AKIS staat bekend om de ‘gouden driehoek’ samenwerking tussen overheid, onderwijs en ondernemers. Dit is één van de sterke punten die naar voren in de SWOT-analyse. Andere sterke punten de aanwezigheid van een topuniversiteit zoals de WUR, de lange historie van samenwerking tussen publiek-private partijen en de peer-to-peer learning van agrariërs (bijv. in de glas- en tuinbouw-sector).

Er zijn vier uitdagingen voor AKIS in Nederland:

1. Het AKIS in Nederland is sterk gefragmenteerd. Er zijn veel actoren in het AKIS die weinig onderlinge verbanden hebben. Een resultaat van deze fragmentatie is dat kennis niet goed doorstroomt, partijen niet van elkaars projecten op de hoogte zijn en dezelfde innovaties op verschillende plekken worden ontwikkeld. Dit is inefficiënt en hierdoor bereikt cruciale kennis en innovatie soms ook niet alle partijen.
2. Eén van de belangrijkste uitdagingen is het sneller toepassen van de ontwikkelde kennis. Hiervoor is het van belang dat kennis met elkaar wordt verbonden, op een laagdrempelige manier aan de praktijk wordt aangeboden en makkelijk vindbaar wordt gemaakt.
3. In een goed functionerende AKIS zijn adviseurs onmisbaar. Het agrarisch advieslandschap in Nederland is sterk versnipperd, maar onderscheidt zich ten opzichte van andere Europese landen door een relatief hoog kennisniveau, innovatief, een complexe omgeving en verbonden met wereld van onderzoek en onderwijs. Maar het is wel losstaand.
4. Een specifiek vraagstuk betreft de onpartijdigheid van de adviseur. De kwaliteitsborging en de onafhankelijkheid / onpartijdigheid van adviseurs is geregeld in het Bedrijfsadviseringssysteem (BAS). Het is van belang om ook de afhankelijke of commerciële adviseur mee te nemen. Deze zijn vaak een belangrijke informatiebron voor de agrariër.

Innovatie en kennisdeling is noodzakelijk om transitie in de landbouw te versnellen. Specific Objective 10 kan daarom gezien worden als de ‘smeermiddel’ voor de andere SO's. Dit leidt tot de behoefte [N31 – Goed functionerend Agrarisch Kennis- en Innovatiesysteem \(AKIS\)](#). In deze interventiologica zijn de interventies weergegeven met de resultaatindicatoren die hierbij in het GLB-NSP benoemd zijn.

De koppeling met de outputindicatoren en de impactindicatoren is gemaakt op basis van Bijlage 1 van L 435/118 en logisch redeneren van de opstellers van dit evaluatieplan.

Interventie	Beschrijving	Output	Resultaat	Impact
I.47	Sectorale interventie Groente en Fruit	O.35	R.1, R.28	I.1
I.77.1	Samenwerking EIP operationele groepen	O.1	R.1, R.28	I.1
I.77.4	Samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling	O.1	R.1, R.28	I.1
I.77.5	Samenwerking veenweidegebieden en Natura 2000	O.1	R.1, R.28	I.1
I.78	Kennisverspreiding en informatie	O.33	R.2	I.1

Context

AKIS moet gezien worden als sectorspecifieke kennis en innovatiemaatregelen bovenop bestaande innovatiestimulerende maatregelen en fondsen die aan in bepaalde mate bijdragen aan de doelstelling van SO10:

- Topsectorenbeleid Agri&Food en Tuinbouw en Uitgangsmaterialen;
- Diverse innovatie bevorderende maatregelen zoals Mkb Innovatiestimuleringsregeling Regio en Topsectoren (MIT), Small Business Innovation Research (SBIR) en diverse provinciale initiatieven;
- Diverse overheidsfondsen zoals het Nationaal Groeifonds, Investeringsfonds Duurzame Landbouw en het Stikstoffonds.

Het bepalen van de doeltreffendheid

Deze paragraaf gaat in op het bepalen van de doeltreffendheid. Allereerst wordt gezien of het doel bereikt is (doelbereik), vervolgens wordt ingegaan op het doel ook dankzij de interventies is bereikt (doeltreffendheid). Omdat de keuze gemaakt is om in het evaluatieplan vooral te kijken of de impact bereikt is (zie hoofdstuk 2), is dit hoofdstuk vooral gericht op het beschrijven van de doeltreffendheid op impact. Het EU CAP network heeft aanvullende [guidelines](#) opgesteld voor de evaluatie van AKIS. Hierin worden suggesties gedaan voor een evaluatie over de samenhang tussen AKIS en de andere SO's

Evaluatievragen doelbereik op de impact

Onderstaande tabel geeft weer wat de succesfactoren van het programma zijn, in combinatie met de beschikbare data bij RVO.nl en andere instanties, op de resultaatindicatoren en de impactindicatoren.

Succesfactoren	Indicator(en) GLB-NSP	Omschrijving indicator	Streefwaarde
Innovatie en kennisdeling in de sector neemt toe, door toedoen van het NSP	I.1	Kennisdeling en innovatie: Percentage GLB-begroting voor kennisdeling en innovatie	-
	R.1	Aantal personen dat van advies, opleiding, kennisuitwisseling of deelname aan door het GLB ondersteunde operationele groepen in het kader van het Europees innovatiepartnerschap (EIP) profiteert om betere duurzame economische, sociale, milieu- en klimaat gerelateerde prestaties en prestaties op het gebied van hulpbronnefficiëntie te leveren	54.991
	R.2	Aantal adviseurs waarvoor steun wordt ontvangen die in de kennis- en innovatiesystemen voor de landbouw (AKIS) moeten worden geïntegreerd	2.108
	R.28	Aantal personen dat van advies, opleiding, kennisuitwisseling of deelname aan door het GLB ondersteunde operationele groepen in het kader van het Europees innovatiepartnerschap (EIP) profiteert in verband met milieu- of klimaat gerelateerde prestaties en prestaties op het gebied van hulpbronnefficiëntie	32.500

Digitalisering in de landbouw is niet specifiek opgenomen in het GLB-NSP en maakt daarom ook geen deel uit van de resultaat en impact indicatoren.

Succesfactoren meten

De volgende vraag is of de impact ook inderdaad bereikt wordt, en of dat ook door toedoen van het GLB-NSP bereikt is. Hoe dit te meten staat in onderstaande tabel aangegeven. In termen van de effectladder zitten we op niveau 2 tot 3.

Succesfactoren	Indicatoren succesfactor	Bepalen succes GLB-NSP	Bron
Innovatie en kennisdeling in de sector neemt toe, door toedoen van het NSP	Percentage GLB-begroting voor kennisdeling en innovatie (GLB-begroting)	Realisatie van uitgaven zijn gelijk aan de begrote uitgaven.	Vergelijken van huidige uitgaven/aantal deelnemers t.o.v. het verleden (optioneel vergelijking met het buitenland). Een kwalitatieve aanvulling op basis van interviews kan inzicht bieden over de uitkomsten van AKIS.
	Deelname kennis en innovatie regelingen NSP (Beschikbaar in het APR (RVO))	Streefwaardes van R.1, R.2, R.28	
	Kwalitatieve beoordeling door stakeholders over vraag en aanbod van kennisdeling en innovatie (Interviews met relevante stakeholders)	Positieve bijdrage aan kennisdeling en innovatie	

Datagaps

Om kwalitatieve data te verzamelen zijn interviews nodig. Speciale aandacht zou gericht moeten zijn op de stakeholders die momenteel niet deelnemen aan AKIS-activiteiten; wat is nodig om hen wel te activeren om deel te nemen aan kennisdeling en/of innovatieprojecten?

Evaluatie van specifieke onderwerpen

In aanvulling op de SO's zijn er vier specifieke onderwerpen die raakvlakken hebben met, of vallen onder, verschillende SO's. Het betreft LEADER, AKIS, groenblauwe architectuur en het GLB netwerk. De toegevoegde waarde voor LEADER is reeds bij SO 8 geadresseerd. Voor de drie andere onderwerpen geven we een korte toelichting over de context van de interventie en hoe de doeltreffendheid kan worden bepaald.

AKIS

Context

De werking van AKIS en de uitdagingen zijn reeds onder de uitwerking van SO10 toegelicht.

Het bepalen van doeltreffendheid

In de [AKIS guideline](#) van het EU CAP Network staan mogelijke onderzoeksmethoden voor een evaluatie beschreven. Om te beoordelen of AKIS doeltreffend opereert is een kwalitatieve evaluatie het meest geschikt, bijvoorbeeld het bepalen van het succes van AKIS via interviews en focusgroepen. In de tabel hieronder zijn enkele succesfactoren opgenomen, gebaseerd op de AKIS guideline.

Succesfactoren	Bepalen succes AKIS
Het gebruik van advies vanuit het AKIS neemt toe	<ul style="list-style-type: none"> Aantal deelnemers en platforms neemt toe Diversiteit van deelnemers neemt toe Kwaliteit van het advies / de adviseurs neemt toe Toename in diversiteit aan onderwerpen en methoden
Samenwerking tussen publieke en private partijen wordt opgericht of is verbeterd, door toedoen van AKIS	<ul style="list-style-type: none"> Het aantal (nieuwe) samenwerkingsverbanden als onderdeel van GLB-NSP
Digitale platforms voor het uitwisselen van kennis zijn ontwikkeld en nemen in aantal toe, door toedoen van AKIS	<ul style="list-style-type: none"> Aantal digitale platforms opgericht als onderdeel van GLB-NSP

Het doelbereik (het aantal evenementen, deelnemers in het netwerk, etc.) kan tijdens evaluaties in beeld worden gebracht. Belangrijk om op te merken is de overlap tussen SO10 en AKIS. Tijdens de evaluatie moet worden voorkomen dat zaken dubbel geëvalueerd worden en moet worden gezocht naar synergiën. Daarnaast wordt ook het voorkomen van overlap tussen AKIS interventies en interventies binnen het GLB-NSP benadrukt in de AKIS guideline.

Groenblauwe architectuur (GBA)

Context

De groenblauwe architectuur (GBA) speelt een hoofdrol in het nieuwe GLB-NSP, zowel in pijler 1 als pijler 2, en richt zich op klimaat, milieu (water, bodem, lucht) en biodiversiteit. Het GBA is in het GLB-NSP een samenspel tussen de conditionaliteiten, deelname aan de eco-regeling, gebiedsgerichte aanpak via het ANLb en gebiedsgerichte samenwerkingsprojecten. Het GBA is daarmee sterk verweven met de interventies die vallen onder SO4, 5 en 6. In evaluaties moeten deze dan ook in samenhang worden bekeken om iets te kunnen zeggen over de impact van de GBA als geheel.

Het bepalen van doeltreffendheid

Tijdens de evaluatie zouden de volgende punten centraal kunnen staan:

- Deelnamebereidheid van de agrarische sector aan de basispremie en eco-regeling;
- Vereenvoudiging en consistentie met andere regelgeving, zoals het zevende Actieprogramma Nitraatrichtlijn;
- Toetsen op agrariërs over voldoende kapitaal beschikken om te kunnen investeren in duurzaamheid;
- Algemene ontwikkelingen op het gebied van, bijvoorbeeld, waterkwaliteit;
- Is er sprake van synergie tussen de verschillende doelen.

Het GLB netwerk

Context

Het GLB netwerk is in feite een netwerk van netwerken. De kennisuitwisseling van het GLB netwerk vindt plaats tussen de triple helix (onderwijs, ondernemers, overheid) op alle bestuurslagen. De netwerk support unit geeft uitvoering aan het opzetten van het netwerk. De doelen van de netwerk support unit zijn:

3. Algemene Communicatie over het GLB-NSP en het GLB netwerk;
4. Bevorderen van kennisuitwisseling en kennisontwikkeling;
5. Bevorderen van samenwerking zowel binnen Nederland als over de grens;
6. Bevorderen van levendige netwerken rond thema's die spelen op het platteland;
7. Stimuleren van (duurzame) innovaties in de landbouw. Bekendheid geven aan- en het ontwikkelen van EIP-Agri, Horizon Europe en andere Europese netwerken rond platteland en onderzoek;
8. Versterken van verbindingen in het GLB door het toepassen van moderne (digitale)technologie – experimenteren met nieuwe digitale mogelijkheden;
9. Bijdragen aan monitoring- en evaluatie.

Het bepalen van doeltreffendheid

Om te bovenstaande doelstellingen te beoordelen op doeltreffendheid is een kwalitatieve evaluatie (interviews, focus groepen) het meest geschikt. Tijdens de evaluatie dient er per doelstelling aangegeven te worden hoe het GLB-netwerk hieraan heeft bijgedragen.

In aanvulling op de doeltreffendheid kan het doelbereik (het aantal evenementen, deelnemers in het netwerk, etc.) in beeld gebracht worden om resultaten te kwantificeren.

Bijlage 3: Begrippenlijst afkortingen

Afkorting	Betekenis
ADR	Auditdienst Rijk
AKIS	Agrarisch Kennis en Innovatie Systeem
APR	Annual Performance Report
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
EC	Europese Commissie
EU	Europese Unie
FADN	Farm Accountancy Data Network
FNLI	Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie
FTE	Full time equivalent
GLB (CAP in het Engels)	Gemeenschappelijk landbouwbeleid
KPI	Key Performance Indicator
LAG	Local Action Group
LEADER	Vertaald: Samenwerking voor plattelandontwikkeling
LNv	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
LOS	Lokale Ontwikkelings Strategie
LTO	Land- en Tuinbouworganisatie
NAJK	Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt
NAV	Nederlandse Akkerbouw Vakbond
NMV	Nederlandse Melkveehouders Vakbond
NPLG	Nationaal Programma Landelijk Gebied
NSP	Nationaal Strategisch Plan
NVP	Nederlandse Vakbond Pluimveeouders
NVWA	Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit
NZO	Nederlandse Zuivel Organisatie
PDCA	Plan-do-check-act
POP	Plattelandontwikkelingsprogramma
POV	Producentenorganisatie Varkenshouderij
REFIT	Vertaald: Het programma voor gezonde en resultaatgerichte regelgeving
RVO	Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
SNN	Samenwerkingsverband Noord-Nederland
SO	Specific Objective = specifiek doel
SWOT	Sterkte-zwakteanalyse
UvW	Unie van Waterschappen
VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
VO	Verordening
WEcR	Wageningen Economic Research
WUR	Wageningen University & Research

Postbus 4061
3006 AB Rotterdam
Nederland

Watermanweg 44
3067 GG Rotterdam
Nederland

T 010 453 87 62
F 010 453 87 55
E info@ecorys.com

K.v.K. nr. 24289883

W www.ecorys.com